

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 01.895(477)+001.90:004+002.6.01/.09+026.072:004

Цитування:

Лобузін К. В., Гарагуля С. С., Коновал Л. В., Лобузін І. В. Бібліотека цифрового суспільства в забезпеченні системної підтримки наукових досліджень. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 5–12.

Lobuzina K., Serhii H., Konoval L., Lobuzin I. (2020). Digital society library in providing system support to science research. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 5–12 [in Ukrainian].

Лобузін Катерина Вілентіївна,
доктор наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
директор Інституту інформаційних технологій
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
lobuzina@nbuv.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3371-4029>

Гарагуля Сергій Сергійович,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
завідувач відділу наукового формування
національних реферативних ресурсів
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
garagulia@nbuv.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5564-9494>

Коновал Людмила Володимирівна,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
завідувач відділу технологій електронного
науково-інформаційного обслуговування
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
konoval@nbuv.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1501-4427>

Лобузін Іван Володимирович,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник
відділу інформаційно-комунікаційних технологій,
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
loboozin@nbuv.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0540-4923>

**БІБЛІОТЕКА ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
СИСТЕМНОЇ ПІДТРИМКИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Мета роботи – здійснити огляд та аналіз участі бібліотек у супроводі сучасних систем управління науковою інформацією, які надають науковцям необхідні цифрові сервіси та ефективно підтримують цифрову наукову комунікацію. **Методологія** дослідження полягає у системному аналізі змін у забезпеченні бібліотеками підтримки наукових досліджень у цифровому середовищі. **Наукова новизна** роботи полягає в узагальненні ключових тенденцій розвитку інтегрованих бібліотечних систем супроводу наукової діяльності та розробці концепції бібліотечного порталу Національної академії наук України. **Висновки**. Сучасні системи наукової інформації є ефективним інструментом управління дослідницькими даними. Критичним аспектом підтримки таких систем стає якість даних, яку на відповідному рівні можуть забезпечити бібліотечні спеціалісти. Бібліотечний портал

Національної академії наук України, створений і підтримуваний Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, побудований за принципами інтегрованих систем наукової інформації, буде зберігати та надавати доступ до джерел документальної спадщини та сучасних джерел наукової інформації, надасть єдину точку доступу до консолідованого доробку академічної науки, забезпечить інтеграцію метаданих порталу до міжнародних систем наукової інформації.

Ключові слова: системи наукової інформації системи підтримки наукових досліджень; наукові бібліотеки; академічна наука; управління науковою інформацією; наукові метадані, бібліотечні портали знань.

Lobuzina Kateryna,

Doctor of Science in Social Communications, Associate professor,
Director of the Institute of Information Technologies,
Vernadsky National Library of Ukraine,

Serhii Harahulia,

Ph.D. in Social Communication,
Head of Department of Scientific Formation of National Abstract Resources,
Vernadsky National Library of Ukraine

Konoval Liudmyla,

Ph.D. in Social Communication,
Head of Department of Electronic Research and Information Services,
Vernadsky National Library of Ukraine

Lobuzin Ivan

Ph.D. in Social Communication,
Senior Researcher of Department of Information and Communication Technologies,
Vernadsky National Library of Ukraine

DIGITAL SOCIETY LIBRARY IN PROVIDING SYSTEM SUPPORT TO SCIENCE RESEARCH

The purpose of the article is to review and analyze the participation of libraries in the maintenance of modern research information management systems that provide scientists with the necessary digital services and effectively support digital scientific communication. **The methodology** of the study is a set of system analysis of changes in the providing of libraries to support research in the digital environment. **The scientific novelty** of the article is the generalization of key trends in the development of integrated library systems for supporting scientific activities and the development of the concept of the library portal of the National Academy of Sciences of Ukraine. **Conclusions.** Modern research information systems are an effective tool for managing research data. A critical aspect of supporting such systems is the quality of the data that librarians can provide at the appropriate level. The library portal of the National Academy of Sciences of Ukraine, created and maintained by the Vernadsky National Library of Ukraine, built on the principles of integrated scientific information systems, will preserve and provide access to documentary heritage sources and modern sources of scientific information, provide a single access point to consolidated achievements academic science, will ensure the integration of portal metadata into international scientific information systems.

Key words: research information systems, research support systems, research libraries, academic science, research information management, research metadata, library knowledge portals.

Актуальність теми дослідження. В останні роки спостерігається стійка тенденція до глобалізації дослідницького середовища, зростають обсяги електронних наукових даних, стрімко розвиваються різні форми цифрової наукової комунікації. Міжнародні

вимоги щодо відкритого доступу до наукової інформації та ефективного управління науковими даними досліджень спонукають наукові установи до масштабного оприлюднення результатів своєї діяльності. Ці принципові зміни в характері наукової комунікації зумов-

люють необхідність впровадження інтегрованої системи, яка би надавала дослідникам цифрові сервіси на всіх етапах наукового дослідження, сприяла би формуванню звітної документації, підвищувала видимість та відкритість установи для дослідницьких контактів, розширювала би діапазон напрямів наукової роботи, удосконалювала би засоби управління та оцінювання результатів досліджень окремих науковців та установ. Всі ці аспекти управління науково-дослідною діяльністю в цифровому суспільстві отримали своє втілення у концепції системи наукової інформації (*Research Information System, RIS*) або системи управління науковою інформацією (*Research Information Management System, RIMS*).

Аналіз досліджень і публікацій. Питання системного управління дослідницькою інформацією увійшло у науковий дискурс країн Європи та Північної Америки [6–11; 17]. Фахівцями галузі пропонується визначення RIS як інтегрованої системи наукової інформації, що забезпечує управління науковою інформацією, моніторинг стану та результатів досліджень, містить науково-дослідну інформацію, інституційні та дослідницькі профілі. Інформація про дослідження включає дані про наукові проекти, публікації, патенти, продукти, звіти, дослідників тощо. Втілення такої передової практики управління даними досліджень позитивно впливає на організацію звітування та оцінювання результатів наукової діяльності, сприяє уникненню дублювання зусиль у процесі багатократного використання даних. Все це сприяє удосконаленню якості наукових даних, збереженню їх цілісності, точності, достовірності та надійності. З впровадженням RIS наукові установи можуть проводити ефективний моніторинг своєї наукової діяльності, збирати, обробляти та управляти інформацією про дослідження, проекти та публікації, а також інтегрувати ці дані до свого інтернет-представництва. Окремі дослідники також можуть використовувати дані RIS для управління науковими даними у процесі власних досліджень, ефективнішої демонстрації та оприлюднення своїх наукових досягнень, обміну публікаціями з іншими та більш ефективної наукової співпраці. RIS може допомогти подати історію організації, забезпечити розуміння дослідниць-

кого поля; проаналізувати науково-дослідну діяльність; простежити дослідницькі тенденції, досвід вчених; активізувати співпрацю, яка відбувається всередині та за межами установи, на національному та глобальному рівнях; вивчати вплив досліджень та супутніх публікацій; оцінити наслідки для наукової репутації. Як свідчить міжнародний досвід створення і підтримки стратегічно важливих в умовах сучасної цифрової наукової комунікації RIS, якість даних стає критичним важелем у підтримці такої системи. Найбільш успішними стали проекти RIS, здійснювані науковими установами під кураторством наукових бібліотек, завдяки тому, що професійні бібліотечні спеціалісти проводили навчання, методично супроводжували та здійснювали контроль цілісності, повноти та якості даних у системі [3; 6; 8].

На спектр наданих науковою бібліотекою послуг також значно впливає зростаюча складність наукової комунікації, зумовлена постійними змінами у видавничій галузі, а також новими розробками в національних системах оцінювання досліджень. Бібліотекарі наукових бібліотек забезпечують консультації, тренінги та підтримку у: видавництві; відкритому доступі та просуванні публікацій; ініціативах у галузі цифрового наукового видавництва; складній екосистемі наукового спілкування. Все це включає управління ідентифікаторами авторів, такими як ORCID, AuthorID, ResearcherID тощо; сприяння виявленню та видимості результатів дослідження через відкритий доступ; відстежування уваги до наукового змісту за допомогою інтегрованих наукометричних показників, що дозволяє дослідникам розробляти стратегії, які потенційно можуть збільшити популярність та вплив їх досліджень [1; 16].

Мета дослідження полягає в з'ясуванні ролі бібліотек у супроводі сучасних систем управління науковою інформацією, які надають науковцям необхідні цифрові сервіси та ефективно підтримують цифрову наукову комунікацію.

Виклад основного матеріалу. Створення RIS вимагає такої організації надання послуг, які забезпечуватимуть підтримку наукового дослідження протягом всього його життєвого циклу: на етапі попередньої підготовки: допомога у розробці планів управління науковими даними; в процесі дослідження: поради щодо

документації, форматів та стандартів даних для їх повторного використання; вказівки щодо зберігання, управління та аналізу даних; консультування та надання засобів зберігання дослідницьких даних; на етапі завершення дослідження: поради щодо вибору даних, що мають довгострокову цінність; підтримка архівування та надання доступу до даних результатів досліджень [10].

Дослідниками OCLC виділяється три категорії сервісів, що надаються науковими бібліотеками: освітні послуги, експертні послуги, кураторські послуги. Освітні сервіси слугують для підвищення обізнаності дослідників щодо: важливості належного управління даними як для відкритої науки, так і для виконання зобов'язань щодо дотримання її вимог; оприлюднення основних практик та навичок управління даними; широкого спектру доступних внутрішніх та зовнішніх ресурсів RIS. Також їхнім завданням є формулювання ключових стимулів для дослідників із забезпечення захисту цінних даних. Експертні послуги можуть включати ресурси т. зв. «лінії довіри», на які можуть бути спрямовані питання, пов'язані з RIS: безпосередня консультація з бібліотекарями підтримки даних (data librarians); спеціальні послуги підтримки RIS, такі як створення метаданих, підготовка даних та зберігання. Іншим прикладом експертних послуг є навчальні програми для персоналу з поточними або майбутніми обов'язками щодо підтримки управління даними в установі. Кураторські послуги забезпечують технічну інфраструктуру та супутні сервіси, що підтримують управління даними протягом дослідницького циклу. Кураторські послуги охоплюють цілий ряд функцій, пов'язаних з активним і довгостроковим управлінням даними, включаючи зберігання, призначення унікальних ідентифікаторів, засоби контролю доступу, створення та управління метаданими [1, 7].

Інтегровані дані інституційних репозитаріїв, авторських ідентифікаторів та наукових соціальних мереж становлять підґрунтя комплексного наукового портфоліо дослідника, фахового видання, установи. Наявні у наукометричних системах на кшталт Scopus та Web of Science механізми модерації та верифікації наукової інформації забезпечують RIS досто-

вірним контентом, а застосування сталих форматів метаданих сприяє технологічній уніфікації документального потоку.

Важливо усвідомлювати, що наукова спільнота у цифровому середовищі представлена неоднорідно, й її репрезентація у профільних мережах обумовлена фаховою специфікою. Не існує жодної всеохопної наукової мережі, що представляла би весь спектр актуальних досліджень чи всіх науковців галузі. Гарним тоном у науковій спільноті вважається наявність у науковця профілів у кількох бібліометричних системах та наукових соціальних мережах: не тільки ORCID, Google Scholar, AuthorID, ResearcherID, а й ResearchGate, Academia.edu, Mendeley тощо, адже всі вони не є взаємовиключними. Завданням RIS при цьому є інтеграція всієї наявної інформації про дослідників та наукові установи у комплексну аналітичну систему через застосування сталих та однозначних цифрових ідентифікаторів.

Як зазначають спеціалісти в галузі наукової інформації, RIS є наступним етапом розвитку системи інституційних репозитаріїв. Хоча деякий час ці підходи до організації наукових даних розвивались паралельно, але наразі спостерігається стійка тенденція злиття цих двох наукових сервісів для запобігання трудомісткій роботі з їх постійної підтримки та синхронізації. Тому на сучасному етапі розробки RIS доцільним вбачається передбачити інтеграцію цих двох сервісів. Досвід таких рішень є в Боснії і Герцеговині, Греції, Канаді, Польщі, Португалії, Росії, США, Фінляндії. Відбувається еволюція від архіву відкритого доступу до інформаційної системи управління науковими інформаційними ресурсами. Такі портали наукової інформації доповнюються творами з історії науки, біобібліографією науковців, профілями установ і авторів творів, науковими проєктами і продуктами, метриками [4; 12; 13; 14].

Для розширення функціональності репозитарію до системи наукової інформації додаються засоби подання інформації щодо результатів наукової діяльності: профілі дослідників (наукова діяльність, публікації, проєкти, заходи, членство в комітетах, внесок в організації заходів, участь у редколегіях); проєкти (назва проєкту, анотація проєкту, координатор,

дата початку та завершення, статус проєкту, публікації за проєктом); метрики (бібліометричні дані з баз даних, таких як Web of Science та Scopus, перегляди, завантаження) [18].

Наступним етапом є інтеграція інституційних RIS до єдиного наукового порталу на національному та міжнародному рівні. Більшість успішних проєктів підтверджують факт того, що національна інтегрована система наукової інформації має будуватися на основі метакаталогу даних інституційних проєктів RIS. Це пов'язано з тим, що лише на інституційному рівні реально підтримувати якість, повноту та актуальність представлених наукових даних. Надмірна централізація підтримки даних неминуче призводить до здорожчання підтримки такої системи, втрати оперативності та вичерпності. Передбачуваним соціальним наслідком таких інтегрованих систем є на національному рівні – забезпечення відкритого доступу до результатів наукової діяльності та інтеграція їх до міжнародних систем наукової інформації; на міжнародному рівні – підвищення ефективності міждисциплінарних досліджень. Розвиток таких інтегрованих систем має потенціал для вдосконалення практики науки про дані та сприяє розвитку інтелектуального потенціалу суспільства знань. Найбільш важливим для успіху таких консолідуючих проєктів є узгодження стандартів метаданих, серед яких дослідники визнають безперечним лідером CERIF (*Common European Research Information Format*) [15].

Державною науково-технічною бібліотекою України (ДНТБ України) за рішенням Колегії МОН України у лютому 2020 року ініційовано проєкт створення Національної електронної науково-інформаційної системи (*URIS – Ukrainian Research Information System*), яка має на меті проведення моніторингу науково-технічної діяльності працівників наукових і освітніх установ України та підвищення ефективності прийняття управлінських рішень у науковій сфері в питаннях використання матеріальних та фінансових ресурсів, як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих установ чи наукових підрозділів [2].

Наукова новизна. На основі проведеного дослідження та апробації в НБУВ техно-

логічних рішень запропоновано поширити набутий успішний досвід для формування репозитарію наукових текстів НАН України, взаємопов'язаного з інформацією про науково-дослідні установи та науковців НАН України. Профілі наукових установ та науковців буде супроводжувати система міжнародних ідентифікаторів, яка дозволить ефективно інтегрувати доробок українських вчених до міжнародних систем наукової інформації та оперативно отримувати якісні відкриті дані щодо публікаційної активності вчених НАН України. У тестовому режимі апробовано автоматичне отримання відкритих даних (наукометричної інформації: кількість публікацій, кількість цитувань, h-індекс) із таких інформаційних систем як CrossRef (реєстратор DOI), Scopus, ORCID, Open Citations тощо.

Упорядкована інформація про науково-дослідні установи НАН України містить назву, бібліографічні варіанти написання назви, місцезнаходження, міжнародні ідентифікатори (GRID, ROR, ISNI, VIAF, WorldCat, WikiData), профілі в наукометричних системах (Google Scholar, Scopus, Web of Science), очільників, контактну інформацію. Упорядкована інформація про науковців НАН України містить ім'я, бібліографічні варіанти написання імені в різних системах, спеціальність, наукові ступені та вчені звання, місця роботи, статус в НАН України, профілі в наукометричних системах (Google Scholar, Scopus, Web of Science), міжнародні ідентифікатори (ORCID, ISNI, VIAF, WorldCat, WikiData). Якість та повнота підготовлених наукових метаданих буде сприяти відкритому доступу, коректному індексуванню, видимості в глобальних мережових комунікаціях, цитованості та затребуваності наукового доробку вчених Академії.

Загальноакадемічна RIS має бути спроектована як бібліотечний портал НАН України, який буде зберігати та надавати доступ до джерел документальної спадщини та сучасних джерел наукової інформації, забезпечить єдину точку доступу до консолідованих електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів із фондів НБУВ та фондів мережі бібліотек НДУ НАН України, що стосуються історії та науково-дослідної діяльності НАНУ, її установ та вчених.

Метою створення такого бібліотечного порталу НАН України є консолідація та уніфікація подання інформації щодо широкого спектру наукових даних, які супроводжують і є результатом наукової діяльності Національної академії наук України; приведення наукових метаданих НАН України у відповідність до сучасних міжнародних стандартів цифрової комунікації з можливістю подальшої інтеграції до європейської та світової дослідницької інфраструктури; забезпечення відкритого доступу до результатів наукової діяльності; оптимізація зусиль з підготовки звітної та атестаційної документації, пов'язаної з обліком публікаційної активності та наукометричних показників установ та науковців НАН України.

Висновки. Бібліотечний портал НАН України має бути корпоративним цифровим проектом під кураторством НБУВ, який передбачатиме обов'язкову участь всіх науково-дослідних установ НАН України. За структуру порталу наукової інформації НАН України, для сумісності з іншими міжнародними системами управління науковою інформацією, пропонується взяти основні елементи структури метаданих CERIF – єдиний європейський формат наукової інформації: дослідницька інфраструктура (організації, персоналії, проекти); еБібліотека – дослідницький репозитарій (публікації, патенти, продукти); наукові заходи (збірники матеріалів); інформаційні сервіси (бібліотеки, музеї, архіви, колекції, е-каталоги, е-довідники, е-бібліотеки, репозитарії).

Більшість проаналізованих успішних проєктів створення RIS підтвердили, що єдиною можливістю постійно підтримувати актуальність та достовірність введеної інформації є відповідальна підтримка інституційних сегментів такої системи самими зацікавленими науковими установами. Відповідальне, прискіпливе, детальне введення метаданих щодо результатів наукової діяльності сприятиме для НАН України:

- оптимізації зусиль з підготовки звітної та атестаційної документації в автоматизованому режимі;
- публічному відкритому доступу до наукової інформації, до якого наразі прагне світова наукова спільнота;
- інтеграції до міжнародної системи цифрової наукової комунікації;
- проведенню бібліометричних та наукометричних досліджень;
- збереженню наукового надбання у цифровому форматі.

Для підтримки такої системи наукової інформації НАН України необхідно створити певну інфраструктуру. Доцільним та підтвердженим міжнародним досвідом є визначення та підготовка спеціалістів з підтримки наукових метаданих при інституційних бібліотеках, які мають тісно співпрацювати з вченими секретарями науково-дослідних установ НАН України та призначеними кураторами НБУВ.

Список використаних джерел

1. Лобузіні І. В. Цифрові бібліотекарі доби е-науки та семантичних веб-технологій. *Бібліотечний вісник*. 2019. № 6. С. 18–24. URL: <https://doi.org/10.15407/bv2019.06.018> (дата звернення: квітень 2020).
2. Назаровець С. А. Проект створення Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS» (Ukrainian Research Information System). *ZENODO*. 24 с. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3749593>
3. Шокин Ю. И., Федотов А. М., Жижимов О. Л., Федотова О. А. Эволюция информационных систем: от Web-сайтов до систем управления информационными ресурсами. *Вестник Новосибирского государственного университета*. Серия: Информационные технологии. 2015. Т. 13, № 1. С. 117–134.
4. Asadi S., Abdullah R., Yah Y., Nazir S. Understanding Institutional Repository in Higher Learning Institutions: A Systematic Literature Review and Directions for Future Research: A Review. *IEEE ACCESS*. 2019. № 7. P. 35242–35263. DOI: <http://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2897729>

5. Austin C. C., Brown S., Fong N., Humphrey C., Leahey A., Webster P. Research Data Repositories: A review of current features, gap analysis, and recommendations for minimum requirements. *IASSIST Quarterly*. 2016. Vol. 39, issue 4. P. 24. DOI: <https://doi.org/10.29173/iq904>
6. Azeroual O., Saake G., Schallehn E. Analyzing data quality issues in research information systems via data profiling. *International Journal of Information Management*. 2018. № 41. P. 50–56.
7. Bryant R., Lavoie B., Malpas C. A. Tour of the Research Data Management (RDM) Service Space. The Realities of Research Data Management, Part 1. Dublin, Ohio: *OCLC Research*. 2017. DOI: <https://doi.org/10.25333/C3PG8J>
8. Carr-Wiggin M., Rothfus M., Barrett A., Bourne-Tyson D. Implementing a Current Research Information System (CRIS) in Canada. *Proceedings of the IATUL Conferences*. Paper 3. URL: <https://docs.lib.purdue.edu/iatul/2019/value/3> (дата звернення: квітень 2020).
9. Hawks J. Research Information Management: making sense of it all. London, UK: *Digital Science*, 2015. 14 p.
10. Jones S., Pryor G., Whyte A. How to Develop Research Data Management Services – a guide for HEIs. Edinburgh: *Digital Curation Centre*. 2013. URL: <http://www.dcc.ac.uk/resources/how-guides> (дата звернення: квітень 2020).
11. Manu T. R., Parmar M., Shashikumara A. Research Information Management System: A Comparative Study. In *Research Data Access And Management In Modern Libraries*, pp. 54–80. IGI Global, 2019. DOI: <http://dx.doi.org/10.4018/978-1-5225-8437-7.ch003>
12. Mendes M. J., Laranjeira C., Carvalho J., Ribeiro F., Lopes P., Graça P. Integrating a National Network of Institutional Repositories into the National / International Research Management Ecosystem. *Procedia Computer Science*. 2017. № 106. P. 146–152. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.03.010>
13. Pochet B. 10 ans d'ORBi à l'ULiège. *Bulletin des bibliothèques de France*. 2019. № 16. URL: <https://orbi.uliege.be/handle/2268/238017> (дата звернення: квітень 2020).
14. Puljek-Bubric N. Open access digital repository «The Academic Portal of The Bosniac Institute – Foundation of Adil Zulfikarpašić». *Bosniaca: journal of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina*. 2017. Vol. 22, № 22, pp. 90–96. URL: <https://hrcak.srce.hr/216864> (дата звернення: квітень 2020).
15. Remy L. Building an integrated enhanced virtual research environment metadata catalogue. *Electronic Library*. 2019. Vol. 37, Issue 6. pp. 929–951.
16. Smits R.-J. Plan S: Making Open Access a Reality by 2020. *OA2020 Initiative*. 2018. URL: <https://oa2020.org/wp-content/uploads/pdfs/B14-11-Robert-Jan-Smits.pdf> (дата звернення: квітень 2020).
17. Stvilia B., Wu S., Lee D. J. Researchers' participation in and motivations for engaging with research information management systems. *PLoS ONE*. 2018. Vol. 13(2), e0193459.
18. Zervas M., Kounoudes A., Artemi P., Giannoulakis S. Next generation Institutional Repositories: The case of the CUT Institutional Repository KTISIS. *Procedia Computer Science*. 2019. № 146, P. 84–93. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.01.083>

References

1. Lobuzin I. V. (2019). Digital librarians of the age of e-Science and semantic web technologies. *Library Herald*, issue 6, pp. 18–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2019_6_5 [In Ukrainian]
2. Nazarovets S. A. (2020) “URIS” (Ukrainian Research Information System) creation project. *ZENODO*. 24 p. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3749593> [In Ukrainian]
3. Shokin Yu. I., Fedotov A. M., Zhizhimov O. L., Fedotova O. A. (2015). Evolution of information systems: from web-sites to information resources management systems. *Novosibirsk State University Herald. Information Technologies*, Vol. 13, issue 1, pp. 117–134. [In Russian]
4. Asadi S., Abdullah R., Yah Y., Nazir S. (2019). Understanding Institutional Repository in Higher Learning Institutions: A Systematic Literature Review and Directions for Future Research: A Review. *IEEE ACCESS*, no. 7, pp. 35242–35263. DOI: <http://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2897729> [In English]
5. Austin C. C., Brown S., Fong N., Humphrey C., Leahey A., Webster P. (2016). Research Data Repositories: A review of current features, gap analysis, and recommendations for minimum requirements. *IASSIST Quarterly*, vol. 39, issue 4, p. 24. DOI: <https://doi.org/10.29173/iq904> [In English]

6. Azeroual O., Saake G., Schallehn E. (2018). Analyzing data quality issues in research information systems via data profiling. *International Journal of Information Management*, no. 41, pp. 50–56. [In English]
7. Bryant R., Lavoie B., Malpas C. A. (2017). Tour of the Research Data Management (RDM) Service Space. The Realities of Research Data Management, Part 1. Dublin, Ohio: *OCLC Research*. DOI: <https://doi.org/10.25333/C3PG8J> [In English]
8. Carr-Wiggin M., Rothfus M., Barrett A., Bourne-Tyson D. (2019). Implementing a Current Research Information System (CRIS) in Canada. *Proceedings of the IATUL Conferences*. Paper 3. URL: <https://docs.lib.purdue.edu/iatul/2019/value/3> [In English]
9. Hawks J. (2015). Research Information Management: making sense of it all. London, UK: *Digital Science*. 14 p. [In English]
10. Jones S., Pryor G., Whyte A. (2013). How to Develop Research Data Management Services – a guide for HEIs. Edinburgh: *Digital Curation Centre*. URL: <http://www.dcc.ac.uk/resources/how-guides> [In English]
11. Manu T. R., Parmar M., Shashikumara A. (2019). Research Information Management System: A Comparative Study. In *Research Data Access And Management In Modern Libraries*, pp. 54–80. IGI Global. DOI: <http://dx.doi.org/10.4018/978-1-5225-8437-7.ch003> [In English]
12. Mendes M. J., Laranjeira C., Carvalho J., Ribeiro F., Lopes P., Graça P. (2017). Integrating a National Network of Institutional Repositories into the National/International Research Management Ecosystem. *Procedia Computer Science*, no. 106, pp. 146–152. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.03.010> [In English]
13. Pochet B. (2019). 10 ans d'ORBi à l'ULiège. *Bulletin des bibliothèques de France*, no. 16. URL: <https://orbi.uliege.be/handle/2268/238017> [In French]
14. Puljek-Bubric N. (2017). Open access digital repository «The Academic Portal of The Bosniac Institute – Foundation of Adil Zulfikarpašić». *Bosniaca: journal of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina*, vol. 22, issue 22, pp. 90–96. URL: <https://hrcak.srce.hr/216864> [In English]
15. Remy L. (2019). Building an integrated enhanced virtual research environment metadata catalogue. *Electronic Library*, vol. 37, issue 6, pp. 929–951. [In English]
16. Smits R.-J. (2018). Plan S: Making Open Access a Reality by 2020. *OA2020 Initiative*. URL: <https://oa2020.org/wp-content/uploads/pdfs/B14-11-Robert-Jan-Smits.pdf> [In English]
17. Stvilia B., Wu S., Lee D. J. (2018). Researchers' participation in and motivations for engaging with research information management systems. *PLoS ONE*, 13(2), e0193459. [In English]
18. Zervas M., Kounoudes A., Artemi P., Giannoulakis S. (2019). Next generation Institutional Repositories: The case of the CUT Institutional Repository KTISIS. *Procedia Computer Science*, no. 146, pp. 84–93. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.01.083> [In English]

Стаття надійшла до редакції 02.08.2020
Отримано після доопрацювання 10.08.2020
Прийнято до друку 15.10.2020

УДК 01:001.4

Цитування:

Збанацька О. М. Бібліографічна евристика та бібліографічний пошук: кореляція сутності понять. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 13–23.

Zbanatska O. (2020). Bibliographical heuristics and bibliographical search: correlation of the concepts essence. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 13–23 [in Ukrainian].

Збанацька Оксана Миколаївна,
доктор наук з соціальних комунікацій,
доцент, професор кафедри
культурології та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
ZbanatskaO@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0413-7576>

БІБЛІОГРАФІЧНА ЕВРИСТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОШУК: КОРЕЛЯЦІЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ

Мета роботи полягає у виявленні сутності понять «бібліографічна евристика» та «бібліографічний пошук», встановленні співвідношення між ними. **Методологія дослідження** базується на застосуванні методів наукового аналізу, синтезу, порівняння, які дозволили виявити, дослідити та порівняти сутність запропонованих понять. Використання структурного підходу уможливило побудову комунікаційного середовища бібліографічної еристики. **Наукова новизна** роботи полягає у кореляції сутності понять «бібліографічна евристика» та «бібліографічний пошук»; окресленні комунікаційного середовища бібліографічної еристики. **Висновки.** Поняття бібліографічної еристики та бібліографічного пошуку корелюються між собою як наука і об'єкт вивчення науки. Бібліографічна евристика – наука про теорію і практику організації бібліографічного пошуку. Бібліографічна евристика виробляє правила, визначає стратегію пошуку в залежності від типу пошукового запиту, критеріїв видачі результатів пошуку та характеру діалогу між користувачем та інформаційно-пошуковою системою. Вона є теоретичним підґрунтям бібліографічного пошуку. Об'єктом бібліографічної еристики є бібліографічний пошук – процес бібліографічної діяльності, пов'язаний з пошуком бібліографічної інформації, підсилений інтуїцією, логікою, досвідом, що залежить від конкретної ситуації і задач пошуку. Основними складовими бібліографічного пошуку є бібліографічне розшукування та виявлення. Бібліографічне розшукування – уточнення бібліографічних записів, встановлення відсутніх елементів у них, виправлення помилок, викривлених у запиті. Бібліографічне виявлення – вичерпний підбір бібліографічних записів з окремої теми. Бібліографічна евристика та бібліографічний пошук існують у певному комунікаційному середовищі, яке акумулює і розповсюджує бібліографознавче знання.

Ключові слова: бібліографічна евристика; бібліографічний пошук; кореляція.

Zbanatska Oksana,

Doctor of Social Communications, Associate Professor,
Professor of the Department of Cultural Studies
and Informational Communications
of the National Academy of Managerial Staff
of Culture and Arts

BIBLIOGRAPHICAL HEURISTICS AND BIBLIOGRAPHICAL SEARCH: CORRELATION OF THE CONCEPTS ESSENCE

The purpose of the article is to identify the essence of the concepts «bibliographical heuristics» and «bibliographical search», to discover the relationship between them. The methodology is based on the use of scientific analysis, synthesis, comparison methods, that allowed us to identify, investigate and compare the essence of the proposed concepts. The use of a structural approach made it possible to build a communication environment of bibliographical heuristics. The scientific novelty of the work consists of the correlation of the concepts' essence «bibliographical heuristics» and «bibliographical search»; the definition of the communication environment of bibliographical heuristics. Conclusions. The concepts of bibliographical heuristics and bibliographical search are correlated as a science and an object of study of the science. Bibliographical heuristics is the science of theory and practice of bibliographical search. Bibliographical heuristics develop rules, determines the search strategy depending on the type of search query, the criteria for issuing search results, and the nature of the dialogue between the user and the information search engine. It is the theoretical basis of bibliographical search. The object of bibliographical heuristics is bibliographical search as the process of bibliographical activity associated with the search for bibliographical information, enhanced by intuition, logic, experience, which depends on the specific situation and tasks of the search. The main components of bibliographical search are bibliographical finding and identifying. Bibliographical search is a clarification of bibliographical records, an identification of missing elements in them, a correction of errors distorted in the query. Bibliographical identifying is an exhaustive selection of bibliographical records on a particular topic. Bibliographical heuristics and bibliographical search exist in a certain communication environment that accumulates and disseminates bibliographical knowledge.

Key words: *bibliographical heuristics; bibliographical search; correlation.*

Актуальність теми дослідження. У практичній діяльності фахівців інформаційної сфери досить часто поняття «бібліографічна евристика» та «бібліографічний пошук» розглядаються як синоніми, проте між ними існує суттєва різниця. Бібліографічна евристика є теоретичним підґрунтям бібліографічного пошуку, а бібліографічний пошук – практичною реалізацією знаходження бібліографічної інформації. Встановлення співвідношення між ними є важливим для подальшого розвитку не тільки бібліографознавства, а й інформаційної діяльності в цілому. Поряд із заявленими поняттями потребують визначення близькі за значенням – «бібліографічне розшукування», «бібліографічне виявлення». Також наша розвідка пов'язана з бібліографією та бібліографознавством, оскільки у першій половині XX ст. бібліографічна евристика розглядалась як складова бібліографії, а у другій – бібліографознавства.

Актуалізує дослідження та обставина, що бібліографічний пошук є особливим видом інформаційної діяльності, здійснити його може будь-яка людина, а таке поняттєве різноманіття ускладнює цей процес.

Аналіз досліджень і публікацій. Бібліографічна евристика почала зароджуватися у надрах бібліографії та джерелознавства у 2-й половині XIX ст. Її витoki представлено у працях Л. Ю. Биковського, М. М. Куфаєва, О. М. Ловягіна, О. М. Неустроєва, П. Отле, М. Ю. Ульяновського, В. М. Ундольського, О. Г. Фоміна.

Протягом XX ст. бібліографічна евристика та бібліографічний пошук знайшли відображення у працях Н. П. Беркова, О. А. Гречихіна, А. В. Соколова, О. Г. Фоміна, С. А. Юшкова. Зокрема, А. В. Соколов та С. А. Юшков висвітлили питання автоматизації бібліографічного пошуку.

Публікації ХХІ ст. мають узагальнюючий характер щодо бібліографічної евристики та пошуку (М. Ю. Нещерет, Є. М. Тодорова, Г. М. Швецова-Водка, Е. М. Щетініна) та зосереджені на особливостях пошуку інформації в інтернеті (І. С. Галєєва, Д. В. Ланде, В. В. Терещенко).

Сьогодні наукових публікацій з бібліографічної евристики у вітчизняній науці мало, а існуючі відрізняються термінологічним різноманіттям, тому можна говорити про те, що цільної теорії в сучасному бібліографознавстві не вироблено.

Мета дослідження полягає у виявленні сутності понять «бібліографічна евристика» та «бібліографічний пошук», встановленні співвідношення між ними. Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання: 1. охарактеризувати бібліографію як похідну науку щодо понять «бібліографічна евристика» та «бібліографічний пошук»; 2. обґрунтувати співвідношення між поняттями «бібліографічна евристика» та «бібліографічний пошук».

Виклад основного матеріалу. Бібліографознавча розробка сутності інформаційного пошуку має давню історію. Саме в межах бібліографії і бібліографознавства теоретично набуто і методично узагальнено великий історичний досвід пошуку бібліографічної інформації та використання бібліографічних джерел. Попри свою дискусійність, термін «бібліографія» став похідним для багатьох терміносполучень, зокрема, таких як «бібліографічна евристика» та «бібліографічний пошук».

П. Отле вважав, що бібліографія – «інвентар, описання виданих творів, незалежно від того, в яких зібраннях або бібліотеках вони знаходяться» і «служить джерелом наших довідок відносно існуючих книг і основою всієї документації» [17, 68]. Він виокремив такі бібліографії: 1. Бібліографії національні: ретроспективні – розглядають праці, які вийшли раніше, і періодичні – розглядають поточні твори; 2. Бібліографії спеціальні (ретроспективні або поточні, національні або міжнародні). Такі бібліографії видаються для кожної науки окремими особами або організаціями; 3. Загальна бібліографія, зокрема, Загальний бібліографічний репертуар, започаткований

Міжнародним бібліографічним інститутом з метою зосередження в одному інвентарі всієї інформації, опублікованої в окремих бібліографіях, і розподілу їх по картках у двох відділах: за авторами і за змістом; 4. Аналітичні і критичні бібліографії (звіти, критичні огляди, щорічники). Вони повідомляють про зміст і про цінність праць. Більшість наук має свої спеціальні огляди; 5. Вибіркові бібліографії підібрані за відомими критеріями, які в них і зазначаються (друковані каталоги бібліотек, бібліографічні путівники); 6. Бібліографії, породжені книжковою торгівлею: видавничі каталоги, каталоги великих книжкових магазинів, каталоги книжкових аукціонів та антикварні каталоги [17, 68–69]. Фактично бібліографія у П. Отле вживається у розумінні бібліографічної продукції і не претендує на статус наукового напрямку, а, навпаки, носить допоміжний характер щодо інших галузей знань. З цього приводу у О. М. Ловягіна є дуже цінне зауваження: «наука сама собою допоміжною бути не може; всяка наука, яка є допоміжною тільки у відношенні до якої-небудь другої, може й повинна мати і свою самостійну мету незалежно від мети інших наук» (*Цит за: [12, 12]*). М. М. Куфаєв зауважує, що «як літописи і хронографи для історії, так бібліографія цінна і пов'язана з книгознавством, є для нього «джерелознавством»» [12, 18]. Одночасно він наводить таке визначення бібліографії: це «наука, що дає документальне знання найважливіших внутрішніх і зовнішніх елементів книги як явища в цілому» [12, 24].

Протягом 1931–1932 рр. у Публічній бібліотеці м. Варшави на Вищих курсах бібліотекознавства викладається бібліографія. У представлених Л. Ю. Биковським програмах до курсів, відобразилося його бачення книгознавства, бібліографії та бібліотекознавства. Так, історичний розвиток бібліографії розглядається з трьох позицій: бібліографія як уміння; бібліографія як загальна наука про книжку; бібліографія сучасна, як частина книгознавства [5, 7]. Зміст курсу бібліографії фактично зводиться до теорії та практики бібліографічного опису і зовсім не йдеться про бібліографічну діяльність або бібліографічне розшукування, хоч можна припустити, що «бібліографія як уміння» частково ці питання розглядала.

Першим термін «бібліографічна евристика» вжив М. Ю. Ульяновський. Виступаючи з доповіддю «Основные предпосылки к построению науки библиографии» («Основні передумови побудови науки бібліографії») на I Всеросійському бібліографічному з'їзді [25, 10], він зазначив, що «питанням теоретичного обґрунтування розшукування (евристики) до цього часу майже не займалися. Однак значення його для бібліографії є таким великим, що заслуговує найсерйознішої уваги. Наша бібліографічна практика дає значний матеріал для таких теоретичних узагальнень» [24, 232].

Бібліографічну евристику пов'язували з бібліографічним розшукуванням. Значний внесок у розроблення методики бібліографічного розшукування зробив О. Г. Фомін. Його точка зору принципово відрізнялася від позиції М. Ю. Ульяновського. Спираючись на власну практику, а також на результати діяльності довідково-бібліографічного відділу Публічної бібліотеки у Ленінграді, О. Г. Фомін під час занять («бібліографічних практикумів») навчав слухачів Вищих курсів бібліотекознавства прийомам розшукування, розглядаючи його як логічний процес, оснований на знанні джерел. Остаточні підсумки було зроблено ним у параграфі «Методи розшукування матеріалів для літературознавчої роботи» – зведенні конкретних вказівок із виявлення даних для вивчення життя і творчості письменників, дослідження літературних напрямів тощо. Основні теоретичні положення глави раніше увійшли до статті О. Г. Фоміна «Библиография литературы» («Бібліографія літератури») [13].

Інший дослідник – П. Н. Берков визначав важливе значення бібліографії для науки і вважав її допоміжною науковою дисципліною, яка «вивчає і вирішує питання збирання і уточнення потрібного для наукової роботи матеріалу» [4, 78]. Попри велике значення бібліографії для науки, у її визначенні змішувалися два моменти: статистичний (фактичний) та динамічний (методичний). З одного боку, – це частина книгознавства, що вивчає показники (момент статистичний), з іншого – способи пошуку джерел (момент динамічний). Саме ці два моменти і охоплює евристика, задача якої полягає у тому, щоб виявити і взяти на облік все, що може слугувати джерелом.

Кінець 1950-х рр. став періодом перегляду традиційного розуміння бібліографії як науки, розмежування теорії та практики бібліографії. Те ж саме можна сказати і про бібліографознавство. У надрах бібліографознавства зароджувалася бібліографічна евристика, оскільки «у вчених накопичилися спостереження над прийомами бібліографічного пошуку, і сукупність цих прийомів стали називати бібліографічною евристикою» [3, 132]. 1960 р. бібліографічна евристика набула самостійного статусу, завдяки монографії П. Н. Беркова «Библиографическая эвристика» («Бібліографічна евристика») [2].

При цьому з'ясувалося, що спірним виявилось основне питання – якою є природа бібліографічних розшуків. У літературі з цього питання висловлювалися різні точки зору. Одні стверджували, що ніяких сталих принципів бібліографічного розшуку немає, що це – мистецтво, навіть, більше того, якесь інтуїтивне почуття. Мистецтво розшукування вважали особливим мистецтвом, притаманним не кожному, хто займається бібліографією, а лише небагатьом обраним людям, які наділені винятковою широтою знань, особливою пам'яттю, а іноді й зовсім особливим знанням національних книжкових скарбів або книжкових зібрань конкретної бібліотеки [23]. Інші вважали, що на підставі вже існуючих конкретних спостережень про можливі випадки бібліографічного розшуку можна встановити кілька груп розвідок і вказати на рішення кожної з них [26]. Першу точку зору можна визначити як «інтуїтивну», другу – як «емпіричну» [3, 132]. І «інтуїтивному», і «емпіричному» принципам бібліографічного розшукування слід протиставити принцип «діалектико-логічний», заснований на діалектико-матеріалістичній логіці. Сутність цього методу розшуку полягає в тому, що, визначаючи розшукувану ланку (автора, назву твору, час його написання або видання, місце видання, літературу з будь-якого неопрацьованого питання і т. п.), ми шляхом діалектико-логічного аналізу визначаємо відносини «шуканого» до існуючих в друкованому, рукописному, а іноді й усному вигляді матеріалами. Найчастіше ми звертаємося до бібліографічних, і при цьому друкованих посібників.

Процес бібліографічного розшуку, заснований на діалектико-матеріалістичній логіці, виходить з наступних положень:

1) Бібліографічний довідник є більш повним зібрання фактичного матеріалу, згрупованого за якимись характерними для нього ознаками; він представляє відбір матеріалу за різними принципами (тематичним, хронологічним, локальним, персональним і т. д.). До числа бібліографічних джерел в ряді випадків увійдуть і не власне бібліографії, а історико-літературні, історичні і т. д. праці, а також і художні твори [3, 133].

2) Розшуковуючи відсутню ланку для роботи, вчений, звичайно, повинен, насамперед, знати, які існують бібліографічні джерела загального і спеціального характеру, які охоплюють літературу з питань його спеціальності. Не обов'язково знати напам'ять всю цю бібліографічну літературу, досить знати, де можна знайти її переліки (хоча б у власній картотеці чи зібранні бібліографічних карток). Знання бібліографічного джерелознавства є однією з необхідних передумов самостійної наукової роботи [3, 134].

3) Тримавши в полі зору певні бібліографічні джерела, розуміючи, якими є принципи їх побудови, і чітко формулюючи, нарешті, що саме розшукується, вчений передовсім вирішує, до якого саме бібліографічного джерела доцільніше звернутися в першу чергу. Для цього він повинен встановити наявність зв'язку між його «розшукуванням» і бібліографічним джерелом [3, 134].

Аналізуючи своє «розшукування», вчений виділяє в ньому якусь ознаку, яка видається йому більш зручною як відправна точка для подальших пошуків, а потім встановлює, який саме з відомих йому бібліографічних довідників побудований за тим же принципом. Часто буває, що саме так встановлений зв'язок одразу ж виявляє потрібний матеріал. Але нерідко пошуки, вироблені на основі виділеної ознаки, не призводять до бажаного результату. Тоді доводиться послідовно виділяти другу, третю і т. д. ознаки, поки не буде знайдено бажаний зв'язок [3, 134].

4) Бібліографічне розшукування має справу з фактом або об'єктом, що є сукупністю зв'язків. Як відомо, з позицій діалектики будь-яке явище може бути зрозумілим і обґрунто-

ваним тоді, коли воно розглядається в нерозривному зв'язку з оточуючими його іншими явищами. Тому, здійснюючи бібліографічне розшукування, дослідник мусить весь час мати на увазі зв'язки, які існують у «розшукуваного» з літературою, наукою, мистецтвом і т. д. Відштовхнувшись від різних зв'язків «розшукуваного», можна зрештою виявити такий, який приведе до правильного вирішення питання [3, 134–135].

5) Бібліографічне розшукування є не «інтуїцією», «осаянням», ретельно завченою «емпіриєю», а діалектико-логічним процесом [3, 135].

Викладена в основних, загальних рисах, справжня точка зору може здатися абстрактною. Тому доцільно відзначити, що лише на практиці можна переконатися в її перевагах: вона вселяє віру в принципову можливість кожного вченого самостійно проводити розшукування, озброює його науково обґрунтованими способами відшукування наукового матеріалу і звільняє від необхідності запам'ятовувати безліч конкретних випадків розшукування й їх рішень. П. Н. Берков також зауважує, що О. Г. Фомін, який був прихильником і засновником емпіричного методу бібліографічної евристики, налічував 62 основних і ряд похідних типів і видів бібліографічного розшукування. Запам'ятати ці типи і види складніше, ніж проаналізувати кожен окремий, який зустрічається в нашій роботі випадок розшукування, виділити в ньому ознаки і встановити можливі зв'язки його з різними джерелами, друкованими, рукописними і усними (звернення до осіб, що розуміються), бібліографічними, історико-і теоретико-літературними, художньо-літературними та ін. [3, 135].

На думку П. Н. Беркова, діалектико-логічний метод бібліографічної евристики – єдиний точний і надійний шлях літературознавчого (та й будь-якого іншого) бібліографічного розшукування. Теорія бібліографічної евристики повинна будуватися, може будуватися і фактично будується на основі діалектико-матеріалістичної логіки [3, 135]. Проте, на нашу думку, роль «інтуїції» у процесі бібліографічного розшукування є незаперечною, оскільки розробити чіткий алгоритм знаходження потрібної інформації для кожної ситуації просто неможливо.

П. Н. Берков наводить ряд прикладів простого і складного бібліографічного розшукування, з позитивними, негативними і невизначеними результатами [3, 135–141]. Наприклад, просте – підбір основної літератури з конкретного питання, складне – коли доводиться вирішувати питання про автора анонімного твору або доводиться встановлювати точну дату недатованого твору [3, 130]. Мета цих прикладів – показати, що, по-перше, не слід думати, що все можна знайти в джерелах; по-друге, бібліографічне розшукування є діалектико-логічним процесом, який базується на діалектичному, багатоманітному зв'язку явищ життя; по-третє, що жодна «інтуїція» і «емпірика» не дають відповіді там, де потрібно розплутувати «клубки зв'язків» [3, 142].

Питання бібліографічної евристики привертають увагу вітчизняних істориків, джерелознавців. На думку М. П. Ковальського та О. І. Журби, об'єктом бібліографічної евристики як сукупності теоретичних і практичних знань, що належать до прийомів знаходження будь-якого книжкового матеріалу або окремих його елементів, виступає пошук історичної літератури [11, 6]. Він пов'язаний з історичною бібліографією, одним із найперших завдань якої є пошук і виявлення історичної літератури. Бібліографія дає можливість орієнтуватись у великій кількості літератури з історії, що видавалась у різних країнах світу. Важливі її функції полягають також у виявленні джерел бібліографічної інформації: друкованих видань, різноманітних бібліографічних покажчиків, каталогів і т.д. Визначаючи значення бібліографічних джерел в історичних дисциплінах, дослідник писав, що бібліографічні та біобібліографічні покажчики, каталоги дозволяють значно розширити можливості навчальної діяльності і наукового пошуку [11, 3, 7]. З метою прискорення процесу пошуку історичних джерел він опублікував дві частини «Методических указаний по исторической библиографии» («Методичних вказівок з історичної бібліографії», Дніпропетровськ, 1979), в яких звів у систему свідчення про теорію, методологію, джерела бібліографії, бібліографічні установи того часу [11, 6].

На початку 1980-х рр. сформувалось уявлення про бібліографознавство як науку, про-

те не вирішеним залишалось розуміння терміна «бібліографія». Як зазначав О. Г. Фомін, із різним розумінням терміна «бібліографія» не встановилась і «вживана в ній термінологія», не сформульовано її задачі, не вирішено питання про її охоплення, не з'ясовано взаємозв'язки з іншими науками [25, 25–26].

Різне розуміння терміна «бібліографія» спостерігається і в незалежній Україні. Достатньо ознайомитись з кількома довідковими виданнями. Так, у «Толковом словаре по основам информационной деятельности» («Тлумачному словнику з основ інформаційної діяльності», Київ, 1995) бібліографія подається у таких значеннях: 1) діяльність, пов'язана із забезпеченням функціонування бібліографічної інформації в суспільстві; 2) область науково-практичної діяльності з підготовки і доведення до споживачів бібліографічної інформації; 3) наука про книгу або описова частина книгознавства; 4) джерела бібліографічної інформації (конкретні бібліографічні посібники або їх сукупність) [22, 99]. Тут бібліографія розглядається як діяльність, пов'язана з поширенням бібліографічної інформації; як діяльність, пов'язана з підготовкою бібліографічної інформації; як наука про книгу; як бібліографічна продукція. Фактично перше значення – це бібліографічне обслуговування, друге – бібліографічна діяльність, третє – бібліографія і бібліографічний опис, четверте – бібліографічна продукція, бібліографічні посібники.

В «Англо-українському словнику з бібліотечної справи та інформатики» (Київ, 1999) бібліографія подається у вужчому значенні, це: 1) наука опису та історії книг (їх фізичного вигляду, авторства, накладу, друку, видання, тощо); 2) список робіт з даного предмета або робіт певного автора, література з предмета, теми [1, 9].

Здавалося, що національні термінологічні стандарти мали конкретизувати визначення терміна «бібліографія». Проте, у ДСТУ ISO 5127:2007 «Інформація та документація. Словник термінів» бібліографію представлено як «систему бібліографічного пошуку, що забезпечує доступ до даних, які описують і ототожнюють документи» [18, 66]. Запропоноване тлумачення терміна «бібліографія» практично зводить її до механізму пошуку

документів в системі ще й тому, що система бібліографічного пошуку – «система пошуку, що забезпечує доступ до бібліографічних даних» [18, 65]. У ДСТУ 5034:2008 «Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» термін «бібліографія» відсутній, а бібліографічний пошук тлумачиться як «інформаційний пошук, об'єктом якого є бібліографічні описи документів» [14, 11]. У ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» термін «бібліографія» теж не відображено, а бібліографічний пошук визначається як «пошук інформації про документ або пошук документів за джерелами інформації» [6, 10]. Фактично термін «бібліографія» зникає з національних стандартів, а залишається «бібліографічний пошук», який зводиться до пошуку: бібліографічних описів документів; інформації про документ; документів за джерелами інформації. Терміносполучення «бібліографічна евристика» у національних стандартах не знаходить відображення.

У працях російських дослідників О. А. Гречихіна та М. Ю. Нещерет бібліографічна евристика розглядається як бібліографознавча дисципліна, що розробляє історію, теорію і методику бібліографічного пошуку [8], [16]. Зокрема, М. Ю. Нещерет вважає бібліографічний пошук частковим процесом бібліографічного обслуговування, бібліографування та як самостійного процесу бібліографічної діяльності. Бібліографічний пошук – логічний процес, підсилений інтуїцією. Інтуїція активізується за наявності конкретних якостей, властивих суб'єкту пошуку, а саме: професійного досвіду, схильності до передбачення та емоційного переживання процесу пошуку [16].

З проблем автоматизації бібліографічного пошуку було захищено ряд дисертацій [19], [29] та видано навчальні посібники [7], [20].

У 2011 р Г. М. Швецова-Водка в навчальному посібнику з бібліографознавства виокремлює бібліографічну евристику як «напрям бібліографознавства, що вивчає методику бібліографічного пошуку» [28, 179]. Такої ж думки дотримується інша українська дослідниця Є. М. Тодорова, яка вважає, що

саме в бібліографознавстві сформувалася і нині цілеспрямовано розвивається спеціальна наукова дисципліна – бібліографічна евристика [21]. Дослідниця розглядає бібліографічну евристику як наукову дисципліну, об'єктом якої є бібліографічний пошук як особливий вид професійної і непрофесійної діяльності. Вона водночас є і самостійною наукою, і розділом загального і спеціального бібліографознавства. Предмет бібліографічної евристики – теорія, історія, методика і технологія бібліографічного пошуку [21].

Серед останніх дописів про бібліографічну евристику слід назвати однойменну статтю Г. М. Швецової-Водки в Українській бібліотечній енциклопедії. В ній бібліографічна евристика представлена як «бібліографознавча дисципліна, що вивчає історію та обґрунтовує теорію і методику інформаційного пошуку». Думаємо, що не «інформаційного», а «бібліографічного пошуку», оскільки далі цілком правильно автор визначає об'єкт бібліографічної евристики – бібліографічний пошук та її предмет – теорію, історію, методику і технологію бібліографічного пошуку. На думку дослідниці, «поняття «бібліографічний пошук» акцентує увагу передусім на об'єкті пошуку – документі, літературному джерелі» [27]. Дозволимо собі не погодитись з останнім, адже згідно ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» бібліографічний пошук – пошук інформації про документ або пошук документів за джерелами інформації [6, 10]. Тобто, відшукуємо не сам документ, а пошуковий образ документа, інформацію про документ. Інформація про документ може бути представлена у вигляді сукупності елементів бібліографічних описів або записів, які розміщуються у бібліотечних каталогах, картотеках, літописах, видавничих каталогах, реферативних журналах, збірниках, бібліографічних покажчиках, базах даних, а також може бути частиною допоміжного апарату видання у вигляді бібліографічних списків, посилань [10, 55].

Бібліографічна евристика та бібліографічний пошук існують у певному комунікаційному середовищі, яке акумулює і розповсюджує бібліографознавче знання. Комунікаційне середовище бібліографічної евристики

– це система, що забезпечує одержання бібліографічної інформації і поширення бібліографознавчих знань в різних сферах. Бібліографічна евристика зорієнтована на створення бібліографічних та реферативних баз даних, в яких

зафіксовано пошукові образи документів. Основні компоненти комунікаційного середовища бібліографічної евристики представлено на *рис. 1*.

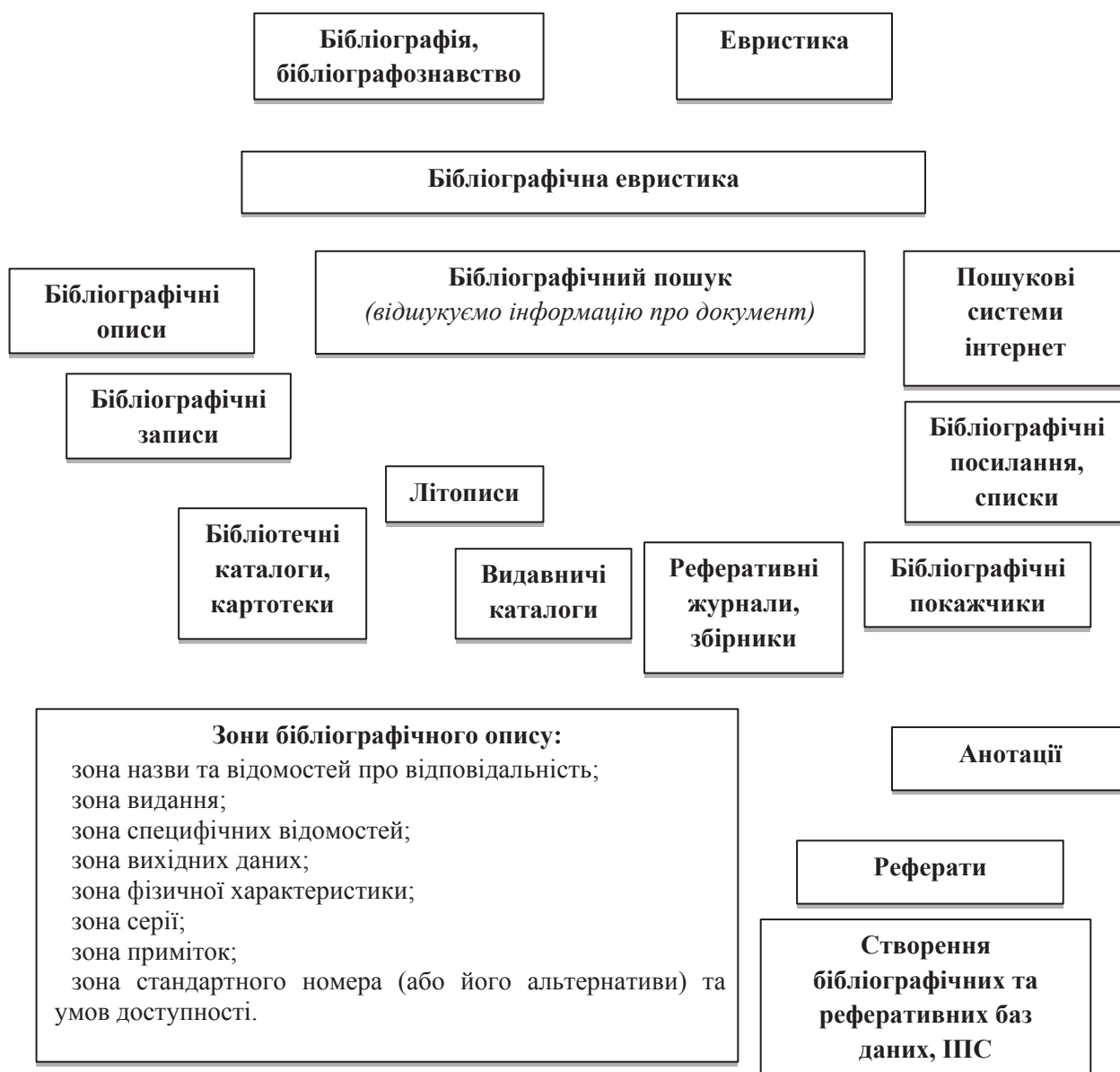

Рис. 1. Комунікаційне середовище бібліографічної евристики

Таким чином, бібліографічний пошук полягає у відшукуванні інформації про документ. Бібліографічний пошук є об'єктом вивчення бібліографічної евристики – наукової дисципліни, що поєднала накопичені знання з бібліографії, бібліографознавства та евристики й стала результатом їхнього симбіозу. Бібліографічний пошук, зазвичай, є першим по відношенню до інших видів пошуку. Коли пошуковий образ документа знайдено, відбувається перехід до документального пошуку.

Документальний пошук полягає у відшукуванні самих документів і є об'єктом вивчення документної евристики – наукової дисципліни, що «вивчає теорію, історію і практику документального пошуку, його інтелектуальні та технологічні засади» [10, 53].

Усі види пошуків тісно взаємопов'язані між собою. Так, щоб знайти документ, треба знати певну сукупність бібліографічних даних – автора, назву, місце видання, рік тощо. Отже, потрібно спочатку здійснити бібліографічний пошук. І, навпаки, щоб провести фактографічний пошук в будь-якій галузі знань або практики, потрібно спочатку знайти ті документи, в яких можуть бути цікаві для нас факти. Тому спочатку треба провести бібліографічний і документальний пошук.

Висновки. Поняття бібліографічної евристики та бібліографічного пошуку тісно взаємопов'язані між собою. Бібліографічна евристика виробляє правила, визначає стратегію пошуку в залежності від типу пошукового запиту, критеріїв видачі результатів пошуку та характеру діалогу між користувачем та інформаційно-пошуковою системою. Вона є теоретичним підґрунтям бібліографічного пошуку.

Бібліографічний пошук є процесом бібліографічної діяльності, пов'язаний з пошуком бібліографічної інформації, підсилений інтуїцією, логікою, досвідом, що залежить від конкретної ситуації і задач пошуку.

Основними складовими бібліографічного пошуку є бібліографічне розшукування та виявлення. До середини XX ст. замість терміна «бібліографічний пошук» часто застосовували термін «бібліографічне розшукування» («бібліографічний розшук»). Бібліографічне розшукування є частиною як бібліографічної, так і науково-дослідної діяльності, адже передбачає залучення широкого кола джерел небібліографічного характеру. Його задача – уточнення бібліографічних записів, встановлення відсутніх елементів у них, виправлення помилок, викривлених у запиті. Бібліографічне виявлення – вичерпний підбір бібліографічних записів з окремої теми.

У свою чергу, бібліографічний пошук має власну науку – бібліографічну евристику. Поняття бібліографічної евристики та бібліографічного пошуку корелюються між собою як наука і об'єкт вивчення науки. Бібліографічна евристика – наука про теорію і практику організації бібліографічного пошуку. Бібліографічний пошук – об'єкт бібліографічної евристики. Комунікаційне середовище бібліографічної евристики є системою, що забезпечує одержання бібліографічної інформації і поширення бібліографознавчих знань в різних сферах.

Подальша трансформація сутності понять «бібліографічна евристика» та «бібліографічний пошук» буде відбуватися в умовах розвитку можливостей інформаційно-пошукових систем суспільства та стратегій інформаційного пошуку в мережі інтернет.

Список використаних джерел

1. Англо-український тлумачний словник з бібліотечної справи та інформатики = English-Ukrainian Glossary of Library and Information Terms. Київ : б. в., 1999. 57 с.
2. Берков П. Н. Библиографическая эвристика : (к теории и методике библиогр. разысканий). Москва : Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1960. 175, [1] с.
3. Берков П. Н. Введение в технику литературоведческого исследования : источниковедение, библиография, разыскание. Ленинград : Гос. учеб.-пед. изд-во М-ва просвещения РСФСР, Ленингр. отд-ние, 1955. 153, [1] с.
4. Берков П. Н. К вопросу о методике библиографического разыскания. *Сов. библиография* : сб. ст. и материалов. Москва, 1948. Вып. V. С. 78–91.
5. Биковський Л. Ю. Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство : програми. Каліш : Друк. Укр. т-ва допомоги емігрантам з України, 1933. 31, [1] с. (Публікації Українського видавничого товариства у Варшаві ; № 2).

6. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять : ДСТУ 7448:2013. [Чинний від 2014.07.01]. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. III, 44 с. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).
7. Галеева И. С. Интернет как инструмент библиографического поиска. Санкт-Петербург : Профессия, 2007. 248 с. (Серия «Библиотека»).
8. Гречихин А. А. Библиографическая эвристика: История, теория и методика информационного поиска : конспект лекций по курсу «Общая и книготорг. библиография» для спец. 1727 – «Книговедение и орг. книж. торговли». Москва : МПИ, 1984. 46, [2] с.
9. Дескрипторный словарь по информатике / Всесоюз. ин-т науч. и техн. информ, Отд. лингвист. обеспечения информ. процессов ; сост.: Н. А. Пашенко, Е. Б. Ксенофонтова, В. Ф. Скоробогатая. Москва, 1986. 94, [2] с.
10. Збанацька О. М. Комунікаційні засади документної евристики : [монографія] / М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Нац. б-ка ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2018. 378 с.
11. Ковальский Н. П., Журба О. И. Методические указания по источниковой эвристике в курсе источниковедения истории СССР. Днепропетровск : ДГУ, 1988. 35 с.
12. Куфасев М. М. Книга як поняття й предмет науки та бібліографія як документальна наука про книгу : (розд. з філософії книгознавства). Київ : [Київ. окрліт : Київ. друк. ім. Леніна Півд.-Зах. зал.], 1925. 24 с.
13. Литературная энциклопедия : в 11 т. Т. 1. [Москва] : Изд-во Ком. Акад., 1930. 768 с.
14. Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять : ДСТУ 5034:2008. [Чинний від 2009.01.01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. 38 с. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).
15. Нещерет М. Ю. Библиографический поиск: эволюция и современность. Санкт-Петербург : Профессия, 2010. 256 с.
16. Нещерет М. Ю. Эволюция теоретических и методологических представлений о библиографическом поиске в отечественном библиографоведении : автореф. дис. ... канд. пед. наук по спец. 05.25.03. Москва, 2008. 21 с.
17. Отле П. Библиотека, библиография, документация : избр. тр. пионера информатики. Москва : ФАИР-ПРЕСС : Пашков дом, 2004. 348, [1] с. (Специальный издательский проект для библиотек).
18. Словник термінів : (ISO 5127:2001, IDT) : ДСТУ ISO 5127:2007. Чинний від 2009-10-01. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. 237 с.: дод. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).
19. Соколов А. В. Автоматизация библиографического поиска в СССР. (История, современное состояние, перспективы развития) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 05.25.03. Москва, 1978. 45 с.
20. Соколов А. В. Информационно-поисковые системы. Автоматизация библиографического поиска : учеб. пособие. Ленинград, 1983. 88 с.
21. Тодорова Є. М. Бібліографічна евристика як наукова та навчальна дисципліна в системі спеціальної підготовки фахівців документно-інформаційної сфери. *Вісн. ХДАК*. 2013. Спецвип. 40. С. 171–179.
22. Толковый словарь по основам информационной деятельности. Киев : УкрИНТЕСИ, 1995. 249 с.
23. Ульяновский Н. Ю. Библиографическое разыскание (эвристика). *Библиография*. 1929. № 1. С. 38–43.
24. Ульяновский Н. Ю. Основные предпосылки к построению науки библиографии. *Труды Первого Всероссийского библиографического съезда в Москве 2–8 дек. 1924 г.* Москва, 1926. С. 225–232.
25. Фомин А. Г. Избранное. Москва : Книга, 1975. 198 с. (Труды отечественных книговедов).
26. Фомин А. Г. Путеводитель по библиографии, биобиблиографии, историографии, хронологии и энциклопедии литературы : сист. аннот. указ. рус. книг и журн. работ, напеч. в 1736–1932 гг. Ленинград : ОГИЗ–ГИХЛ, 1934. 335 с.
27. Швецова-Водка Г. М. Бібліографічна евристика. *Українська бібліотечна енциклопедія* / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. URL: <http://ube.nlu.org.ua/article/Бібліографічна%20евристика> (дата звернення: 08.09.2020).
28. Швецова-Водка Г. М. Вступ до бібліографознавства: навч. посіб. для студентів напряму 6.020102 «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліогр.» / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. 3-тє вид., випр. та допов. Рівне, 2011. 231 с. URL: <http://oa.elibukr.org/handle/1984/1453> (дата звернення: 08.09.2020).
29. Юшков С. А. Автоматизация библиографического поиска в диалоговом режиме : дис. на соиск. учен. степени канд. пед. наук : спец. 05.25.03. Москва, 1984. 150 с.

References

1. English-Ukrainian Glossary of Library and Information Terms (1999). Kyiv [in English, Ukrainian].
2. Berkov, P. N. (1960). Bibliographic heuristics: (to the theory and methodology of the bibliography of searches). Moskva [in Russian].
3. Berkov, P. N. (1955). Introduction to the technique of literary research: source studies, bibliography, research. Leningrad [in Russian].
4. Berkov, P. N. (1948). On the question of the methodology of bibliographic research. Sov. bibliografiya. V, 78–91 [in Russian].
5. Bykovskiy, L. Yu. (1933). Bibliology, bibliography and library science. Kalish [in Ukrainian].
6. DSTU 7448:2013. Library and information activities. Terms and definitions. (2014). Kyiv: Ministry of Economic Development and Trade Ukrainy [in Ukrainian].
7. Galeeva, I. S. (2007). The Internet as a Bibliographic Search Tool. Cankt-Peterburg [in Russian].
8. Grechikhin, A. A. (1984). Bibliographic heuristics: History, theory and methodology of information retrieval. Moskva [in Russian].
9. Descriptor dictionary for computer science (1986). Moskva [in Russian].
10. Zbanatska, O. M. (2018). Communicational basis of documentary heuristics : [monograph]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Kovalskiy N. P., Zhurba O. I. (1988). Methodological instructions on source heuristics in the course of source study of the history of the USSR. Dnepropetrovsk [in Russian].
12. Kufayev M. M. (1925). The book as a concept and subject of science and bibliography as a documentary science about the book. Kyiv [in Ukrainian].
13. Literary encyclopedia. (1930). T. 1. Moskva [in Russian].
14. DSTU 5034:2008. Scientific and informational activity. Terms and definitions (2009). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [in Ukrainian].
15. Neshcheret, M. Ju. (2010). Bibliographic search: evolution and modernity. Cankt-Peterburg [in Russian].
16. Neshcheret M. Yu. (2008). Evolution of theoretical and methodological concepts of bibliographic search in Russian bibliography. Moskva [in Russian].
17. Otle P. (2004). Library, bibliography, documentation. Moskva [in Russian].
18. DSTU 5127:2007. Glossary of terms (2010). Kyiv: Derzhspozhyvstandart of Ukraine. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [in Ukrainian].
19. Sokolov A. V. (1978). Automation of bibliographic search in the USSR. Moskva [in Russian].
20. Sokolov A. V. (1983). Information retrieval systems. Bibliographic search automation. Leningrad [in Russian].
21. Todorova, Ie. M. (2013). Bibliographic heuristics as a scientific and educational discipline in the system of special training of specialists in the document and information sphere. *Visnyk KhDAK*, 40, 171–179 [in Ukrainian].
22. Explanatory dictionary on the basics of information activities. (1995). Kiev [in Russian].
23. Ulyaninskii N. Yu. (1929). Bibliographic search (heuristics). *Bibliografija*, 1, 38–43 [in Russian].
24. Ulyaninskii N. Yu. (1926). Basic prerequisites for building the science of bibliography. *Trudy Pervogo Vserossiiskogo bibliograficheskogo sezda*, 225–232 [in Russian].
25. Fomin A. G. (1975). Favorites. Moskva [in Russian].
26. Fomin A. G. (1934). Guide to bibliography, biobibliography, historiography, chronology and encyclopedia of literature. Leningrad [in Russian].
27. Shvetsova-Vodka G.M. (2017). Bibliographic heuristics. *Ukrayinska bIblIotechna entsiklopedIya*. Kyiv. Retrieved from: <http://ube.nlu.org.ua/article/Бібліографічна%20евристика> [in Ukrainian].
28. Shvetsova-Vodka G.M. (2011). Introduction to bibliography. 3 ed. Rivne. Retrieved from: URL: <http://oa.elibukr.org/handle/1984/1453> [in Ukrainian].
29. Yushkov S. A. (1984). Dialogue bibliographic search automation. Moskva [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 11.09.2020
Отримано після доопрацювання 20.09.2020
Прийнято до друку 14.11.2020

УДК 021.1:316.42](100+477)

Цитування:

Кузьменко О. І., Загуменна В. В. Бібліотека як соціокультурний публічний простір: трансформаційні зміни. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 24–31.

Kuzmenko O., Zagumenna V. (2020). Library as sociocultural public space in conditions of transformation. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 24–31 [in Ukrainian].

Кузьменко Олена Ігорівна,

кандидат історичних наук, доцент,
докторантка кафедри культурології
та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
totalnost18@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4954-2815>

Загуменна Віра Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри культурології
та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
vzagumenna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4238-890X>

БІБЛІОТЕКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ

Мета роботи – показати роль та можливості бібліотек у задоволенні постійно зростаючих інформаційних потреб користувачів, а також відповідність бібліотечної діяльності новим викликам сучасного інформаційного суспільства. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів, а саме: аналітико-синтетичної переробки інформації, логічного та системного підходів, термінологічного, історичного методів, а також порівняння та взаємозв'язку теорії і практики. **Наукова новизна** роботи полягає в розширенні уявлень про роль бібліотек та їх впливу на розвиток сучасного інформаційного суспільства. **Висновки.** Сучасні бібліотеки трансформуються та розвиваються разом із суспільством, беручи на себе роль інформаційних, культурних, просвітницьких, соціальних та громадських центрів. Активному поширенню досвіду трансформації бібліотек з конкретним читацьким призначенням, диференціацією напрямів сприяє пошук нових методів та форм соціокультурної діяльності бібліотек в Україні. Серед них – реалізація проєктів чотирьохпросторової моделі діяльності публічної бібліотеки, цифрової освіти «Публічні бібліотеки як хаби для активних громадян» та ін. Бібліотеки створюють умови для самореалізації користувачів, їхнього спілкування, повноцінного проведення дозвілля тощо. Саме в бібліотеці громадяни можуть навчатися впродовж усього життя, здобуваючи знання і необхідні навички, використовуючи як ресурси конкретної бібліотеки так і відкриті онлайн ресурси та сервіси.

Ключові слова: бібліотека; соціокультурна діяльність; трансформація; інформаційні потреби користувачів; громада; громадянське суспільство.

Kuzmenko Olena,

Doctor of Philosophy in Historical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Cultural Studies and Informational Communications
National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Zagumenna Vira,

Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of
Cultural Studies and Information Communications Department
National Academy of Culture and Arts Management

LIBRARY AS SOCIOCULTURAL PUBLIC SPACE IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION

The purpose of the article is to show the role and capabilities of libraries in meeting the constantly growing information needs of users, as well as the compliance of library activities with the new challenges of the modern information society. The methodology consists of the use of general scientific and special methods, namely: analytical and synthetic processing of information, logical and systematic approaches, terminological and historical methods, as well as comparison and interrelation of theory and practice. The scientific novelty of this work lies in the expansion of ideas about the role of libraries and their influence on the development of modern information society. Conclusions. Modern libraries are transforming and developing together with society, taking on the role of information, cultural, educational, social, and community centers. The active dissemination of the experience of transformation of libraries with a specific readership, differentiation of areas is facilitated by the search for new methods and forms of socio-cultural activities of libraries in Ukraine. Among them, there is a realization of the four-dimensional model of public library activity; conceptual model of a flexible library; digital education project «Public libraries as hubs for active citizens» and many others. Libraries create conditions for self-realization of users, their communication, full-fledged leisure, etc. It is in the library that citizens can learn throughout their lives, gaining the knowledge and skills needed, using both the resources of a particular library and open online resources and services.

Key words: library; socio-cultural activity; transformation; informational needs of users; public; civil society.

Актуальність теми дослідження. Трансформаційні зміни, що відбуваються сьогодні у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті держави, впливають на роль бібліотек у суспільстві, ставлять перед ними нові завдання, викликають необхідність інноваційної діяльності, стимулюють до пошуку сучасних форм і методів обслуговування різних груп користувачів, нових шляхів і засобів функціонування, організації нових взаємовідносин з громадою.

Діяльність бібліотеки часто представлена її загальновідомими традиційними функціями: формування та зберігання документів, забезпечення до них доступу, тобто обслуговування користувачів, масова робота і т. ін. Наразі дуже важливо відійти від такого трактування завдань бібліотеки і спробувати до-

слідити її діяльність у соціокультурному контексті. Адже це більше, ніж просто заклад, де надаються відповідні послуги.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам соціокультурної діяльності бібліотек присвячені праці вітчизняних науковців: Н. Захарової, С. Кирій, Л. Лупіки, О. Матвійчук, О. Печеної, Т. Середи, Т. Сидоренко, Н. Солонської, І. Цуріної та ін.

Різні аспекти трансформації бібліотечної діяльності розглядалися в працях відомих дослідників бібліотечно-інформаційної справи: О. Башун, В. Горового, С. Горової, Т. Монько, О. Сербіна, А. Чачко та багатьох інших. Питанням трансформації наукової бібліотеки через еволюцію її структури та функцій приділяли увагу Т. Вилегжаніна, О. Воскобойнікова, В. Жукова, О. Оніщенко, В. Пашкова та інші дослідники.

Саме в цих працях висвітлено багатоаспектні наукові напрацювання та практичний досвід щодо трансформації бібліотек України в сучасних умовах. Ці розвідки актуальні для дослідження аналізованої проблеми та є підґрунтям для визначення подальших перспектив розвитку бібліотеки як соціокультурного публічного простору.

Мета дослідження – показати роль та можливості бібліотек у задоволенні постійно зростаючих інформаційних потреб користувачів, а також відповідність бібліотечної діяльності новим викликам сучасного інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні бібліотека робить вагомий внесок у життя суспільства і є включеною у суспільну діяльність як соціальна інституція. Вона забезпечує прямий і постійний доступ до інформаційних джерел на різних носіях і для різних категорій користувачів. В умовах обмежених можливостей для придбання книг, інших носіїв інформації бібліотеки стають єдиним джерелом доступу для малозабезпечених категорій громадян, відкривають можливість задоволення наукових та освітніх інтересів, професійних потреб, культурного дозвілля.

Вивчення літературних джерел показує, що термін «трансформація» отримав розповсюдження у бібліотечній теорії і використовується у різному контексті як синонім слів «зміна», «перебудова», «перетворення». Трансформація бібліотеки розглядається як сукупність інноваційних процесів з поступовою модернізацією функціональних, структурних, управлінських, фінансово-економічних та інших компонентів [1, 6].

Бібліотеки трансформуються відповідно до історичного періоду розвитку суспільства та відповідних соціокультурних змін. Серед соціокультурних процесів, в яких бере участь бібліотека, можна виокремити такі, як акумуляція соціально вагомих знань і управління ними, соціокультурна комунікація та розповсюдження культурного надбання людства, виробництво нового знання і соціально-історичне репродукування культурних форм [5, 4].

Трансформація бібліотек неминуче спричинила зміну їх простору, структури, інтер'єру, дизайну. Відвідувачі бібліотеки

сьогодні хочуть бачити не тільки нові книги, журнали, сучасну техніку, а й затишний, комфортний, відкритий інформаційний простір, в якому приємно знаходитися, почувати себе зручно і затишно. Сучасна бібліотека одночасно має виходити за межі свого фізичного простору, конструювати на своїх майданчиках і поза ними багатоаспектний комунікативний простір, у котрому активна роль належить її користувачам як учасникам практик культурного діалогу [3, 4].

Раніше акцент робився на планування і будівництво бібліотечних приміщень, сьогодні здійснюється орієнтація на концепцію відкритого бібліотечного простору. Саме простір здатний формуватися, змінюватися і розвиватися у рухомих межах, саме простір об'єднує матеріальне, технологічне та соціальне, традиційне та інноваційне. Публічний простір дає можливість акумулювати в собі різні види діяльності, поєднувати реальне і віртуальне, фізичне та інтелектуальне, стабільність і спонтанність, комунікативні аспекти і усамітнення.

У цьому контексті публічна бібліотека розглядається як основний елемент бібліотечної системи, культурно-освітній заклад, що об'єднує мережу загальнодоступних бібліотек країни, які надають широкий спектр послуг для різної категорії користувачів. Публічні бібліотеки серед перших включилися в трансформацію інформаційного середовища та почали розробляти нові технології бібліотечно-інформаційного обслуговування [9, 90].

Завдання публічних бібліотек полягає у тому, щоб систематично працювати з громадянами на основі вивчення, обліку і задоволення різноманітних потреб громадян; постійно приділяти увагу подальшому розширенню аудиторії користувачів; розвивати роботу з популяризації своїх фондів і реклами послуг; перетворюватися з пасивного місця збереження фондів на більш активний простір для нахнення та взаємодії громади.

У відповідь на зміни у потребах користувачів протягом останнього часу відбувалася трансформація у бібліотечному сервісі. Поряд із документним і фактографічним з'явилося концептографічне і знаннєве обслуговування. Як відображення взаємодії користувача з бібліотекою (моделі гнучкої бібліотеки) є ви-

будований навколо бібліотечно-інформаційних ресурсів «бібліотечний сервіс», який під впливом розвитку технологій і клієнтських потреб слідом за бібліотечним простором набуває гнучкості за рахунок розширення номенклатури бібліотечних продуктів і послуг [4, 19].

Сьогодні необхідне переосмислення моделі вибудовування комунікації між бібліотекою і користувачем, включеності читача у формування та управління якістю послуг. Користувачі можуть допомогти разом змінювати бібліотеку, зробити її найбільш привабливою, бо саме вони знають краще, чого очікують сьогодні від бібліотеки; користувачі і саме життя можуть підказати, що слід змінити [6, 50].

Соціокультурна діяльність бібліотеки увібрала в себе багаторічні духовні бібліотечні традиції. Виклики сучасного інформаційного суспільства вимагають від неї забезпечення обміну знаннями, виконання функцій центру соціальних комунікацій та культурно-освітнього простору.

Сьогодні бібліотека не просто забезпечує доступ до необхідної інформації – це важливий соціокультурний центр, серед основних завдань якого є формування світогляду, сприяння інтелектуальному та морально-естетичному розвитку суспільства, і загалом, підвищення рівня життя громадян різних соціальних груп. Важливо показати суспільству і громаді, що бібліотеки здатні допомогти людині досягти своїх мети в житті. Публічні бібліотеки можуть і повинні бути вбудовані у місцеві громади. І саме бібліотеки мають бути лідерами в цих спільнотах. Все це сприятиме створенню позитивного образу бібліотеки у суспільстві.

Акцентуючи основну свою увагу на задоволенні запитів і потреб користувачів, бібліотеки залишаються творчим, відкритим, безпечним середовищем для усебічного розвитку громадян. У книгозбірнях впроваджують і шукають нові форми обслуговування, нові послуги [7, 29]. Серед них: відкритий доступ до цифрових колекцій, віртуальні виставки, онлайн-екскурсії та презентації, дистанційні форми навчання тощо.

Одночасно відбувається медіатизація бібліотечного середовища, коли медіатеки стають структурними підрозділами бібліотек і розглядається як фонд навчальних і методич-

них матеріалів, що складаються з відеофільмів, звукозаписів, комп'ютерних презентацій тощо.

Прикладом може слугувати діяльність публічних бібліотек Австралії, яка найчастіше асоціюється з поняттям «інформаційна та медіа-грамотність». На відміну від закладів освіти, де школярі та студенти можуть також отримати знання з основ кіномистецтва, журналістики, реклами, навчитися створювати медіатексти, бібліотеки здебільшого займаються різними питаннями комп'ютерної грамотності, використанням цифрових технологій, впровадженням електронних послуг для громадян тощо [12, 29].

Як приклад мультифункціонального культурного центру можна навести бібліотеку *Oodi* (з фінської – «Ода»), яку торік відкрили в Гельсінкі (2019) напередодні Дня незалежності Фінляндії, яка облаштована для роботи, навчання, творчості, спілкування з друзями. Тут розташовані робочі кімнати, кімнати для зібрань, ігрові класи для вивчення мови для мігрантів, майстерні з 3D-принтерами тощо. Перший поверх являє собою справжній громадський простір, задуманий як місце зустрічей. Тут є просторий хол з диванами і кріслами, де можна сісти з ноутбуком або іншим гаджетом; великий зал-трансформер, призначений для проведення лекцій; майстерні з 3D-принтерами тощо. На другому поверсі розміщено відділ самостійної роботи: читальні зали, опен-спейс і окремі кабінети, де, за задумом, будь-який відвідувач може знайти собі заняття до душі та ін.

Деякі фінські бібліотеки мають спеціальні кімнати звукозапису, в яких будь-хто охочий за попереднім замовленням може записати відео, пісню, подкаст. Також існують кімнати або окремі зони для перегляду фільмів, ігрові кімнати, кімнати віртуальної реальності тощо. Кожна бібліотека має спеціальні колекції аудіодисків та платівок, а також звуконепроникливі зони для прослуховування музики [10].

У практиці роботи бібліотек Німеччини існує практика проведення бібліотечних форумів для читачів. На цих зібраннях розглядаються питання роботи бібліотек, обговорюються політичні проблеми. На такі форуми запрошуються політичні діячі, оглядачі, коментатори.

У місті Глівіце (Польща) родзинкою міської публічної бібліотеки є «Бібліофорум» – філія у торговельному центрі «Форум». Відвідування активізується завдяки різноманітним заходам: іграм, мистецьким майстерням, зустрічам з мандрівниками, зустрічам та заняттям для людей похилого віку, навчанням, спеціальним заходам для молоді та дітей (зокрема з робототехніки), дискусійним і літературним клубам, акціям, виставкам та вернісажам.

Активному поширенню досвіду трансформації бібліотек з конкретним читацьким призначенням, диференціацією напрямів сприяє пошук нових методів та форм соціокультурної діяльності бібліотек в Україні. Мова йде про ділові бібліотеки, бібліотеки-салони, бібліотеки-музеї, бібліотеки духовної літератури, бібліотеки як центри національної культури, центри дозвілля молоді, бібліотеки-театри, центри сучасного бестселера, бібліотеки-хаби тощо.

У Національній бібліотеці України ім. Ярослава Мудрого (НБУ ім. Ярослава Мудрого) в 2009 році було створено самостійний відділ соціокультурної діяльності, основними напрямками роботи якого визначено інформаційно-розвиваючий, культурно-просвітницький, релаксаційний та творчий із застосуванням як традиційних, так і інноваційних форм.

НБУ ім. Ярослава Мудрого оцифровує власні паперові фонди та пропонує їх користувачам через свою сторінку на вебсайті та повноцінну цифрову (електронну) бібліотеку, зокрема «Культура України» (<https://elib.nlu.org.ua>) та ін. Працівники Вінницької ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва постійно вивчають і враховують потреби та інтереси людей поважного віку. Для них формуються тематичні полиці «Книжкова полиця наших прабабусь», «Перечитайте цю книгу», «А ви читачі?». Враховуючи, що ця категорія користувачів має вільний час, який вони можуть присвятити власним хобі, в бібліотеці проводять інформаційні години: «Я і мої рятівні сотки», «Фітотерапія і наше здоров'я», «Як правильно збирати лікарські трави», «Вітаміни весь рік» тощо, організовують презентацію виробів декоративно-прикладного мистецтва, зроблених цією категорією читачів та багато ін. (<https://library.vn.ua/pro-biblioteku>).

Цифрове середовище робить діяльність бібліотек більш динамічною, доступною для значної кількості користувачів, як реальних, так і потенційних, відкриває можливості для подальшого розвитку. Воно зумовило появу в діяльності сучасних бібліотек нових функцій. Тепер вони мають бути й навігаторами мережевих ресурсів, менеджерами контенту, редакторами сайтів, консультантами щодо роботи в соціальних мережах, організаторами інтерактивного спілкування, фахівцями з адвокації тощо.

У контексті цифрової трансформації слід відзначити проєкт цифрової освіти «Публічні бібліотеки як хаби для активних громадян», що реалізується Progress Foundation за підтримки Black Sea Trust of Regional Cooperation (Чорноморський траст регіонального співробітництва) з 21 січня 2020 р. У проєкті беруть участь шість бібліотек з України, Румунії та Республіки Молдова. Проєкт спрямований на підтримку публічних бібліотек та громадських організацій задля створення публічних просторів у бібліотеках, які сприятимуть навчанням та практиці активного громадянства (<https://ula.org.ua/news/4708-khab-bibliotechnykh-innovatoriv-occupy-library-innovators-hub-krashchi-praktyky-vid-ukrainy>). У 2021 році планується створити інтернет-простір, де планують відобразити кращі ініціативи спільної роботи бібліотек зі Східної Європи та Чорноморського регіону з громадськими та неурядовими організаціями задля покращення своїх громад.

Реформа якісної перебудови бібліотек ОТГ у зв'язку з децентралізацією в Україні спонукала до пошуку нової моделі задоволення різноманітних освітніх, комунікаційних, культурно-дозвілєвих потреб своїх громадян та ін.

У 2010 році Центром досліджень культурної політики Королівської школи бібліотечних та інформаційних наук при Копенгагенському університеті була запропонована модель діяльності публічної бібліотеки «Чотири простори», яка, як ніколи, є сьогодні актуальною для розбудови громадянського суспільства в Україні. До впровадження в публічних бібліотеках України данську модель адаптували експерти ВГО Українська бібліотечна асоціація, Національної бібліотеки України

імені Ярослава Мудрого та дизайнери студії Arcite. Фахівці розробили концепцію дизайну та наповнення чотирьох просторів сучасної бібліотеки: навчання, натхнення, зустрічей та подій, які сьогодні реалізують бібліотеки в різних регіонах України.

Базовими елементами функціонування «простору навчання» в бібліотеці мають бути: актуальні колекції інформаційних ресурсів (бібліотечний фонд); зручне віртуальне освітнє середовище бібліотеки; спеціально обладнаний фізичний простір у приміщенні бібліотеки; послуги бібліотеки, основними з яких є доступ до інформаційних ресурсів на різних носіях, доступ до інтернету, робота зі спеціальним обладнанням, освітні заходи й місця для самостійних занять та ін.

«Простір натхнення» дає користувачам можливість відчувати щось нове або отримати цінний досвід через творчість та історії з літератури, кіно, музики, розваг та ігор, а також участь у різних творчих зустрічах, заходах та майстер-класах. «Простір зустрічей» умовно поділяється на місця для громадських активностей (організованих зустрічей), місця для проведення вільного часу та відпочинку з друзями, місця для пасивного проведення часу. При цьому у кожній з них мають бути передбачені зручності для людей старшого віку, з інвалідністю, батьків з дітьми тощо. «Простори зустрічей» можуть розташовуватися як в окремих приміщеннях (зала, вітальня, веранда), так і розміщуватися у просторі навколо бібліотеки (у дворі чи на прилеглий території, на терасах, на даху) або бути інтегрованими у міське середовище (парки, сквери).

«Простір подій» розрахований на проведення різноманітних заходів, спрямованих на просування брендів, послуг, іміджу за допомогою спеціальних привабливих акцій. Події передбачають залучення якомога ширшого кола користувачів – мешканців громади. Це можуть бути такі події, як публічні звіти перед громадою, виставки робіт місцевих художників, майстрів народної творчості; фотовиставки, квести, конференції, презентації та ін. Представлені простори є мобільними і мультифункціональними й можуть трансформуватися з одного в інший [10].

Ситуація, що склалася у світі у зв'язку з пандемією, стала певним викликом як для суспільства так і для бібліотек. Останні досить швидко адаптувалися до нових умов, використовуючи різноманітні онлайн сервіси, зокрема, відеозаписи різноманітних заходів, лекцій, проведення віртуальних виставок, презентацій книг, вебінарів, круглих столів, тренінгів на відповідних дистанційних платформах та багато інших.

Отже, сучасні бібліотеки трансформуються і розвиваються разом із суспільством, беручи на себе роль інформаційних, культурних, просвітницьких, соціальних та громадських центрів. У змінених соціально-економічних умовах дедалі більше зростає соціальна значущість бібліотек, що стають тими установами, які можуть консолідувати громадськість щодо розв'язання важливих соціальних проблем і беруть участь у становленні громадянського суспільства в Україні.

Наукова новизна роботи полягає в розширенні уявлень про роль бібліотек та їх впливу на розвиток сучасного інформаційного суспільства.

Висновки. Сьогодні бібліотека робить вагомий внесок у життя суспільства, вона є включеною у суспільну діяльність як соціальна інституція. В умовах обмежених можливостей для придбання книг, інших носіїв інформації бібліотеки стають єдиним джерелом доступу для малозабезпечених категорій громадян, відкривають можливість задоволення наукових та освітніх інтересів, професійних потреб, культурного дозвілля. Сучасні бібліотеки трансформуються та розвиваються разом із суспільством, беручи на себе роль інформаційних, культурних, просвітницьких, соціальних та громадських центрів.

Активному поширенню досвіду трансформації бібліотек з конкретним читацьким призначенням, диференціацією напрямів сприяє пошук нових методів та форм соціокультурної діяльності бібліотек в Україні. Серед них реалізація проєктів чотирьохпросторової моделі діяльності публічної бібліотеки, цифрової освіти «Публічні бібліотеки як хаби для активних громадян»; міжнародного проєкту «Твори культуру: бібліотечні інноваційні послуги» та ін.

Бібліотеки створюють умови для само-реалізації користувачів, їхнього спілкування, повноцінного проведення дозвілля тощо. Саме в бібліотеці громадяни можуть навчати-

ся впродовж усього життя, здобуваючи знання і необхідні навички, використовуючи як ресурси конкретної бібліотеки так і відкриті он-лайн ресурси та сервіси.

Список використаних джерел

- 1 Башун О. В. Трансформація універсальної бібліотеки як культурно-інформаційного центру регіону : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2001 18 с.
2. Бояринова Оксана. Переосмислення бібліотек URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/283-zakonomirnosti-rozvitku-bibliotek-jak-sotsiokulturnih-tsentriv-v-ukrayini.html>. (дата звернення: 27.10.20).
3. Вилегжаніна Т. І. Трансформація функцій публічних бібліотек у реаліях сьогодення // Бібліотечна планета. 2018. № 1. С. 4–5.
4. Гранчак Т. Концептуальна модель гнучкої бібліотеки // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2020. Вип. 6. С. 10–23.
5. Жукова В. Трансформація бібліотеки в інфраструктурі глобального інформаційного суспільства // Бібл. вісник. 2014. № 3. С.3–6.
6. Загуменна В. Бібліотечна справа Данії: нотатки українського бібліотекаря // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2008. № 1. С. 48–50.
7. Кузьменко О. Сучасні тенденції розвитку бібліотек як соціокультурних центрів // Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : мат. III Міжнар. наук. конф., 14 - 16 трав. 2020 р. Київ, 2020. С. 28–30.
8. Матвійчук О. Є. Закономірності розвитку бібліотек як соціокультурних центрів в Україні URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/283-zakonomirnosti-rozvitku-bibliotek-jak-sotsiokulturnih-tsentriv-v-ukrayini.html>. (дата звернення: 14.09.20).
9. Сидоренко Т. Перспективні напрями розвитку культурно-просвітницької діяльності публічних бібліотек // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2017. № 1 С. 88–92.
10. Чому публічна бібліотека Ооді стала найкращою бібліотекою у світі URL:<http://www.chytomo.com/chomu-publiczna-biblioteka-oodi-stala-najkrashchoiu-v-sviti/> (дата звернення: 19.10.20).
11. Чотири простори бібліотеки: модель діяльності: практичний посібник / автори-укладачі: О. Бояринова, О. Бруй, Л. Лугова, Я. Сошинська, І. Шевченко; Українська бібліотечна асоціація. Київ : ВГО Українська бібліотечна асоціація, 2020. URL: <https://ula.org.ua/259-publikaciyi/vidannya>. (дата звернення: 05.11.20).
12. Яворська Т. М., Щусь Н. Б. Формування медіа- та інформаційної грамотності у публічних бібліотеках Австралії та Фінляндії // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2019. № 4. С. 38-46.

References

- 1 Bashun O.V. (2001). Transformation of the universal library as a cultural and information center of the region: author. Extended abstract of candidate's thesis [in Ukrainian].
2. Boyarinova Oksana. Rethinking bibliotek. Retrieved from: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/283-zakonomirnosti-rozvitku-bibliotek-jak-sotsiokulturnih-tsentriv-v-ukrayini.html> [in Ukrainian].
3. Vilegzhanina T. I. (2018). Transformation of functions of public libraries in realities of the day. Library planet, 1, 4–5 [in Ukrainian].
4. Granchak T. (2020). Conceptual model of a dull library. Ukrainian Journal of Library and Information Sciences, 6, 10–23 [in Ukrainian].
5. Zhukova V. (2014). Transformation of the library in the infrastructure of the global information support Library Visnik, 3, 3–6 [in Ukrainian].
6. Zagumenna V. (2008). Bibliotheca on the right Dania: notes of the Ukrainian librarian. Library science. Record Studies. Informology, 1, 48–50 [in Ukrainian].
7. Kuzmenko O. (2020). Current trends in the development of libraries as social and cultural centers. The Third International Scientific Conference «Information, communication and management of knowledge in globalized light» (Kyiv, May 14–16, 2020) (pp. 28–30). Sumy: KNUCA [in Ukrainian].

8. Matviychuk O. Є. Laws of development of libraries as social and cultural centers in Ukraine. Retrieved from: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/283-zakonomirnosti-rozvitku-bibliotek-jak-sotsiokulturnih-tsentriv-v-ukrayini.html> [in Ukrainian].
9. Sidorenko T. (2017). Perspective direct development of cultural and educational activities of public libraries Library science. Record Studies. Informology, 1, 88–92 [in Ukrainian].
10. Why the public library of Oodi has become the most beautiful library in the world. Retrieved from: <http://www.chytomo.com/chomu-publiczna-biblioteka-oodi-stala-najkrashchoiu-v-sviti/> [in Ukrainian].
11. Four open spaces of libraries: model of performance: practical book authorization. (2020). O. Boyarinova, O. Bruy, L. Lugova, J. Soshynska, I. Shevchenko. Sumy: Ukrainian Library Association. Retrieved from: <https://ula.org.ua/259-publikaciyi/vidannya> [in Ukrainian].
12. Yavorska T.M., Shchus N.B. (2019). Formation of information literacy media in public libraries in Australia and Finland. Library science. Record Studies. Informology, 4, 38–46 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.09.2020
Отримано після доопрацювання 17.09.2020
Прийнято до друку 24.11.2020

УДК 023.4:[025.5:004

Цитування:

Палеха Ю. І., Кобижча Н. І. Документний фонд як показник рівня інформаційної культури бібліотеки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 31–38.

Palekha Yu., Kobyzhcha N. (2020). Documentary fund as a reflection level of information culture of the library. Library science. Record Studies. Informology, 4, 31–38 [in Ukrainian].

Палеха Юрій Іванович,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри інформаційно-аналітичної діяльності
та інформаційної безпеки
Національного транспортного університету
paleha_yu@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8060-8590>

Кобижча Наталія Іванівна,
кандидат культурології,
старший викладач кафедри інформаційних технологій
Київського національного університету культури і мистецтв
shtefanka@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1683-3325>

ДОКУМЕНТНИЙ ФОНД ЯК ПОКАЗНИК РІВНЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ БІБЛІОТЕКИ

Мета роботи. Визначити сутність інформаційної культури бібліотеки, яка відображає створений нею документний фонд як інформаційний продукт, що виступає результатом сукупної діяльності персоналу, починаючи з його моделювання, комплектування та організування, виділити основні складники та проаналізувати рівні інформаційної культури бібліотеки, намітити напрями її вдосконалення в аспекті забезпечення потреб інформаційного суспільства. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні культурологічного та системного підходу, загальнонаукових методів пізнання та методу сходження від абстрактного до конкретного. **Наукова новизна** роботи полягає

8. Matviychuk O. Є. Laws of development of libraries as social and cultural centers in Ukraine. Retrieved from: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/283-zakonomirnosti-rozvitku-bibliotek-jak-sotsiokulturnih-tsentriv-v-ukrayini.html> [in Ukrainian].
9. Sidorenko T. (2017). Perspective direct development of cultural and educational activities of public libraries Library science. Record Studies. Informology, 1, 88–92 [in Ukrainian].
10. Why the public library of Oodi has become the most beautiful library in the world. Retrieved from: <http://www.chytomo.com/chomu-publiczna-biblioteka-oodi-stala-najkrashchoiu-v-sviti/> [in Ukrainian].
11. Four open spaces of libraries: model of performance: practical book authorization. (2020). O. Boyarinova, O. Bruy, L. Lugova, J. Soshynska, I. Shevchenko. Sumy: Ukrainian Library Association. Retrieved from: <https://ula.org.ua/259-publikaciyi/vidannya> [in Ukrainian].
12. Yavorska T.M., Shchus N.B. (2019). Formation of information literacy media in public libraries in Australia and Finland. Library science. Record Studies. Informology, 4, 38–46 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.09.2020
Отримано після доопрацювання 17.09.2020
Прийнято до друку 24.11.2020

УДК 023.4:[025.5:004

Цитування:

Палеха Ю. І., Кобижча Н. І. Документний фонд як показник рівня інформаційної культури бібліотеки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 31–38.

Palekha Yu., Kobyzhcha N. (2020). Documentary fund as a reflection level of information culture of the library. Library science. Record Studies. Informology, 4, 31–38 [in Ukrainian].

Палеха Юрій Іванович,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри інформаційно-аналітичної діяльності
та інформаційної безпеки
Національного транспортного університету
paleha_yu@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8060-8590>

Кобижча Наталія Іванівна,
кандидат культурології,
старший викладач кафедри інформаційних технологій
Київського національного університету культури і мистецтв
shtefanka@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1683-3325>

ДОКУМЕНТНИЙ ФОНД ЯК ПОКАЗНИК РІВНЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ БІБЛІОТЕКИ

Мета роботи. Визначити сутність інформаційної культури бібліотеки, яка відображає створений нею документний фонд як інформаційний продукт, що виступає результатом сукупної діяльності персоналу, починаючи з його моделювання, комплектування та організування, виділити основні складники та проаналізувати рівні інформаційної культури бібліотеки, намітити напрями її вдосконалення в аспекті забезпечення потреб інформаційного суспільства. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні культурологічного та системного підходу, загальнонаукових методів пізнання та методу сходження від абстрактного до конкретного. **Наукова новизна** роботи полягає

в дослідженні інформаційної культури бібліотеки та її документного фонду як консолідованого інформаційного продукту спільної праці її персоналу, що виступає показником рівня корпоративної культури бібліотечної установи, з однієї сторони, та інформаційної культури суспільства, з іншої. Розкрито чинники, з огляду на які сучасний керівник бібліотеки повинен піклуватися про інформаційну культуру своєї установи та основні рівні інформаційної культури сучасної бібліотеки. **Висновки.** Документний фонд як продукт сукупної діяльності й головний об'єкт культурної творчості персоналу бібліотечної установи можна подати як показник її інформаційної культури, що включає уміння здійснювати, збирати та аналізувати вихідну інформацію, спроможності створювати електронні бази даних, знання можливостей інформаційно-пошукових систем та методик пошуку інформації, уміння опрацьовувати інформацію, навички структурування документованої інформації, знання методик підготовки того чи іншого інформаційного документа, вміння надавати інформаційні послуги. Поєднання основних елементів інформаційної культури бібліотеки мусить ґрунтуватися на принципах комплексності, диференційного підходу та безперервності, що дає нове бачення та розуміння необхідності колективної роботи над формуванням її документного фонду. Інформаційна культура бібліотеки потребує продовження дослідження та інтегрованого наукового осмислення.

Ключові слова: інформаційна культура; документний фонд; консолідований інформаційний продукт; інформаційні технології; цифрова епоха.

Palekha Yuriy,

Ph.D. in Historical and Culture Science, docent,
Professor of the Department of Information
Analytical Activities and Information Security
of National Transport University

Kobyzhcha Natalya,

Ph.D. in Culturology,
Senior Lecturer, Information Technologies,
Department Kyiv National University,
of Culture and Arts

DOCUMENTARY FUND AS A REFLECTION LEVEL OF INFORMATION CULTURE OF THE LIBRARY

The purpose of the article is to define the essence of the informational culture of the library, that represents the created documentary fund as an information product that is the result of the joint efforts of the staff, including its modeling, composition, and organization; to identify key elements and analyze components; outline directions for further research in terms of meeting the needs of the information society in the digital age. The methodology is to apply a culturological and systematic approach, general scientific methods of cognition, and the method of moving from the abstract to specific aspects. The scientific novelty of the work is to study the informational culture of the library and its documentary fund as a consolidated information product of joint efforts of its staff, which serves as an indicator of the level of the corporate culture of the library on the one hand and the informational culture of society on the other. The factors due to which the modern head of the library should take care of the informational culture of his institution, the main features and levels of the informational culture of the modern library are elaborated. Conclusions. The documentary fund as a product of joint activity and the main object of cultural creativity of the library staff can be presented as a complex, multidimensional structure, including the ability to collect and analyze source information, the ability to create electronic databases, knowledge of information retrieval systems and information retrieval techniques, ability to process information, skills of structuring documented information, knowledge of methods of preparation of different information documents, ability to provide information services. The combination of the main elements of the informational culture of the library is based on the principles of complexity, differential approach, and continuity and gives a new vision and understanding of the need for joint work on the formation of its documentary fund. The information culture of the library requires further research and detailed analysis of its components.

Key words: informational culture; documentary fund; joint information product; information technologies; digital age.

Актуальність теми дослідження. Останнім часом утверджується погляд на бібліотеки як на органічну частину інформаційного середовища. Бібліотека стає одним із основних комунікативних каналів, які забезпечують збереження і використання величезних документних ресурсів, до яких додаються комп'ютери, програмні засоби, машиночитані джерела інформації, а можливість підключення до міжнародних комп'ютерних мереж збагачує їх ще й світовими інформаційними ресурсами.

З огляду на інформаційну природу культури та особливості сучасного етапу розвитку бібліотек, окремої уваги потребує дослідження такого концепту як документний фонд, що, певною мірою, відображає рівень інформаційної культури бібліотечної установи. Саме він є результатом інформаційної взаємодії бібліотечних працівників, їх командної роботи, поєднанням наявних цифрових компетентностей кожного з них щодо створення досконалого інформаційного продукту, підсумком застосування інформаційних програм і впроваджених технологій, прийомів та способів збирання, опрацювання, зберігання та розширення документного фонду, а також здібностей і навичок працівників щодо ефективного використання набутого досвіду та інновацій в його формуванні.

На сьогоднішній день очевидним фактом є те, що за умов глобальної цифровізації найважливішим фактором розвитку та засобом підвищення результативності діяльності бібліотеки як інтелектуального посередника між людиною та інформаційним суспільством є сучасні інформаційно-комунікаційні технології, спрямовані на створення, функціонування і розширення документних фондів, забезпечення оптимальних способів надання ними інформаційних послуг.

Формування інформаційної культури бібліотеки, яка включала б не тільки традиційну цифрову культуру її працівників, але й спроможності та вміння спільно працювати з інформацією, моделювати, комплектувати та організовувати документний фонд і наукоємні інформаційні продукти, необхідно розглядати як результат реалізації колективних в інфор-

маційному середовищі цілей, впровадження в установі сучасних інформаційних систем та технологій, що дозволяють створювати та надавати якісні інформаційні продукти і послуги, що в поєднанні з інформаційною культурою її керівника, стає одним з головних завдань сучасної бібліотеки.

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що першими роботами, які стосувались поняття «інформаційна культура», були статті працівників бібліотек К. М. Войханської і Б. Я. Смірної «Бібліотекарі і читачі про інформаційну культуру» та Е. Л. Шапіро «Про шляхи зменшення невизначеності інформаційних запитів». З кінця 80-х років минулого століття поняття «інформаційна культура», завдяки роботам А. П. Суханова та Г. Г. Воробйова стало ще більш популярним.

Методологічні засади розуміння сутності інформаційної культури окремих груп висвітлено у працях О. Ф. Гончарової, Д. В. Дубова, О. О. Ісаєвої, В. А. Медведьової, Т. В. Новальської, Т. В. Пантюхової, О. С. Повідайчик, О. С. Пономарьова, В. Ю. Степанова, О. Є. Хімчук, О. О. Хмельницького та ін. Підвиди інформаційної культури досліджувались в працях провідних бібліотекознавців та бібліографознавців, питанням формування інформаційної культури окремих груп юнацтва в бібліотеці присвячувались кандидатські та докторські дисертації [3; 7].

У роботах українських учених розглядаються сучасні підходи до визначення соціально-культурного феномену «цифрова культура» [1, 23], співвідношення понять «цифрова культура», «цифрова грамотність», «цифрова компетентність» як сучасних освітніх феноменів [5, 2], обґрунтовуються складові цифрової культури бібліотечного фахівця як єдності цифрового світогляду, цифрового підприємництва та цифрової творчості [6, 96]. Проте проблеми інформаційної субкультури бібліотеки як складника її корпоративної культури та органічної частини інформаційного суспільства ще не розглядались й потребують комплексного, інтегрованого наукового осмислення.

Мета дослідження. Розширення сприймання інформаційної культури бібліотеки, яка відображає створений нею документний фонд як консолідований інформаційний продукт, що виступає наслідком сукупної діяльності персоналу, виділити основні чинники, з огляду на які керівник мусить піклуватися про інформаційну культуру своєї установи, проаналізувати її рівні.

Виклад основного матеріалу. У більшості випадків кінцевим результатом діяльності бібліотечної установи виступає її документний фонд як інформаційний продукт, у складі якого представлено як традиційні, так і електронні компоненти. Саме документний фонд є результатом спільної життєдіяльності працівників, системою способів їх колективного існування, взаємодії, який завдяки знанню законів його функціонування, консолідації їх знань, умінь орієнтуватися в інформаційних потоках, системах та технологіях, що реалізуються у формі досягнення встановлених цілей, спрямований на створення єдиного інформаційного простору та надання інформаційних послуг в національних та міжнародних інформаційних системах.

Накопичені в інформаційних ресурсах бібліотек документні фонди залишаються загальнодоступним та універсальним за змістом джерелом інформації, виступають об'єктом постійного суспільного попиту, невід'ємною складовою культурного надбання нації. За умов інформатизації та стрімкого розвитку новітніх технологій отримання, збереження, обробки та передачі інформації саме бібліотеки, досконало володіючи інструментарієм упорядкування інформаційного простору, стають базовими соціальними інститутами, найбільш авторитетними комунікаційними посередниками між глобальними інформаційними ресурсами і користувачем.

На сучасному етапі розвитку книгозбірні, як ніколи, гостро відчують на собі трансформаційні процеси щодо форм і методів роботи з документним фондом, адже вони перетворюються на сучасні галузеві інформаційні центри, які активно використовують у своїй роботі інноваційні комп'ютерні техно-

логії, що зумовлює суттєві трансформації як у життєдіяльності кожної окремої людини, конкретної бібліотечної установи, так і усього суспільства в цілому. А тому їм необхідно залишатися не лише надійним фундаментом розвитку культури, освіти та науки, а й зберегти найцінніше надбання людства – різноманітний за складом документний ресурс, що поєднує традиційні та електронні сегменти інформаційного простору.

Стан та структура документних ресурсів – це один з показників розвитку будь-якої бібліотечної установи, ступінь її інтегрування до глобального інформаційного простору, а тому забезпечення доступу до нього споживачів та його збереження є відображенням інформаційної культури сьогодення, а надання інформації не лише у традиційній формі, а й в електронній, завдяки можливостям застосовувати принципово нові засоби її пошуку, створення, зберігання, використання та організації доступу – відмітною характеристикою сучасного рівня розвитку суспільства.

Формування документного фонду (ФДФ) розуміють як створення, постійне оновлення, розвиток та належну його підтримку в працездатному стані. Якщо документний фонд сформований правильно, то його основні характеристики, як зазначають у своїй роботі українські науковці, відповідають завданням бібліотечної установи, частиною якої вони є, та інформаційним потребам її користувачів [7].

За основу розуміння формування документних фондів візьмемо запропоноване визначення: «Сукупність процесів, спрямованих на створення і розвиток бібліотечного фонду, що складається з комплектування, організації та управління фондом, а також виключення творів друку й інших матеріалів; залежить від виду бібліотеки, складу, чисельності та інтересів читачів, від випуску читацької продукції, розвитку інформаційних потреб науки і виробництва» [2].

Від того, наскільки керівникові вдається поєднати наявні компетентності, світогляди, знання та уміння працівників бібліотеки, забезпечити ціленаправлену й ефективну їх командну роботу, консолідувати їх здібності

і навички, з використанням сучасної організаційної техніки, новітніх інформаційних технологій та засобів формування документного фонду, ефективно використовуючи інформаційні зв'язки між підрозділами, залежить рівень її інформаційної культури.

Інформаційну культуру бібліотеки (ІКБ) можна подати як комплекс знань, умінь, навичок і установок персоналу щодо спільної взаємодії з інформаційним середовищем, командної роботи у формуванні документного фонду будь-якого ступеня складності. Йдеться про інформаційну культуру бібліотеки як необхідний компонент відображення колективної діяльності її працівників, як головний об'єкт культурної творчості персоналу.

ІКБ виражається в наявності у її працівників загальних, основоположних та глибоко

вкорінених базових припущень, цінностей, переконань і норм, що характеризують те, як установа заохочує і підтримує використання сучасних інформаційних систем та новітніх технологій для найбільш ефективного формування її документного фонду. Сфера ж індивідуальних зусиль кожного працівника регламентується умовами «входження» його до складу того чи іншого підрозділу бібліотеки, тієї чи іншої команди та чинниками, в силу яких керівник піклується про рівень її інформаційної культури.

Чинники, з огляду на які сучасний керівник бібліотеки повинен піклуватися про інформаційну культуру своєї установи, наведено на Рис.1.

Перший – інформаційна культура бібліотеки має стати складовою її корпоративної культури. Усе більше бібліотечних установ розуміють необхідність змін, орієнтованих на задоволення потреб споживача, а для цього потрібно забезпечити відповідний рівень їх інформаційної субкультури

Другий – ІТ роблять можливим створення в бібліотечній установі сучасних комп'ютерних мереж, впровадження новітніх інформаційних технологій, але самі по собі вони не гарантують ефективну її роботу, необхідно створити принагідну інформаційну культуру, інтегрувати відповідні компетенції персоналу в єдине ціле за законами синергії

Третій – ІКБ мусить об'єднати зусилля керівника і функціональних служб, підрозділів та робочих груп у застосуванні новітніх технологій та підходів до процесів збору, обробки, передачі, використання, зберігання та надання інформації, формування якісного документного фонду

Четвертий – сучасна політика формування ДФ спрямовує бібліотеки на стратегію доступу до значно більшого масиву інформації, аніж міститься в її власних ресурсах, залежно від реальних потреб користувачів, фінансових можливостей, наявності ресурсів та інформаційної культури її персоналу

Рис. 1. Чинники, в силу яких керівник мусить піклуватися про ІКБ

ІКБ мусить стати частиною корпоративної культури установи та культури управління її керівника, необхідною ланкою забезпечення успішної її діяльності, спрямованою на досконалі характеристики формування документного фонду та якісне надання інформаційних послуг відвідувачам.

Складники інформаційної культури бібліотеки. Для розуміння і уніфікації діяльності працівників бібліотеки щодо створення документного фонду як показника інформаційної культури проаналізуємо її складники, що відображають основні технологічні процеси (Рис. 2).

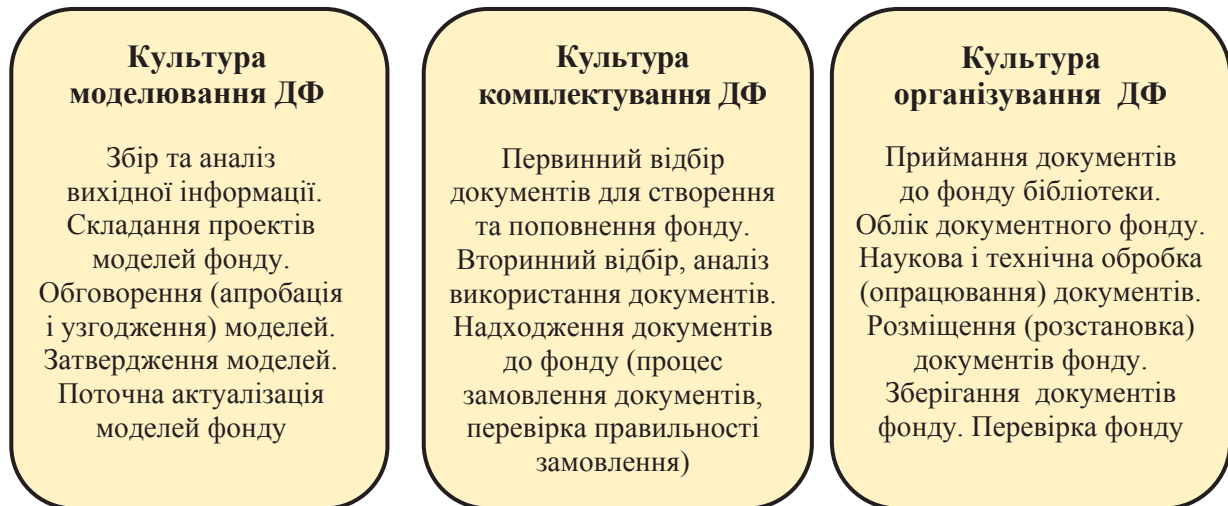

Рис. 2. Складники інформаційної культури бібліотеки

Кожен з вищезазначених на Рис. 2. складників інформаційної культури бібліотеки містить основні технологічні процеси, які необхідно здійснювати поетапно, а етапи, своєю чергою, поділяти на дрібніші частини – робочі операції, характерними для яких є відповідний склад виконавців, засобів, технологій та знарядь праці. Будь-яка операція анонсуватиме тісно пов'язані між собою дії, прийоми, які спільно використовують у своїй діяльності працівники бібліотеки, з уже сформованими ідеалами, традиціями, нормами, звичаями і навичками роботи з інформацією, спроможностями використання новітніх інформаційних технологій та систем, інтеграція яких за законами синергії формує інформаційну культуру бібліотеки.

Бібліотечна установа з високим рівнем інформаційної культури більш конкурентно-спроможна, більш демократична та стабільна,

менш централізована, більш здатна відповідати потребам споживачам інформаційного ринку, в змозі краще орієнтуватись у навколишньому середовищі.

Рівні інформаційної культури бібліотеки. Інформаційну культуру бібліотеки (ІКБ) необхідно розглядати не як певну константу, а як органічне поєднання інформаційних культур її структурних підрозділів, окремих груп та окремих фахівців, що постійно розвиваються й мають різні рівні її сформованості.

Так, для **базового рівня** ІКБ характерним є універсальний набір знань, умінь, навичок, якими володіють співробітники установи. Вони повинні вміти використовувати інформаційний потенціал соціокультурних інститутів, знання з фаху, застосовувати навички організації виробництва та використання інформаційних ресурсів, надання послуг, використовувати інтернет-ресурси для вирішення

практичних і прогностичних завдань у своїй професійній галузі.

Для **професійного рівня** ІКБ знання, уміння і навички працівників характеризуються більшою складністю, що обумовлюється їх професійними обов'язками, вимогами до займаної посади та взаємозв'язками за фахом. Вони пов'язані з отриманою кожним із працівників фахом, рівнем кваліфікації та компетенцій, але мають вузьконаправлений характер.

Так, вимоги до кваліфікаційного рівня працівника інформаційно-бібліографічного відділу чи співробітника відділу обробки літератури різняться, хоча всі вони працюють над комплектуванням документного фонду. Спільними для них мусять бути вміння використовувати знання основних засад інформаційної та бібліотечної справи, користуватися сучасними інформаційними технологіями та програмним забезпеченням, розуміння принципів проектування та функціонування АБД, семантичного вебу, веб-сервісів та соціальних медіа, застосовувати навички управління інформаційними ресурсами та соціокомунікативними процесами.

Для **вищого рівня** ІКБ компетенції працівників, їх знання, уміння і навички мусять мати міжфакховий характер. Вони вирізняються від попередніх інноваційним мисленням, гнучкістю, ступенем складності, можливістю комбінувати отримані знання, уміння та навички, спільно приймати рішення в нестандартних ситуаціях, вести альтернативний пошук засобів і способів їх прийняття, володіти правилами поведінки та етикету в цифровому середовищі.

У бібліотечній установі нагальною мусить стати саме цілеспрямована підготовка фахівців вищого рівня компетенції, здатних розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оцінювати наслідки прийняття рішень при розробці та здійсненні соціально значимих проектів, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань, умінь та/або професійної практики.

Розбудова ІКБ важлива як для працівників, так і для вироблення її керівником єдиної стратегії управління, вона мусить стати запорукою ефективної та успішної діяльності

установи як частки її корпоративної культури та культури інформаційного суспільства у цілому. Чим вище рівень ІКБ як соціальної спільноти та головного об'єкту сукупної культурної творчості персоналу, тим вище її імідж та конкурентоздатність.

Таким чином, для того щоб сформулювати ІКБ, яка б відповідала сучасному розвитку науки і техніки, новітнім інформаційним технологіям необхідний комплекс заходів з чітко вираженою метою, що стосуються підготовки бібліотечних працівників кожного з трьох рівнів, яка б включала в себе питання підготовки та перепідготовки кадрів, коучінгу, підвищення їх кваліфікації та стажування в передових інформаційних установах.

Завдання керівника бібліотеки полягає в тому, щоб виявити чинники й умови, які сприяють як збігу, так і відмінностям культур соціальних груп та особистостей, щоб вибрати такі системи норм і цінностей, які б у найбільш адекватній формі висловили потреби її подальшого розвитку. ІКБ мусить стати запорукою ефективної та успішної її діяльності як суб'єкта культури частки соціальної структури та інформаційного суспільства у цілому.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна зробити висновки:

1. Документний фонд бібліотеки як один із показників інформаційної культури відображає рівень розбудови ІКБ, яку можна ідентифікувати як складник її корпоративної культури і складник загальної культури цивілізації, орієнтованої на якісне задоволення інформаційного забезпечення людської діяльності.

2. ІКБ відображає досягнуті етапи формування складників документного фонду та його використання, що забезпечують її ефективну діяльність у розумінні цілісного бачення світу в цифрову епоху та ступінь задоволення інформаційних потреб споживачів.

3. Побудова належної ІКБ як суб'єкту культури, як динамічної моделі виживання, що безперервно ускладнюється та своїми евристичними механізмами адаптації пристосовує працівників до нових умов існування, забезпечуючи їм порозуміння і стабільність, є важливим показником як для співробітників, так і для вироблення керівником бібліотеки єдиної стратегії її функціонування.

4. Від того, наскільки керівникові бібліотеки вдасться поєднати наявні компетентності, інформаційні світогляди, знання та уміння працівників, консолідувати здібності і навички, забезпечити ціленаправлену й ефективну їх командну роботу, сформувати документний фонд як з традиційних, так і електронних ком-

понентів й підтримувати його в працездатному стані, ефективно застосовувати організаційну техніку, впроваджувати новітні технології та засоби для вирішення практичних, управлінських, науково-дослідних і прогностичних завдань, й буде залежати рівень ІКБ і, як наслідок, її корпоративної культури.

Список використаних джерел

1. Базелюк О. В. Формування цифрової культури педагогічних працівників у закладах професійної освіти. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. Вип. 6 (35). С. 23–36.
2. Бібліотечні фонди : прогр. та навч.-метод. матеріали до курсу для студентів спец. «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія» / уклад. : Н. М. Кушнарченко, А. А. Соляник. Харків : ХДАК. 2007. 50 с.
3. Вобленко Ю. Ф. Інформаційна культура в працях провідних бібліотекознавців та бібліографознавців. *Вісник Книжкової палати*. 1999. № 2. С. 7–8.
4. Вобленко Ю. Ф. Система формування інформаційної культури юнацтва в бібліотеці на основі програмно-цільової методики. *Вісник Книжкової палати*. 1999. № 3. С. 4–6.
5. Гаврилова Л. Г., Топольник Я. В. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 61. № 5. С. 1–14.
6. Гуменчук А. В. Складові цифрової культури бібліотечного фахівця. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2020. № 5. С. 96–105.
7. Долбенко Т. О., Горбань Ю. І. Документні ресурси бібліотек : навч. посіб. М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київський нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Ліра-К, 2017. 348 с.

References

1. Bazeliuk, O. V. (2018). Formation of digital culture of pedagogical workers in vocational education institutions. *Bulletin of Postgraduate Education. Educational sciences Series*, 6(35), 23–36. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2018-6\(35\)-23-36](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2018-6(35)-23-36) [in Ukrainian].
2. Bibliotekni fondy (2007). Prohr. ta navch.-metod. materialy do kursu dlya studentiv spets. «Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo i bibliohrafiya» Kharkiv : KhDAK [in Ukrainian].
3. Voblenko, Yu. F. (1999). Information culture in the works of leading librarians and bibliographers. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, 2, 7-8 [in Ukrainian].
4. Voblenko, Yu. F. (1999). The system of formation of information culture of youth in the library on the basis of program-target methods. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, 3, 4-6 [in Ukrainian].
5. Havrylova, L. H. & Topol'nyk, Ya. V. (2017). Digital culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*. T. 61. 5. 1–14. <https://doi.org/10.33407/itlt.v61i5.1744> [in Ukrainian].
6. Humenchuk A. V. (2020). Components of digital culture of a librarian. *Ukrainian Journal of Library Science and Information Sciences Vypusk*, 5, 96–105 [in Ukrainian].
7. Dolbenko, T. O., Horban, Yu. I. (2017). Documentary resources of libraries. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2020
Отримано після доопрацювання 18.10.2020
Прийнято до друку 19.12.2020

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО

УДК 930.2:94(477)

Цитування:

Ковальська Л. А. Видові особливості і класифікація документально-інформаційних ресурсів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 39–47.

Kovalska L. (2020). Specific features and classification of documents and information resources. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 39–47 [in Ukrainian].

Ковальська Леся Андріївна,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри інформаційних систем управління
Донецького національного університету імені Василя Стуса
dreamlife.lesya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1579-7708>

ВИДОВІ ОСОБЛИВОСТІ І КЛАСИФІКАЦІЯ
ДОКУМЕНТАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Мета роботи полягає у з'ясуванні видових особливостей документально-інформаційних ресурсів, визначенні теоретичних засад процесу їх класифікування, виробленні класифікаційних моделей на основі документознавчої і джерелознавчої методології. **Методологія дослідження.** Застосовано методи історичного документознавства, джерелознавства, архівознавства, що уможливило встановлення атрибутивності документально-інформаційного ресурсу і його класифікування в межах документознавчої теорії. **Наукова новизна роботи** полягає у встановленні видових особливостей документально-інформаційних ресурсів, виявленні інформаційних характеристик, розкриття внутрішніх та зовнішніх ознак документів, проведення їх подальшого класифікування як документального джерела інформації, збереженого у фондах архівних, музейних і бібліотечних установ. **Висновки.** Проведене дослідження дозволило узагальнити теоретичні знання історичного документознавства і джерелознавства про видові особливості документально-інформаційного ресурсу і процес їх наступного класифікування. Систематизація та класифікація документально-інформаційних ресурсів розширює можливості вивчення теоретичних основ документа, дозволяє створити цілісне комплексне бачення зовнішніх і внутрішніх ознак документа як ресурсу інформації та засобу комунікації з точки зору теоретичної і тематико-прикладної проблематики. Історичне документознавство, архівознавство і джерелознавство передбачають використання міждисциплінарних методологічних засад наукового дослідження документально-інформаційних ресурсів. Процес класифікації документально-інформаційних ресурсів конкретного проблемно-історичного дослідження включає в себе той факт, що вони є органічним складником інформаційного минулого України.

Ключові слова: класифікація, документально-інформаційний ресурс, документ, історичне документознавство, джерелознавство, архівознавство, соціальна комунікація.

Kovalska Lesia,
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Reader in social communication
Professor of the Department of Management Information Systems
Vasyl' Stus Donetsk National University

SPECIFIC FEATURES AND CLASSIFICATION OF
DOCUMENTS AND INFORMATION RESOURCES

*The purpose of the article is to clarify the specific features of documentary information resources determine the theoretical foundations of the process of their classification, development of classification models based on documentary and source methodology. **Research methodology.** Methods of historical*

document science, source studies, archival science were applied, which allowed establishing the attribute of the documentary information resource and its classification within the limits of document science theory. **The scientific novelty** of the work is to establish the specific features of documentary information resources, identify information characteristics, disclose internal and external features of documents, their further classification as a documentary source of information stored in archives, museums, and libraries. **Conclusions.** The study made it possible to generalize the theoretical knowledge of historical records management and source study about the specific features of the documentary-information resource and the process of their subsequent classification. Systematization and classification of documentary and information resources expand the possibilities of studying the theoretical foundations of a document, allows you to create a holistic comprehensive vision of the external and internal features of a document as an information resource and a means of communication from the point of view of theoretical and thematic-applied problems. Historical records management, archival studies, and source studies provide for the use of interdisciplinary methodological foundations of scientific research of documentary and information resources. The process of classifying documentary and informational resources of a specific problem-historical study includes the fact that they are an organic component of the informational past of Ukraine.

Key words: classification, documentary information resource, document, historical document science, source science, archival science, social communication.

Актуальність теми дослідження. Класифікація документально-інформаційних ресурсів є необхідним та вагомим у документознавчій дослідницькій роботі процесом, під час якого за логічною процедурою і виокремленням певних ознак дослідник з'ясовує конкретні поняття. Процес класифікування відбувається шляхом організованого розподілу на класи відповідно до найбільш істотних характеристик, властивих об'єкту. До класів за найбільш визначальними ознаками прийнято зараховувати види, роди, типи, жанри документів. При цьому найголовнішими вимогами класифікування і, як результат, утворення класифікаційної схеми, є встановлення класів за стійкою характеристикою об'єкта та вичерпний список класів, які охоплюватимуть увесь обсяг поняття.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою статті є праці українських і зарубіжних дослідників у галузі історичного документознавства і джерелознавства. Зокрема, це роботи В. Бездрабко, Г. Боряка, М. Варшавчика, І. Войцехівської, Л. Дубровіної, В. Кабанова, Я. Калакури, І. Ковальченко, О. Кузіна, С. Кулешова, Н. Кушнарєнко, Н. Мандральської, П. Отле, Л. Пушкарьова, А. Сокової, В. Стрельського, М. Черноморського, Г. Швецової-Водки, С. Шмідта та інших [1–17].

Мета статті полягає у з'ясуванні видових особливостей документально-інформаційних ресурсів, визначенні теоретичних засад процесу їх класифікування, виробленні класифікаційних моделей на основі документознавчої і джерелознавчої методології.

Виклад основного матеріалу. Документи набувають найбільшої упорядкованості у процесі системного розвитку «документальних організмів», якими, на думку П. Отле, є служби документації, бібліотеки тощо. До такого узагальнюючого поняття автор зараховував окремі документи та цілі бібліотеки, бібліографічні, графічні, музейні й енциклопедичні документи. Згідно з ідеями П. Отле щодо змісту поняття документація, формулювання дефініції охоплює різні за етимологією, природою, змістовим навантаженням категорії – факт і процес, з яких випливають об'єкти (види документів) і дії, проваджені з ними (описання, класифікування). Документознавець В. Бездрабко відзначає недосконалість подібної диференціації документації, яка додатково засвідчує складність класифікування носіїв інформації, тобто документів у найширшому розумінні, виокремлення із усієї розмаїтої ознакової палітри тих із них, що могли би стати об'єднаними, спільними для типологізування і відмінними для класифікування комплексу документів [2, 16].

Для побудови впорядкованої систем документації А. Соковою обрано вид документа як об'єктивно існуючу групу документів, що характеризується єдністю функцій в соціальному середовищі, єдністю номіналу та єдністю часу, в якому вони існують. Дослідниця наголошує, що об'єктом документознавчого аналізу тематичного комплексу документів є «всі види, жанри і форми» [15, 17]. Автор запропонувала схему поділу документів за систематичними категоріями, яка включає блоки офіційних, творчих і особистих документів, поділ систем документації на функціональні та міжфункціональні, а також особливості їх існування в галузевих документальних системах.

Головні положення, що використовуються для розробки класифікаційних схем, запропонувала Н. Кушнарєнко. Класифікація документа, як зазначає автор, дозволяє встановити специфіку кожного типу та виду документа, сприяє орієнтації у великій кількості документальної інформації. Ознаки, що лежать в основі класифікації документів, містяться в інформаційній і матеріальній складовій документа. Варто виокремити три блоки ознак: за інформаційно-функціональними характеристиками, за матеріальною складовою, за обставинами існування документа у зовнішньому середовищі [12].

Документознавець С. Кулешов подає класифікування як процес поділу документів за характеристиками інформації, носія документної інформації, властивостями, обіговими даними тощо. Є прості класифікації, що не мають більше одного рівня поділу, тобто в яких відсутні класифікаційні ряди. Процес диференціації комплексу документів у цьому випадку можна назвати групуванням, а його результатом буде виокремлення груп документів [10, 19]. Завдяки стійкості управлінських комплексів документи варто роздрібнювати за виразними атрибутами. Це необхідно робити, виходячи з практичних особливостей вирішення завдань документознавства. Інтенсивність процесу пошуку практичної моделі класифікації й систематизації документів пов'язана зі складністю розробки єдиних теоретичних і методологічних засад для класифікації розмаїття існуючих документів [11, 131].

У процесі класифікування документів і систем документації С. Кулешов пропонує поділ систем на базові, інфраструктурні та дисциплінарні, які мають власні види і підвиди документів. Автор пропонує групувати види документів класу згідно з поділом наукових галузей знань (технічні, гуманітарні, природничі). Варто зазначити, що такі думки і бачення розвитку документознавства автора є базовими в класифікації управлінської документації. С. Кулешов відзначає, що об'єднання різних систем (підсистем) документації зумовлюється потребами практичної діяльності чи усталеністю вже розроблених класифікаційних схем [10, 24]. Крім того, він зауважує необхідність створення та розробки класифікаційних схем документів конкретно-проблемного характеру. Класифікування документаційних систем ускладнюється широкими зв'язками галузевих документальних комплексів. Інформаційний характер діловодства визначає комплексність відносин документознавства зі спеціальними історичними дисциплінами, теорією соціальної комунікації тощо.

Уніфікований документ із конкретними пошуковими реквізитами дозволяє досліднику підвищити рівень наукового аналізу документальної інформації і розширити перелік уведених до наукового обігу документальних джерел інформації. Документознавча класифікаційна модель, на думку В. Бездрабко, має ґрунтуватися на тематично-ієрархізованій схемі та відповідати базовим сферам діяльності суспільства – політичній, економічній, культурній. А сама «класифікація документа» – система розподілу предметів (понять) за блоками, зведеними з урахування закономірних та історичних, логічних або сутнісних (внутрішньо необхідних і загальних) зв'язків між ними, їх найсуттєвіших ознак, яка дозволяє проводити пошук інформації [1, 64].

Ці принципи класифікації документів реалізовані у «Генеральній схемі класифікації документної інформації в систематичних каталогах державних архівів України». Структурування документів для архівного зберігання відбувається за принципом міжфондової ознаки, яка забезпечує пошук документальної інформації на рівні окремого архівного документа чи групи конкретних документів неза-

лежно від їх фондової належності. У Схемі документальна інформація класифікується за трьома відділами: 1 – Держава, 2 – Економіка, 3 – Культура. Відділи Схеми поділяються на підвідділи, розділи, підрозділи, рубрики, підрубрики. Обов'язковими є три перші рівні Схеми. Так, до відділу 1 – Держава вносяться документальні відомості про всі українські території незалежно від того, у складі якої держави вони перебували у певні історичні періоди, що мають особливу актуальність у історико-документознавчому дослідженні минулого українського народу. Документальна інформація класифікується незалежно від історичної періодизації і систематизується за принципом, обраним самим архівом, виходячи зі специфіки інформаційного потенціалу його систематичного каталога [3].

Дослідження різноманітних аспектів темарію історії України стикається з проблемою пошуку документальної інформації НАФ України. Тут варто брати до уваги радянське походження документально-інформаційних ресурсів і дихотомічне функціонування радянської і сучасної української схем архівування документів. Незважаючи на наявність Генеральної схеми, переіндексування з існуючих карткових каталогів, які працюють на принципах радянської схеми (Схема єдиної класифікації документної інформації у систематичних каталогах державних архівів радянського та дорадянського періодів), здійснюється лише в тому випадку, коли інформація вводиться до каталогу в автоматичному режимі. Генеральна схема побудована на основі наукової класифікації подій, фактів і явищ життя та діяльності суспільства, згрупованих за тематичним принципом і розміщених у логічному порядку ієрархічної залежності основних понять – від загального до конкретного [3].

Для проведення системного аналізу документальних ресурсів необхідно залучати суміжні методологічні схеми класифікації документальних масивів. Це передбачає залучення комплексних схем тих напрямів науки, де документ виступає об'єктом вивчення. Так, В. Бездрабко обґрунтовує специфіку документознавчої класифікаційної схеми за особливостями практичної діяльності установ, лексичної основи документа, за способом, за-

собом закріплення і передачі документної інформації. А в джерелознавчій схемі – за ознаками хронологічної відстані між часом виникнення документа та часом, що відображений у ньому, за тематикою, походженням, способом фіксації та передачі інформації [1, 60].

Декілька класифікаційних схем документів пропонує документознавець Г. Швецова-Водка: 1) за семантичними ознаками, які характерні для галузей знання, тематики; 2) за типологією, яка здійснюється за знаковою системою передачі інформації, матеріалом та конструкцією носія інформації, характеристиками інформаційної складової документа тощо [17, 144]. Для вивчення змісту документів важливе теоретичне і практичне значення має їх загальна класифікація, в основу якої покладено блоки ознак (за різними характеристиками документа). Процес загального класифікування документів відбувається за такими блоками: інформаційна складова документа, матеріальна складова документа, спосіб документування / створення документа, обставини існування в зовнішньому середовищі.

Під час реалізації проблемно-тематичного дослідження документальних комплексів, класифікування документів має прикладну направленість, покликане допомагати практичній діяльності з виявлення, добору, організації зберігання й використання документів. Прикладні емпіричні класифікаційні схеми враховують тільки найважливіші для конкретної сфери діяльності ознаки. Вони не призначені для всеосяжного аналізу документів як об'єктів пізнання. Класифікацію документа в окремому тематичному дослідженні зручніше робити за різними ознаками, незалежними одна від одної, тобто зробити паралельну класифікацію, що складатиметься з різних фасетів.

Обов'язковою умовою дослідження документального інформаційного конструкту проблемно-історичних розвідок є проведення класифікування і створення моделі документального буття суспільства задля побудови повної ретроспективної картини соціально-історичної реальності. Методологія класифікування тематичного комплексу документальних ресурсів передбачає створення унікальної структури для документів певної теми, яка буде виправдана у досягненні мети науково-

го пошуку. У класифікуванні вагому роль відіграють атрибутивні властивості документа – відмінні риси. До них належать знаковість, семантичність, відображення розумової діяльності людини, а також об'єктивної дійсності, дискретність, безперервність, здатність збереження змісту і матеріальної форми документа при його використанні. Ознаками документа є атрибутивність, наявність невід'ємних складових без яких він існувати не може, функціональність як передача інформації в просторі і часі, структурованість – тісний зв'язок елементів, які забезпечують єдність і цілісність документа [7].

За відмінними принципами здійснено класифікацію документальних носіїв інформації у праці Г. Січкаренко, яка ґрунтується на західних класифікаційних моделях. У основу структуризації документів тут покладено узагальнення інформації, її обробка, дистиляція первинних і вторинних джерел. Авторка зазначає, що документні джерела інформації можуть мати різні типи класифікації. У західноєвропейських дослідженнях виокремлюють три основні типи інформаційних джерел: основний (первинний), вторинний, третинний [14, 77].

До первинного типу документального ресурсу слід зарахувати джерела оригінального характеру, з власною формою подання інформації, документи авторського походження. До цієї групи належать такі документальні ресурси, як офіційна і діловодна документація у різних її видах, свідчення очевидців та учасників досліджуваних подій. Вони є основним документальним носієм первинної інформації для вивчення історичних аспектів минулого.

Вторинну групу формують додаткові документально-інформаційні ресурси у вигляді опрацьованих, віддалених від оригінальної події чи досвіду відомостей. Також документи фіксованої інформації, яка підкреслює критику, інтерпретацію і оцінку першоджерел. Такі документальні носії інформації не є оригінальним свідченням, а лише суб'єктивною інтерпретацією, емоційним сприйняттям і рефлексійним віддзеркаленням подій минулого. Тому вони вимагають ретельного підбору методологічного інструментарію їх критики і перевірки на достовірність відображеної інформації. Без первинного документа першої

групи, використання вторинного документального ресурсу в науковому аналізі не достатньо, оскільки вони творять лише інформаційний шум навколо основної історичної події, репрезентують зворотній зв'язок часової і просторової комунікації [14].

Третинні документальні ресурси є своєрідною збіркою, узагальненням, систематизацією та формалізацією первинних і вторинних носіїв інформації. До них можна зарахувати енциклопедичну й довідкову літературу, бібліографічні переліки і огляди, путівники і посібники тощо. У науковому середовищі такі документальні ресурси не мають авторитетної достовірності інформації і призначені для проведення первинних етапів пошукових робіт. Такі документальні ресурси інформації не мають конкретного авторства, призначені для цілісного огляду проблеми, її термінологічного обґрунтування, посилення на первинні і вторинні джерела. Ефективне використання і засвоєння соціальної значущості історичних документів неможливе без наукової класифікації та з'ясування інформаційних можливостей кожного їх виду [14].

У вивченні конкретно-проблемних аспектів документально-інформаційних ресурсів застосовують класифікаційні схеми, виходячи зі спорідненості внутрішніх ознак документа, – наголошує І. Ковальченко. Такі схеми прийнято називати родовими / видовими, де рід – це сукупність документів, яка склалася історично і характеризується спільними ознаками, що відповідають їх призначенню і функціонуванню. Родовою ознакою історичного документа є внутрішня форма, структура, спосіб зв'язку елементів його змісту. Рід документів характеризується спорідненістю їх внутрішньої форми і структури зумовленої призначенням документа на етапі його створення. Виявлення і визначення їхніх родових ознак, що відбивають певні закономірності створення, є неодмінною умовою відбору найбільш ефективних прийомів і методів вивчення джерела [9]. За основу групування береться критерій рівня наближеності джерела до фіксованих подій і фактів. За цією ознакою документи групують на історичні залишки (рештки) та історичні традиції (оповідні, наративні джерела), але майже кожна пам'ятка

одночасно є залишком і традицією. Такий поділ є умовним, оскільки документи цих груп є носіями первинної інформації про події і їх відображення у свідомості людини. У конкретно-тематичному дослідженні слід з'ясувати, відносно яких інформаційних явищ / подій джерело виступає залишком чи традицією.

Класифікуючи документальні інформаційні ресурси проблемно-історичного дослідження, необхідно виходити з того, що вони є органічним складником джерельної бази минулого України, а тому ця класифікація має ґрунтуватися на єдиних принципах, критеріях, класифікаційних схемах, які вироблені історичною наукою. Але, не зважаючи на набутий досвід, універсальної схеми класифікації не існує. Тому групувати документальні інформаційні ресурси слід залежно від сформульованої теми і означених завдань конкретного дослідження [7].

Сучасний стан історичного документознавства, архівознавства і джерелознавства характеризується процесом широкого впровадження нових міждисциплінарних методологічних засад наукового дослідження [8, 69]. Нині джерелознавці, враховуючи активний розвиток техніки і технічних засобів, виділяють окрему групу документів – зображально-аудіальні (технічно-графічні, військово-картографічні, фотодокументальні, аудіовізуальні, аудіальні), що у випадку проблемно-історичного дослідження є вагомим інформаційним ресурсом за своєю візуалізованою (ілюстративною) інформаційною значущістю.

Соціальні та комунікаційні можливості таких документальних ресурсів не отримали належної оцінки в радянській історичній науці. Так, С. Шмідт кінофотофонодокументи не виділяв у самостійну групу, а розподіляв їх серед різних типів історичних джерел. В. Стрельський фонодокументи виділяв в окремий різновид джерел, а кінофотодокументи додавав до образотворчих матеріалів [16]. Л. Пушкарьов в обґрунтуванні видової класифікації писемних історичних джерел поширив її принципи на всі інформаційні джерела. У запропонованій ним класифікації кінофотофонодокументи виділяються в різні самостійні типи джерел, що певною мірою є виправданим. М. Варшавчик, О. Кузін,

М. Черноморський вважали, що кінофотофонодокументи належать до одного типу документальних ресурсів. Ця точка зору підтримана Н. Мандральською у зв'язку з побудовою загальної класифікаційної схеми історичних джерел загалом [13, 255–269].

Поняття класифікаційної схеми Я. Калакура тлумачить як сукупність тих чи інших параметрів групування історичних джерел за обраними домінуючими ознаками з метою ґрунтовного їх дослідження й отримання найповнішої та достовірнішої інформації [5]. Тому виправданим є виокремлення зображально-графічних (статичних) та аудіовізуальних (динамічних) документів в окремий тип аудіовізуальних документальних ресурсів. Найбільш суттєвою ознакою представленого типу документальних ресурсів є спосіб відображення ними реальної дійсності, їх походження в результаті життєдіяльності людей, засобів збереження інформації. У гносеологічному плані функція відображення історичних подій є для документа головною. Саме вона дозволяє розглядати документальний ресурс з точки зору втілених у ньому знань і свідчень як основу для формування ретроспективного пізнання подій минулого.

Серед масиву історичних джерел Я. Калакура виокремлює ще й такі як зображальний, аудіальний, поведінковий та конвенціональний типи [5]. У межах документознавчого й історико-джерелознавчого проблемно-історичного дослідження, враховуючи наявність інформаційного архівного матеріалу, доцільно синтезувати аудіовізуальний тип джерела, соціальна інформація в якому зафіксована у вигляді зображень та звуків. За способом кодування та збереження свідчень до аудіовізуального типу джерел відносимо аудіовізуальні та аудіальні документи, представлені зоровим та слуховим контактом з історичним джерелом, що є вагомим носієм інформації у дослідженні соціокультурних та комунікаційних аспектів минулого. Для їх вивчення і з'ясування інформаційного потенціалу застосовуються спеціальні методи перегляду і прослуховування із залученням технічних засобів.

Враховуючи варіативність сприйняття документа як об'єкта дослідження різними науковими дисциплінами, кожна з яких має

власний підхід до класифікування, можна використати їх схеми для формування класифікаційної моделі. З урахуванням методології синтезу наукових концепцій доцільним видається використання відповідних схем структуризації джерел, запропонованих науковцями Я. Калакурою і В. Кабановим [5; 6]. Тематичні масиви архівних джерел можна умовно класифікувати на види у межах певних типів за принципом їх походження, способом кодування, матеріальним носієм, способом відтворення інформації.

Історико-джерелознавча методологічна парадигма дозволяє запропонувати умовну класифікаційну модель архівних джерел: 1) писемні документальні джерела (актові документи законодавства; документація політичних і громадських організацій; документи нормативного характеру органів влади та управління; діловодна документація органів влади та управління; преса, публіцистика та літературні пам'ятки; джерела особового походження); 2) зображально-аудіальні документальні джерела (технічно-графічна документація; військово-картографічні документи; фотодокументи; аудіовізуальні документи; аудіальні документи) [7, 12].

Варто зважати на те, що в джерелознавстві виокремлюють групу діловодних історичних джерел, функцією яких є документаційне обслуговування різноманітних керівних систем (органів влади, управління, міністерств, відомств тощо). Діяльність організації, виконання своїх функцій установою управління, виконання відповідними підрозділами покладених на них обов'язків супроводжується документотворенням та активним рухом документів. Ця група джерел містить документи поточного діловодства центральних та місцевих органів влади, до яких джерелознавці зараховують такі документи як інформаційні звіти, доповіді, донесення, протоколи засідання, листування, довідки органів виконавчої влади тощо. Отже, діловодні документи є історичними джерелами, що створюються у процесі функціонування державних, суспільних установ та організацій і мають офіційний, діловий характер. Джерелознавча класифікація всього комплексу діловодної документації допускає його умовний виклад у вигляді схеми доку-

ментів: організаційних, розпорядчих, протокольно-стенографічних, службового листування, планових, облікових, контрольних, звітних, відомостей статистичного характеру. Ця схема класифікації спирається на загальноприйнятну структуризацію документальних джерел, запропоновану В. Кабановим [6].

Однак, з точки зору історико-документознавчої методології, група документів з чітко вираженою керівною функцією відноситься до управлінської документації. Для забезпечення реалізації завдань проблемно-історичного дослідження у класифікаційній моделі документообігу варто використовувати домінуючу управлінську характеристику подібних документальних інформаційних ресурсів. Проте інші види документальних ресурсів можна класифікувати за принципами історико-джерелознавчої класифікації. Особливостями проблемно-історичного документального комплексу є широке застосування управлінської документації, час юридичної дії якої вже минув, а соціальний простір трансформувався в ідеологічній, адміністративній, соціокультурній, просторовій, часовій площинах [7].

Виправданим у науково-теоретичній рефлексії є поєднання різних класифікаційних схем з домінуючою історико-документознавчою основою. Логічно вмотивованим є застосування принципів історичності, об'єктивності, всебічності, системності, комплексності, походження, кодування і матеріального носія, відтворення інформації. Метод синергії згаданих теоретико-методологічних парадигм дає можливість запропонувати класифікаційну модель документально-інформаційних ресурсів конкретного тематичного дослідження, яка ґрунтується на розробках В. Бездрабко, В. Кабанова, Я. Калакури, С. Кулешова, Н. Мандральської, Г. Швецової-Водки та інших вчених [1-17].

Документальні історичні інформаційні ресурси можна умовно поділити на: нормативно-правові акти: законодавчі акти, документи нормативного змісту органів управління; управлінська документація: організаційно-розпорядча, планово-облікова, контрольна-звітна, статистична документація; документи особового походження структуровані за прин-

ципом адресної комунікації: документи автокомунікативного характеру; документи з фіксованою адресною комунікацією; документи з нефіксованою адресною комунікацією. Аудіовізуальні документальні ресурси історичної інформації поділяємо на: кінодокументи; фотодокументи; аудіальні документальні ресурси [7].

Запропонована класифікаційна модель документально-інформаційних ресурсів дозволяє ефективно здійснити аналіз тематичного комплексу архівних документів. Найбільш представленою й інформаційно насиченою групою документальних ресурсів є управлінська документація, яка характеризує ієрархічну модель управління та систему керівництва, а також дозволяє виявити схеми документаційних комунікаційних зв'язків у владній структурі. Документи особового походження та аудіовізуальні документальні ресурси інформаційно доповнюють та ілюструють комплекс управлінської документації. Вони розширюють межі бачення подій і явищ досліджуваної проблеми через особистісну і суб'єктивну перцепцію подій, дають можливість задіяти всі рецептори сприйняття інформації і відображення минулого, чим збагачують його психологічний образ [7].

Висновки. Історичне документознавство, архівознавство і джерелознавство характеризують широке впровадження нових міждис-

циплінарних методологічних засад наукового дослідження документально-інформаційних ресурсів. Процес класифікації документально-інформаційних ресурсів конкретного проблемно-історичного дослідження включає в себе той факт, що вони є органічним складником інформаційного минулого України, а тому класифікація має ґрунтуватися на єдиних принципах, критеріях, класифікаційних схемах, які вироблені історичною і документознавчою науками. Запропонована в статті типологізація документально-інформаційних ресурсів дозволила обґрунтувати видову відмінність, сформулювати теоретичні знання про процес класифікування джерел інформації. Це розширило можливості вивчення теоретичних основ документа, створило цілісне бачення зовнішніх і внутрішніх ознак документа як джерела інформації та засобу комунікації з точки зору теоретичної і тематико-прикладної проблематики. Теоретична рефлексія уможливила типізовану дефініцію поняття документально-інформаційний ресурс як результат писемного інформаційного обміну в минулому, який у знаково-понятійній, зображальній формах передає інформацію про соціально-історичну реальність, містить інформаційне вираження автора документа, використовується для образно-логічної реконструкції минулого.

Список використаних джерел

1. Бездрабко В. В. Історія науки про документ, або Відкриття відомого. Київ : Четверта хвиля, 2011. 295 с.
2. Бездрабко В. В. Поль Отле і наука про документ // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2008. № 2. С.14–24.
3. Генеральна схема класифікації документної інформації в систематичних каталогах державних архівів України / Держкомархів України; УНДІАСД. Київ, 2006. 137 с.
4. Дубровина Л. А. Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины им. В. И. Вернадского // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. 2007. Вып. 5. С. 58–80.
5. Історичне джерелознавство / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. Київ : Либідь, 2002. 488 с.
6. Кабанов В. В. Источниковедение истории советского общества. Москва, 1997. 383 с.
7. Ковальська Л. А. Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941–1945 рр.). Донецьк-Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 462 с.
8. Ковальська Л. А. Кіноджерельний масив як аудіо-візуальне свідчення партизансько-підпільної боротьби // Історичні записки. Луганськ, 2012. № 33. С. 97–101.
9. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. Москва : Наука, 1987. 441 с.

10. Кулешов С. Г. Управлінське документознавство. Київ, 2003. 57 с.
11. Кулешов С. Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. Київ : УІНТЕІ, 1995. 191 с.
12. Кушнарєнко Н. М. Спеціальне документознавство. Київ : «Україна», 2010. 280 с.
13. Мандральская Н. В. Принципы научной классификации в определении методики источниковедческого анализа кинофотофонодокументов // Вестник архивиста. 2010. № 2. С. 255–269.
14. Січкаренко Г. Г. Документні джерела інформації. Переяслав-Хмельницький, 2018. 212 с.
15. Сокова А. Н. Современные системы документации в аспекте документоведения: современные документальные системы // Вопросы кибернетики. Москва, 1979. Вып. 27. С. 3–23.
16. Стрельський В. І. Джерелознавство історії СРСР. Київ : Радянська школа, 1958. 480 с.
17. Швецова-Водка Г. М. Документознавство. Київ, 2007. 398 с.

References

1. Bezdrabko, V. V. (2011). History of the Science of Document, or the Discovery of the Known. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bezdrabko, V. V. (2008). Pol Otle i nauka pro dokument. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya. (Vol. 2), (P. 14–24) [in Ukrainian].
3. Generalna sxema klasyfikaciyi dokumentnoyi informaciyi v systematychnykh katalogah derzhavnykh arhiviv Ukrayiny (2006). Derzhkomarhiv Ukrayiny; UNDIASD. Kyiv [in Ukrainian].
4. Dubrovina, L. A. (2007). Classification and Scientific Information Description of Collections and Collections in the National Library of Ukraine Vernadsky. Libraries of National Academies of Sciences: Problems of Functioning, Development Trends. (Vol. 5), (P. 58-80) [in Russian].
5. Istorychne dzhereloznavstvo. (2002). Ya. S. Kalakura, I. N. Vojchevskaya, B.I. Korolov ta in. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kabanov, V. V. (1997). Istochnikovedeniye istorii sovetskogo obshchestva. Moskva [in Russian].
7. Kovalska, L. A. (2015). Source-study Discourse on the History of the Soviet Resistance Movement (1941-1945). Donetsk–Vinnitsa [in Ukrainian].
8. Kovalska, L. A. (2015). Kinodzherelnyy masyv yak audio-vizualne svidchennya partyzansko-pidpilnoyi borotby. Istorychni zapysky. (Vol. 33), (P. 97–101) [in Ukrainian].
9. Kovalchenko, I. D. (1987). Metody istoricheskogo issledovaniya. Moskva [in Russian].
10. Kuleshov, S. H. (2003). Upravlinskedomumentoznavstvo. Kyiv [in Ukrainian].
11. Kuleshov, S. G. (1995). Dokumentalni dzherela naukovoï informaciyi: ponyattya, typologiya, istoriya typologichnoyi sxemy. Kyiv [in Ukrainian].
12. Kushnarenko, N. M. (2010). Specialne dokumentoznavstvo. Kyiv [in Ukrainian].
13. Mandralskaya, N. V. (2010). Printsipy nauchnoy klassifikatsii v opredelenii metodiki istochnikovedcheskogo analiza kinofotofonodokumentov. Vestnik arkhivista. (Vol. 2), (P. 255–269) [in Russian].
14. Sichkarenko, G. G. (2018). Dokumentni dzherela informaciyi. Pereyaslav-Hmelnyczkij [in Ukrainian].
15. Sokova, A. N. (1979). Sovremennyye sistemy dokumentatsii v aspekte dokumentovedeniya: sovremennyye dokumental'nyye sistemy. Voprosy kibernetiki. (Vol. 27), (P. 3–23) [in Russian].
16. Strel'skiy, V. I. (1958). Dzhereloznavstvo istoriyi SRSR. Kyiv [in Ukrainian].
17. Shvetsova-Vodka, H. M. (2007). Dokumentoznavstvo. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.09.2020
Отримано після доопрацювання 10.10.2020
Прийнято до друку 16.12.2020

УДК 930

Цитування:

Бачинська Н. А., Артеменкова О. М. Особливості практичного використання архівних документів у процесі проведення генеалогічних досліджень в Україні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 48–54.

Bachynska N., Artemenkova O. (2020). Practical use of archival documents within genealogical research in Ukraine. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 48–54 [in Ukrainian].

Бачинська Надія Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри документознавства
та інформаційно-аналітичної діяльності
Київського національного університету
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-3912-7108>
n.bachynska17@gmail.com

Артеменкова Олена Миколаївна,

аспірантка кафедри інформаційних технологій,
Київського національного університету культури і мистецтв
artemenko415@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3226-9472

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Мета роботи – проаналізувати особливості практичного використання архівних документів у процесі проведення генеалогічних досліджень в Україні. **Методологія дослідження** полягає у використанні загальнонаукових методів аналізу та узагальнення. Також застосовувався описовий метод, що дозволило більш детально розкрити означене питання. **Наукова новизна** представленої роботи полягає у розширенні уявлень про практичне використання архівних документів у процесі проведення генеалогічних досліджень стосовно вивчення генеалогії свого роду та створення генеалогічного дерева. **Висновки.** Генеалогія нині – це окремий міждисциплінарний напрям, який по-особливому віддзеркалює історизм суспільної свідомості відомих осіб сьогодення, їхнє місце в соціальній структурі суспільства. У сучасних умовах підвищення зацікавленості до генеалогії роду аналіз особливостей пошуку генеалогічної інформації має не тільки теоретичний, а й практичний характер. Тому вкрай необхідна чільна мета функціонування архівів – використання ретроспективної документної інформації – реалізовується сповна. Поряд із документальними джерелами (свідощтва, акти, метричні книги, заповіти, церковні описи і т. д.) важливе значення у процесі проведення генеалогічних досліджень мають наративні (описові) архівні джерела (літописи, хроніки, мемуари, некрологи, панегірики, щоденники, публіцистика тощо). Генеалогічний ресурс, який накопичено в архівах України, поділяють на дві великі групи: 1) родоводи у будь-якому вигляді (родовідне дерево, родовідна таблиця, родовідний (чи поколінний) розпис тощо); 2) інші види джерел, які містять в собі важливу інформацію про особу, її життя та оточення (документи державних і громадських установ, які мають масовий характер і визначають родинні зв'язки між людьми, церковні метричні книги, документи переписів населення та ін.). Архівні документи, як офіційного, так і приватного характеру відіграють найважливіше значення для накопичення достовірної генеалогічної інформації про окремий рід чи родину.

Ключові слова: генеалогічні дослідження, архів, архівні документи, генеалогічна інформація, метричні книги, ревізські казки.

Bachynska Nadiia,

Ph.D. in Pedagogy,

Associate Professor of the Department of Information Technologies,
Kyiv National University of Culture and Arts

Artemenkova Olena,

Ph.D. student of the Department of Information Technologies,

Kyiv National University of Culture and Arts

PRACTICAL USE OF ARCHIVAL DOCUMENTS WITHIN GENEALOGICAL RESEARCH IN UKRAINE

The purpose of the article is to analyze the features of the practical use of archival documents in the process of genealogical research in Ukraine. The methodology used general scientific methods such as analysis and generalization. A descriptive method was also used, which allowed revealing this issue in more detail. The scientific novelty of the presented work consists in expanding ideas about the practical use of archival documents in the process of genealogical research in relation to the study of the genealogy of a kind and the creation of a genealogical tree. Conclusions. Genealogy today is a separate interdisciplinary field, which is a special way reflects the historicism of the social consciousness of famous people of today, their place in the social structure of society. In modern conditions of increasing interest in the genealogy of the genus, the analysis of the peculiarities of the search for genealogical information is not only theoretical but also practical. Therefore, the essential goal of the functioning of archives – the use of retrospective documentary information – is fully realized. Along with documentary sources (certificates, acts, metric books, wills, church descriptions, etc.) narrative (descriptive) archival sources are important in the process of genealogical research. Genealogical resource, which is accumulated in the archives of Ukraine, is divided into two large groups: 1) pedigrees in any form (family tree, family table, family list, etc.); 2) other types of sources that contain important information about a person, his life and environment (documents of state and public institutions that have a mass character and determine family ties between people, church metric books, census documents, etc.). Archival documents, both official and private, play the most important role in the accumulation of reliable genealogical information about a particular genus or family chronicles.

Key words: genealogical research, archive, archival documents, genealogical information, archival institutions, parish registers (metrics books), census records.

Актуальність теми дослідження. Генеалогічні студії в Україні стали надзвичайно актуальними, з огляду на їх внесок у дослідження та реконструкцію історичних біографій, історії найвідоміших родин, їхнього статусу та внеску в розбудову державності та націєтворення. Тому сьогодні генеалогія постає не лише як окрема наука, а окремий міждисциплінарний напрям, який по-особливому віддзеркалює історизм суспільної свідомості відомих осіб сьогодення, їхнє місце в соціальній структурі суспільства. Швидко наповнюються новим змістом традиційні зв'язки генеалогії як допоміжної історичної дисципліни з історичною географією, відбувається її системна взаємодія з соціальною психологією, демографією, соціологією, генетикою та іншими науками.

Генеалогічні студії постають однією зі сфер діяльності, де найбільш активно проявляє себе нерозривний зв'язок професійності та творчої ініціативи, власне, самостійного дослідницького руху звичайних любителів історії. В таких умовах вкрай необхідна чільна мета функціонування архівів – використання ретроспективної документної інформації – реалізовується сповна. Адже працівникам архівних установ доводиться постійно виконувати все більше запитів як професійних дослідників, так і пересічних громадян, котрі прагнуть в архівних документах прослідкувати історію свого роду. Упродовж 2018 р. працівники архівних установ України підготували більше 3 тис. досліджень роду за запитам приватних осіб (при їх загальній кількості – більше 6 тис. звернень).

Письмові архівні документи вважаються нині найголовнішими джерелами в процесі генеалогічних досліджень порівняно з речовими чи усними джерелами. Особлива увага прикута до документальних джерел – свідоцтв, актів, метричних книг, заповітів, документів із сімейних архівів, церковних описів та різноманітних приватних документів. Важливе значення мають і наративні (описові) архівні джерела – літописи, хроніки, мемуари, некрологи, панегірики, щоденники, публіцистика тощо. Саме тому пошук в архівах документів та їх дослідження мають важливе значення для вивчення генеалогії свого роду і створення генеалогічного дерева.

Мета статті – проаналізувати особливості практичного використання архівних документів у процесі проведення генеалогічних досліджень в Україні.

Аналіз актуальних досліджень та публікацій. Питаннями розвитку генеалогічних студій в Україні займаються такі сучасні вітчизняні науковці, як Я. Дашкевич, В. Долецький, С. Й. Кобута, Л. М. Соловка, та інші. Також серед учених, які зробили значний внесок у розвиток генеалогії, варто назвати З. Служинську та М. Шамеко [8]. Теоретико-методологічні аспекти генеалогії як науки загалом та історіографічний аспект генеалогічних досліджень українських істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема, детально розкрив В. І. Воронов [2; 3]. Н. М. Христова [11] простежила джерела генеалогічної евристики та запропонувала базовий алгоритм проведення такого роду досліджень. Історіографія та джерела генеалогії козацько-старшинських родів всебічно досліджені В. Томазовим [9]. У монографії Ю.В. Легун репрезентовано джерела до вивчення генеалогії селян Подільської губернії [6].

Виклад основного матеріалу. Генеалогія як наука (грец. *genealogia* – родовід) цікава не тільки історикам, дослідникам минулого, але й сучасникам, з огляду на вивчення родинних зв'язків не лише відомих постатей історії свого народу, але й своїх пращурів. Спираючись на численні джерела, генеалогічна наука проводить генеалогічний аналіз родинної спорідненості тих чи інших осіб та

виявляє їх родовід, репрезентуючи потім у вигляді графіків, розписів чи генеалогічних дерев. Великий інтерес до проведення генеалогічних досліджень у всі часи зумовлений спадковим правом (пошуком спадкоємців з числа далеких родичів), доведенням своїх прав чи прав своєї родини (станових прав), а також встановленням родинних зв'язків між особами [3].

Саме архіви слугують основним джерелом інформації про особу і дають змогу прослідкувати її рід та спосіб занять. Генеалогічні дослідження неможливі без використання архівних матеріалів, серед яких особливу цінність становлять документи. Важливим напрямом діяльності українських архівних установ є виконання генеалогічних запитів.

Дослідження генеалогічного характеру в архівних установах ґрунтується на відповідній чинній нормативно-правовій базі. Це, насамперед, закони України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [5], «Про інформацію» [4] та «Правила роботи архівних установ України» [7].

Серед підзаконних нормативних актів для практичної роботи з проведення генеалогічних досліджень найважливішими є методичні рекомендації Державного комітету архівів України та Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства «Виконання державними архівами України генеалогічних запитів» [1], якими регламентовано порядок виконання генеалогічних запитів державними архівами. Для визначення конкретних особливостей та умов проведення практичного пошуку архівних документів розглянемо зміст поняття «генеалогічний запит», алгоритм генеалогічного дослідження в Україні та репрезентуємо фактичні етапи здобуття генеалогічної інформації.

Генеалогічним запитом вважається сформульована в письмовому вигляді інформація про особу, яка дає можливість встановити її родові чи родинні зв'язки, історію роду чи родини, сім'ї та окремих її членів [11, с. 231]. Генеалогічний запит подається з метою укладення генеалогічного дерева із зазначенням всіх родинних гілок, як в прямих,

так і в бокових лініях; уточнення даних щодо біографії та перебігу життя особи та встановлення її родинних і сімейних зв'язків.

Весь процес дослідження архівних документів для генеалогічного пошуку, згідно з [1], проходить за такими етапами.

Перший – це доархівний етап – фіксація відомої інформації про особу, аналіз усних та речових свідчень, звернення до словників, довідників, бібліографій, календарів, пам'ятних книг, що допоможуть окреслити коло пошуку. Як зазначає В. Долецький, директор центру вивчення генеалогії «Пращур», останніми роками значного поширення набув генеалогічний пошук у мережі інтернет завдяки доступності великої кількості довідкової, науково-популярної літератури тощо. Проте всі ці отримані матеріали не можуть претендувати на безсумнівну достовірність, оскільки відсутній науковий контроль якості проведеного пошуку [10].

На другому етапі відбувається пошук архівних установ за територіальною ознакою та хронологічною специфікою дослідження конкретної особи, сім'ї чи роду, оскільки через світові війни, голодомори та масові репресії чимало архівних документів було втрачено або ж змінили місце зберігання. Наприклад, якщо здійснюється пошук особи, яка в XIX ст. проживала в м. Бердичів, то пошук бажано починати з Київського обласного архіву, а не з Житомирського, оскільки в дореволюційному адміністративно-територіальному поділі Бердичів належав саме до Київської губернії [2].

На третьому етапі проводиться підготовча робота з генеалогічного дослідження в архівах. Це вимагає визначення конкретних установ, які повинні були чи могли здійснювати реєстрацію, метричні та інші записи, зіставивши колишній адміністративно-територіальний поділ із теперішнім та виявлення архівних фондів, які можуть мати документи з необхідною генеалогічною інформацією, насамперед, офіційні джерела.

Варто наголосити, що в архівах України нині накопичено значний генеалогічний ресурс, який поділяють на дві великі групи: 1) генеалогічні ресурси, до яких відносяться, насамперед, родоводи у будь-якому вигляді

(наприклад, родовідне дерево, родовідна таблиця, родовідний (чи поколінний) розпис тощо), такі види джерел зберігаються сьогодні переважно поміж документів дворянської генеалогії, тобто у родовідних книгах і протоколах визначальних комісій, що були складені дворянами (чи польською шляхтою) під час визнання їх у дворянстві Російської імперії; 2) джерела, які безпосередньо використовуються для укладання родоводу, до яких слід віднести всі інші види джерел, які містять в собі важливу інформацію про особу, її життя та оточення (до них відносять документи державних і громадських установ, що мають масовий характер і визначають родинні зв'язки між людьми, церковні метричні книги, документи переписів населення та ін.).

На четвертому етапі реалізується, власне, пошук генеалогічної інформації в архівах, серед усіх документів, які можуть бути ймовірними джерелами генеалогічної інформації, насамперед, цікаві метричні книги та церковні сповідальні відомості (детальніше їх ми розглянемо далі).

На заключному, п'ятому етапі, здійснюється оформлення результатів генеалогічних пошуку: інформацію записують у вигляді генеалогічної таблиці, генеалогічного дерева чи поколінного розпису.

Далі розглянемо основні види документів в архівах для генеалогічного пошуку. Серед найбільш поширених документів є метричні книги, які зазвичай велися при церквах та інших культових установах і засвідчували основні події життя особи – народження (хрещення), шлюб (вінчання), смерть (поховання) тощо. Записи велися переважно у вигляді хронологічних таблиць і мали вигляд книг обліку даних. Розрізняють культово-обрядові метричні книги (зазначимо, що в Україні в православних храмах вони стали укладатися тільки з 1722 р.) та цивільні, або громадянські [11, 236].

Метричні книги містили не лише дати основних життєвих подій особи, але й звання особи, тобто її приналежність до певного майнового стану та місця приписки, імена батьків, хрещених батьків тощо. Це означає, що один метричний запис у книзі дає можли-

вість дізнатися для генеалогії імена аж трьох поколінь – сина, батька та діда. Крім того, в метричних книгах містилася повна інформація про нареченого та наречену, дані про свідків шлюбу, а також всі дані померлої особи, в тому числі причину смерті та дату і місце поховання.

Крім архівів, метричні книги також сьогодні можна знайти у фондах православних чи греко-католицьких храмів, духовних консисторій чи інших установ такого типу.

Схожі з метричними книгами і сповідальні відомості, або ж сповідальні списки, які укладалися при культових установах всіх християнських конфесій в Україні. У цих списках фіксувалася присутність чи відсутність на сповіді особи та всієї сім'ї. Сповідальні відомості цінні тим, що вони містили не просто дані про особу, а точну інформацію про чисельність населення, які були «приписані» до певного храму.

Ще одним важливим архівним документом для проведення генеалогічних досліджень є документи переписів населення – ревізії, або ж «ревізькі казки», які проводилися в Російській імперії, а з 1781 р. до них була включена і Україна. В такі «ревізькі казки» вносилися дані про всіх платників подушного податку незалежно від їх віку та працездатності, окремо чоловіків працездатного віку [2, 72].

Дані з «ревізьких казок» зберігалися свого часу у фондах казенних палат, їх копії, виготовлені для службового користування чиновників, – у фондах відповідних дум та управ, а з 1860 р. – у фондах повітових казначейських установ.

Наступним важливим документом для генеалогічних досліджень є переписні книги, які укладалися російською царською владою для стягнення податків із селян та міщан для утримування казенного війська. В такі переписні книги вписували всіх жителів міст та сіл, окрім козаків, які перебували на казенній службі, і зазначали прізвище, ім'я та по батькові господаря двору, склад його сім'ї та майновий стан.

Важливе значення як генеалогічне джерело мають переписні листи, укладені після проведення Всеросійського перепису насе-

лення в 1897 р. Царські обліковці вносили в переписні листи різнопланову інформацію про сім'ю аж до зазначення (при їх наявності) фізичних вад, хвороб та інших особливостей осіб. Переписні листи зберігалися в фондах губернських і повітових переписних комісій і в часи радянської влади передавалися в обласні та міські статистичні архіви [2, 74].

Ще одним архівним документом, який можна використати в процесі генеалогічного дослідження, є посімейні списки. Вони укладалися в Російській імперії після 1874 р., коли був прийнятий «Статут про війську повинність» в рамках нової військової реформи. Саме ці списки стали основою для укладання переліку призовників для осіб податного стану. Вони укладалися міськими управами (для міського населення) та волосними правліннями (для сільського населення) і зберігалися у фондах відповідних управ, причому за необхідності з них робилися копії для міщанських та повітових управ. Призовні списки містять багато цінної для дослідника інформації щодо складу сім'ї, із зазначенням ступеня родинних зв'язків та віку, віросповідання, освіти та сімейного стану призовника.

Важливо назвати комплекс документів, за якими можна дослідити козацько-старшинську чи дворянську генеалогію. Переважна більшість їх наразі знаходиться в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, проте пошук такої інформації ускладнений внаслідок обмеженої кількості тогочасних джерел. Після зруйнування Запорозької Січі українська козацько-старшинська еліта фактично повністю розчинилася в російському дворянстві, тому її подальшу долю доцільно простежувати за джерелами дворянської генеалогії, що укладалися спеціальними визначальними комісіями, оформлюючи потім протоколи та родовідні книги. Вони, крім звичайних даних, містили і розписи поколінь дворянина та його родовідне дерево [2, 76].

Важливим документом про генеалогію дворян є справа про дворянство роду, яка містила докази приналежності особи до дворянського стану – копії чи оригінали виписок із метричних книг, ревізькі казки, посімейні та призовні списки тощо. Також у справі могли

бути акти перевірки доказів визнання дворянства, листування по поданню на визначення родоvodu, протоколи зарахування до дворянського роду тощо.

Окремо слід виділити документи селянської генеалогії, які часто укладалися при інвентарних матеріалах маєтків. До них відносяться військово-кінні, поземні та рільні переписи, а також переписи про скасування кріпосного права, інвентарні списки маєтків, уставні грамоти, викупні акти на землю тощо.

Набагато більше документів збереглося за період 1917–1991 рр., тобто новітньої історії України. Це – різноманітні подвірні, погосподарські, податкові списки, списки розкуркулених, військовозобов'язаних, полонених, репресованих, вивезених до Німеччини, засуджених та розстріляних. Неодноразово на основі цих документів за вказівками влади створювалися довідкові видання, бази даних тощо [10].

Висновки. Аналіз особливостей пошуку генеалогічної інформації актуалізується в умовах підвищеної зацікавленості до генеалогії роду і, відповідно, має не тільки велике теоретичне значення, а й значний практичний зміст. Значну роль у процесі проведення генеалогічних досліджень поряд із документальними джерелами (свідомства, акти, метричні книги, заповіти, церковні описи і т. д.) мають наративні (описові) архівні джерела (літописи, хроніки, мемуари, некрологи, панегірики, щоденники, публіцистика тощо).

Генеалогічний ресурс, який накопичено в архівах України, поділяють на дві великі групи: 1) родоводи у будь-якому вигляді (наприклад, родовідне дерево, родовідна таблиця, родовідний (чи поколінний) розпис тощо); 2) інші види джерел, які містять в собі важливу інформацію про особу, її життя та оточення (до них відносять документи державних і громадських установ, які мають масовий характер і визначають родинні зв'язки між людьми, церковні метричні книги, документи переписів населення та ін.). Архівні документи, як офіційного, так і приватного характеру відіграють найважливіше значення для накопичення достовірної генеалогічної інформації про окремих рід чи родину.

Таким чином, архівні документи як офіційного, так і приватного характеру відіграють найважливіше значення в процесі проведення генеалогічних досліджень. Саме вони містять найбільш повну, достовірну та нову невідому інформацію про генеалогію особи. До них відносяться метричні книги, сповідальні, посімейні, переписні («ревізійні казки»), призовні списки, акти, протоколи та формуляри різних комісій, документи селянської, міської генеалогії тощо. Всі ці документи, доповнюючи одне одного, дають, зрештою, можливість для формування генеалогічного дерева чи генеалогічної таблиці особи, доповнюють невідомі раніше факти її біографії, важливих віх життя сім'ї, родини, роду.

Список використаних джерел

1. Виконання державними архівами України генеалогічних запитів. Методичні рекомендації. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Схвалено нормативно-методичною комісією Держкомархіву України. Протокол № 6 від 8 грудня 2006 року. Київ, 2006. 17 с.
2. Воронов В. І. Генеалогічні дослідження українських істориків другої половини XIX – початку XX ст.: історіографічний аспект. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. *Розвідки з теорії та методології досліджень*: Міжвуз. зб. наук. пр. / Ред. кол.: А. Г. Болебрух (відп. ред.) та ін. Дніпропетровськ, 2008. С. 72–92.
3. Воронов В. І. Теоретико-методологічні аспекти генеалогії як науки. URL: <http://ukrainica.org.ua/ukr/content/539>. (дата звернення: 25.04.2020).
4. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. (дата звернення: 10.05.2020).
5. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 року № 3814-XII із змінами. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3814-12_2. (дата звернення: 10.05.2020).

6. Легун Ю. В. Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. Монографія Вінниця: О. Власюк, 2005. 516 с.
7. Правила роботи архівних установ України / М-во юстиції України, Держ. архів. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; упоряд.: Л. А. Кисельова, Ю. А. Прилепішева, Т. П. Прись, С. В. Сельченкова; за заг. ред. Н. М. Хрислової. Київ, 2013. 243 с.
8. Служинська З., Шамеко М. Генеалогія. Львів, 2000. 129 с.
9. Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.). Київ, 2006. 284 с.
10. У своєму роді: як знайти власних прашчурів і що зараз з генеалогією в Україні. URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/218-u-svoiemu-rod-iak-znaity-vlasnykh-prashchuriv-i-shcho-zaraz-z-henealohiieiu-v-ukraini>. (дата звернення: 01.06.2020).
11. Хрystова Н. М. Генеалогічна евристика: алгоритм і джерела. *Архіви України*. 2011. № 1(272). С. 231–238. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/24-10.pdf>. (дата звернення: 10.06.2020).

References

1. The Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping. (2006). Viconnanne on sovereign archaeological Ukrainian genealogical supply. Methodical recommendations, Kyiv. [in Ukrainian].
2. Voronov, V. I. (2008). Genealogical researches of Ukrainian historians of the second half of the 19th – beginning of the 20th centuries: historiographical aspect. *Historiographic and source studies problems of Ukrainian history. Intelligence on the theory and methodology of research: Interuniversity. Sat. of sciences. ave*, pp. 72–92. [in Ukrainian].
3. Voronov, V. I. Theoretical and methodological aspects of genealogy as a science. URL: <http://ukrainica.org.ua/eng/content/539>. [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine «On Information» from October 02 1992 N 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on the National Archival Fund and Archival Institutions from December 24 1993 N 3814-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> 2. [in Ukrainian].
6. Legun, Yu. V. (2005). Genealogy of peasants of Podolsk province: sources. Monograph. Vinnytsia: O. Vlasyuk. [in Ukrainian].
7. Rules of the work of archival institutions of Ukraine. Kyiv, 2013. [in Ukrainian].
8. Sluzhynska, Z., Shameko, M. (2000). Genealogy. Lviv. [in Ukrainian].
9. Tomazov, V. (2006). Genealogy of Cossack-sergeant families: historiography and sources (second half of XVII – early XXI century.). Kyiv. [in Ukrainian].
10. One of a kind: how to find your ancestors, who are now genealogists in Ukraine. (2017). URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/218-u-svoiemu-rod-iak-znaity-vlasnykh-prashchuriv-i-shcho-zaraz-z-henealohiieiu-v-ukraini>. [in Ukrainian].
11. Khrystova, N. M. (2011). Genealogical heuristics: algorithm and sources. *Archives of Ukraine*, 1 (272), 231–238 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2011_1_24. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 07.09.2020
Отримано після доопрацювання 30.09.2020
Прийнято до друку 18.12.2020*

УДК 021.61 (100)

Цитування:

Мазур О. Л. Розвиток раннього музичного радіомовлення у контексті еволюції засобів аудіозапису (до 1970-х років). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 55–62.

Mazur O. (2020). Development of music radio broadcasting in the context of the evolution of audio recording media. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 55–62 [in Ukrainian].

Мазур Олександр Леонідович,
аспірант кафедри культурології
та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних
кадрів культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-0763-3436>

РОЗВИТОК РАНЬОГО МУЗИЧНОГО РАДІОМОВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЗАСОБІВ АУДІОЗАПИСУ (ДО 1970-Х РОКІВ)

Мета роботи полягає у визначенні етапів розвитку музичного радіомовлення та розкритті їх особливостей в контексті еволюції засобів аудіозапису. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів, а саме: інформаційний та системний підходи, термінологічний та історичний методи, а також методи аналізу та узагальнення вихідної інформації, порівняння та взаємозв'язку теорії і практики. **Наукова новизна.** Доведено значимість музичних ресурсів у розвитку радіомовлення та уточнено ранні етапи розвитку музичного радіомовлення у контексті еволюції засобів аудіозапису. **Висновки.** Радіо відіграло одну з провідних ролей у музичній сфері і, навпаки, – без музики радіомовлення не отримало відповідного технічного розвитку і відповідно – не набуло б такого впливу на суспільство. Кластери музичних радіозаписів на правах підсистем долучені до метасистеми інформаційних комунікацій. У союзі з музикантами виступали видавці музики, які представляли тоді найбільш впливову частину галузі. У момент народження радіо ноти були головним музичним товаром, а автори пісень – справжніми зірками. Однак, коли весь світ замість нот почав купувати платівки, влада з рук видавців та піснярів перейшла до компаній грамзапису і співробітничав з ними виконавцям. Музичне радіомовлення на ранньому етапі існування пройшло еволюційний шлях від музичного телеграфа (1876), перших радіошоу з магнітним записом (1914), бурхливого розвитку радіотехніки та техніки звукозапису (1920–1940 рр.), 3-хвилинних рок-н-ролів з кустарних платівок (1950-ті рр.) до «піратської музики», мовлення якої відбувалося з морських судів (1960-ті рр.). Дослідження історико-культурних передумов становлення та розвитку музичного радіомовлення на ранньому етапі у контексті еволюції засобів аудіозапису дозволило визначити три основні етапи: 1) «пошуковий» (1870–1920), 2) «конкурентний» (початок 1920-х – друга половина 1940-х рр.), 3) «вінілово-стрічковий» (перша половина 1950-х – 1970-ті рр.). Під поняттям «музичне радіомовлення» пропонується розуміти технологічні засоби звукової передачі необмеженому числу слухачів музичних композицій та/або іншої музичної інформації в радіоефірі, також мережами дротового радіомовлення або в мережах з пакетною комутацією, класифікуючи їх на «активні фонограми» (підготовлені до трансляції та такі, що транслюються) та «пасивні фонограми» (виконали функціональну роль і передано до архіву).

Ключові слова: архів; грамзапис; зберігання; музика; цифрування; радіо.

Mazur Oleksandr,

Postgraduate student of Cultural Studies and Information
Communications Department
National Academy of Culture and Arts Management

THE DEVELOPMENT OF EARLY MUSIC BROADCASTING IN THE CONTEXT OF THE AUDIO RECORDING MEDIA EVOLUTION (UNTIL 1970s)

The purpose of the article is to determine the stages of development of music broadcasting and to reveal their features in the context of the evolution of audio recording means. The methodology consists of the application of general scientific and special methods, namely: information and system approaches, terminological and historical methods, as well as methods of analysis and generalization of source information, comparison and interrelation of theory and practice. Scientific novelty. The significance of musical resources has been brought to the development of radio communications and the early stages of development of musical radio communications have been clarified in the context of the evolution by means of audio recording. Conclusions. Radio has played one of the leading roles in the field of music and, conversely, without music, radio broadcasting has not received the appropriate technical development and, accordingly, would not have had such an impact on society. Clusters of music radio recordings on the rights of subsystems are connected to the metasystem of information communications. Music publishers, who were then the most influential part of the industry, allied with the musicians. At the time of birth, radio notes were the main musical product, and songwriters were real stars. However, when the whole world began to buy records instead of music, the power from publishers and singers passed to record companies and cooperated with them performers. In the early stages of its existence, musical radio broadcasting underwent an evolutionary path from the musical telegraph (1876), the first radio shows with magnetic recording (1914), the rapid development of radio engineering and recording technology (1920–1940), and 3-minute rock 'n' roll from artisanal records (1950s) to «pirate music», which was broadcast from ships (1960s). The study of the historical and cultural preconditions for the formation and development of musical radio broadcasting at an early stage in the context of the evolution of audio recording allowed to identify three main stages: «search» (1870–1920), 2) «competitive» (early 1920s – second half of the 1940s).), 3) «vinyl-tape» (first half of the 1950s – 1970s). The term «music broadcasting» is proposed to mean technological means of sound transmission to an unlimited number of listeners of musical compositions and / or other musical information on the radio, as well as wired radio networks or packet-switched networks, classifying them as «active phonograms». , broadcast) and «passive phonograms» (performed a functional role and transferred to the archive).

Key words: Archive, Records, Storage, Music, Digitization, Radio.

Актуальність теми дослідження. Музика є особливою формою культури, що володіє власним змістом, набором образів, механізмами впливу на людину і суспільство. Музичні радіозаписи є звуковими документами епохи. Важливе місце у фондах світових сховищ фонодокументів займають найбільші музичні колекції радіокомпаній, утім, цей напрям залишається на периферії дослідницького інтересу. Актуальність роботи зумовлена ще й тим, що з'ясування історико-культурних передумов еволюції як засобів аудіозапису, так і, власне, звукового контенту, дозволить уточнити періодизацію розвитку музичного радіомовлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед наукових праць про музичне радіомовлення можна виділити дисертації Н. Шабунінової «Музика у радіожурналістиці: еволюція функцій і образна система (1924-2004 рр.)» (2005), Н. Єфімової «Художньо-естетичний аналіз звукового ефірного простору радіомовлення» (2005), І. Карпенко «Радіомовлення в Інтернеті» (2009), Ю. Сладкомедової «Культурно-просвітницькі програми на державному радіо: структурно-функціональні та жанрово-тематичні особливості» (2010) та деякі інші. Українські теоретики і практики С. Гнатюк, О. Гоян, Л. Губерський, В. Іванов, І. Ільченко, І. Пінчук, Т. Шевченко та ін. докладно ви-

вчали радійну проблематику. О. Харківський (2015) вводить радіопередачі до об'єктів музикознавчого вивчення, де розглядаються приводи щодо недооцінки дослідниками музичного матеріалу радіопрограм та обставини, що утрудняють роботу з ним. Своєю чергою, В. Колосок (2020) визначив специфіку музики в українському радіотеатрі. Сучасні автори розглядають проблеми діяльності радіокомпаній в умовах зміни технології звукозапису [9, 84-96]. Окремі проблеми щодо функціонування музичних радіоархівів досліджують фінські автори П. Гронов та М. Петайа, австрійські науковці Ж.-К. Куммер, П. Кюхнле та С. Габлер і Л. Кеносі з Республіки Ботсвана, болгарська дослідниця А. Крандева.

Мета дослідження полягає у визначенні етапів розвитку музичного радіомовлення та розкритті їх особливостей в контексті еволюції засобів аудіо запису.

Виклад основного матеріалу. Аудіозапис як процес – це фіксування звукової інформації з метою її збереження і подальшого відтворення [15, 121–128]. Фонограма є вихідним матеріалом для виготовлення її копій і саме наявність носія, на якому збережений запис, забезпечує відповідні можливості для радіо [14, 17–51].

Отже, спробуємо розглянути ці елементи у межах єдиної системи музичного радіомовлення. Спочатку розглянемо еволюцію аудіо-запису, адже спроби запису і відтворення музики мають багатовікову історію. Перші способи зробити записи мелодій за допомогою знаків, схожих на ноти, з'явилися в XI ст. До початку XVII ст. сформувалась основа системи нотного запису [6, 60–61].

Перші намагання створення апаратів, що могли б відтворювати звуки, робилися ще в Стародавній Греції в IV–II ст. до н.е., коли теорія музики тільки зароджувалася, Архіт Тарентський висунув революційну ідею про звук як коливанні повітря. На жаль, він вважав, що висота звуку залежить від швидкості поширення хвилі, а не від його частоти. Важливу роль у зародженні акустики відіграли роботи Аристотеля (IV ст. до н.е.) і Піфагора (VI ст. до н.е.).

У 875 р. брати Мухаммад, Ахмад і ал-Хасан Бану Муса сконструювали гідравлічний орган, що автоматично програвав змінні циліндри, на яких була записана мелодія. У

IV–II століттях до н.е. там існували театри андронів (самохідних фігурок), рухи деяких з них супроводжувалися звуками, що складалися в мелодії. В Середні віки були створені куранти, що видають бій у певній мелодійній послідовності тонів або виконують невеличкі музичні п'єси. В літературних джерелах можна знайти згадку про «механічного слугу» єпископа Альберта Великого (1193–1280), який привітав гостей «вельми виразними словами». У XVI ст. С. Бідерман сконструював механічний спінет, який відтворював музику за допомогою змінного валу, що защипував струни. До початку XVII ст. було сформовано основи системи нотного запису. У 1740 р. англійський священик П. Крід виклав докази можливості побудувати машину, що записує виконання п'єс у процесі музикування. У 1761 р. математик Л. Ейлер передбачив появу «машин, що розмовляють». У 1779 р. петербурзький академік-механік Х. Кратценштейн скопіював форму рота людини, виготовивши прилад, що вміє чітко вимовити п'ять голосних звуків. Далі пішов австрійський вчений В. Кемпелен, який у 1791 р. створив автомат, що виголошував легкі двоскладові слова. У 1841 р. І. Фабер сконструював велику ляльку, яка вміла «розмовляти» на декількох мовах.

Паралельно з цим розроблялися апарати механічного виконання музики: гармоніум, органи, шарманки, що могли награвати певні мотиви, які заздалегідь записувалися за допомогою шаблону у вигляді гребінок і валів з металевими зубцями. В 1589 р. фізик Д. Порта дійшов висновку, що звук не зникає безслідно і його можна якось зберегти.

Апарати для фіксації звукових коливань застосовувалися з початку XIX ст. фізиками в роботах з експериментальної акустики. Вони ставили завдання щодо візуального дослідження коливань камертона на площині. Більш досконалий прилад для запису коливань камертона на закопченому папері застосував в 1807 р. Т. Юнг. Того ж року Й. Мельцель створив «Пангармонікон» – механічний орган за типом шарманки з циліндричними валиками, який імітував звучання інструментів військового оркестру.

Наступний крок був зроблений Ж. Дюамелем, який у 1830 р. створив «вібрископ», який виробляв запис на закіптюженому бара-

бані, його штифт скріплювався з металевою струною, що слугувала своєрідним звукопроводом від музичного інструменту до записуючого пристрою. У 1842 р. німецький фізик В. Вергейм записав вібрації камертону на дисковому носії. У 1857 р. француз Л. Скотт сконструював чутливі мембрани, які переносять через повітря звукові коливання на вкритий саженою папір, в який був обгорнутий циліндр. Цей винахід сам автор назвав фонотограф (fonautograf). Пізніше Р. Кьонінг удосконалив апарат Л. Скотта, застосувавши параболоїдний рупор, завдяки чому відпала необхідність поміщувати джерело звуку в певній точці. Були відомі й інші апарати, що відрізнялися від вищевказаного лише деталями [12, 14–19].

У 1863 р. Ф. Фенбі з Массачусетсу створив «The Electromagnetic Phonograph» (1863), Е. Грей зробив «музичний телеграф» (1876), а американський винахідник Т. Едісон незалежно від них запатентував «фонограф», за допомогою якого проводив не тільки запис, але й відтворення звуку (1877).

У 1881 р. французькі інженери К. Адера та Т. Пушкаш отримали перший досвід стереофонічної передачі звуку телефонними лініями. О. Белл та Ч. Тайнтер створили машину «графофон» (1885).

Принцип «оборотності звуку» (запис звуку і його відтворення) був викладений французьким винахідником Шарлем Кро в 1877 р., але ще без практичної реалізації. В кінці того ж року у США Т. Едісон досяг у своїх дослідках позитивного результату. Звукові коливання записувалися ним по спіралі при русі голки рекордера у вертикальній площині. Суттєвою особливістю всіх цих апаратів була їхня нездатність відтворювати запис.

У серпні 1877 р. в лабораторії американського винахідника Томаса Едісона вперше прозвучала пісенька «У Мері було маленьке ягня». Патент на винахід фонографа Едісон отримав за місяць до цього в Англії. Відтак з 1877 р. прийнято починати літопис епохи звукозапису [10, 22–23]. У 1886 р. німець Е. Берлінер замінив воскові валики фонографа пластичними цинковими дисками, а через два роки він виготовив перший грамофонний диск з целулоїда.

Так грамофон поступово витіснив фонограф – адже з диска, на відміну від воскових валиків, набагато зручніше було робити копії. Повернувшись у 1881 р. до Ганноверу, Берлінер зі своїм братом Йозефом створили телефонну фабрику, яка згодом перетворилася на одне з найбільших підприємств з виробництва грамплатівок. Ще через два роки Е. Берлінер оселився у Вашингтоні, де організував невелику лабораторію і продовжував освіту. У 1885 р. він почав свої дослідження з того, що застосував поперечний запис на валику. Розвиваючи ідеї Т. Едісона, він фактично пройшов шляхом О. Белла та Ч. Тайнтера, які раніше дійшли висновку, що нарізування звукової доріжки замість видавлювання дозволяє поліпшити якість запису. Потім він побудував апарат, описаний Ш. Кро.

Потрібно відзначити, що Е. Берлінер не приховував свого знайомства з його ідеями і визнавав за ним першість. Взагалі ідеї Ш. Кро виявилися настільки досконалими, що і сьогодні вони лежать в основі сучасного грамзапису. Так, наприклад, він запропонував поперечний механічний запис на платівці (поперечний забезпечує кращу якість фонограми порівняно з глибинним).

Для виготовлення різців стали використовувати корунд [1, 56–58]. Це блискуче відкриття, яке сформулював Ш. Кро, було оформлено як письмову заявку в 1874 р., але представлено у французькій Академії наук лише в квітні 1877 р. На прохання винахідника конверт дозволялося розкрити лише 7 грудня 1877 р. До цього часу в Америці Т. Едісон вже зробив свій фонограф [16, 31].

До середини 1890-х рр. після удосконалення грамофону Е. Джонсоном і вдосконалення технології запису дисків та їхнього пресування компанія Берлінера стала швидко випереджати фонографні виробництва, що працювали на умовах ліцензії Едісона і тиражувати фонографні циліндри методом пантограф (одночасний перепис з одного на кілька циліндрів).

У 1897 р. Е. Джонсон, який володів невеликою майстернею у Кемдені, удосконалив запропонований Берлінером спосіб запису – він обґрунтував записування на восковий диск

без цинкової підкладки. В Європі компанія «Pathe Frere» (Брати Пате) стала налагоджувати фонографічне виробництво за ліцензією від Едісона [5, 17–24]. У 1897 році були випущені перші платівки з шелаку. Рецепт пластмаси виявився вдалим і платівки з неї проіснували понад півстоліття [2, 76–77]. Але на початку XX століття фонограф і грамофон все ще існували паралельно. У перший же рік XX ст. випуск грамофонних дисків у світі сягнув понад чотири мільйони примірників [16, 30–31].

1898-й вважається роком винаходу електромагнітного запису звуку, який надав можливість не тільки документувати людську мову, а й коригувати записи.

На початку XX ст. фонограф і грамофон все ще існували паралельно. У перший же рік XX ст. випуск грамофонних дисків у світі досяг понад 4 млн. примірників. Хіти звучали і гралися у незліченній кількості аранжувань та їх співали будь-хто (до 1913 р. звукові записи музичних творів не підпадали під закони про авторські права, і композитори не отримували з них ніяких відрахувань).

У 1904 р. з'явилися перші двобічні платівки, швидкість обертання яких не була постійною, а коливалася, в подальшому скоротившись до 76–80 об/хв.

До кінця 1910-х рр. запис «Livery Stable Blues», зроблена ODJB (Original Dixieland Jazz Band), показала, що грамофонна платівка може перетворити музичний колектив на національну сенсацію.

До 1920-х років усі записи на платівки робилися виключно акустично. При цьому звук вчувався одним або декількома рупорами і приводив в коливання вміщену в рупорі діафрагму і з'єднаний з нею різець. Гучність цього запису була явно недостатньою, а кількість виконавців дуже обмежена.

У 1924 р. популярність платівок похитнулася, коли на ринку з'явилися радіоприймачі, їх якість звучання була набагато вищою і ціни на платівки миттєво знизилися.

Розвиток засобів звукозапису відбувався, тісно переплітаючись з потребами радіомовлення. У 1925 р. завдяки бурхливому розвитку радіотехніки відбулася корінна зміна в техніці звукозапису. У конкуренції з радіомовленням

потужна грампромиловість використовувала її ж досягнення.

У 1927 р. Едісон випускає в продаж довготривалу платівку (Long Play). Це дозволило почути великі музичні твори цілком, без дратівної необхідності весь час перевертати платівку і міняти голку. У той же рік британською компанією «De Wolfe» розпочато випуску альбомів на 78 об/хв спеціально для використання розміщеного на дисках музичного матеріалу в радіопрограмах.

У 1925 р. К. Штілле представив електромагнітний пристрій, що записує звук на магнітний дріт. У 1928-му Ф. Пфлюмер винайшов магнітну стрічку для запису звуку, запатентувавши носій у вигляді гнучкої стрічки на паперовій основі з нанесеним на неї магнітним порошком.

У 1940-х роках магнітний запис як серйозний конкурент грамзапису почав швидко завойовувати визнання. Надалі відбувалося вдосконалення магнітного запису, відповідної апаратури та носіїв [13, 390].

З'ясувавши, як відбувався тривалий шлях розвитку засобів аудіозапису, розглянемо музичне радіомовлення. Програмна політика комерційних радіостанцій ґрунтується на поєднанні різних типів мовлення [4, 97–99]. Однією з основних «візитівок» радіостанції залишається музика. У музичних радіопередачах використовують найрізноманітніші форми і жанри: від народної пісні – до опери, від симфонічних і джазових концертів – до диско та складних 20-хвилинних арт-рокових композицій. У цілому, становлення музичного радіо має складну історію, що насичена важливими подіями.

У 1909 р. Чарльз «Док» Херролд, що жив в Сан-Хосе, першим усвідомив розважальний потенціал радіо як засобу масової інформації та роздав детекторні приймачі всіх своїх сусідів, щоб ті могли слухати передані їм інтерв'ю і музику. У 1911 р. доктор Елман Мейерс з Нью-Йорку почав транслювати щоденну 18-годинну програму, яка складалася майже повністю з музики. Але особливо помітний вплив на рівень продажів платівок мала програма «The Little Ham Programme» (1914) на американському радіо. Ведуча Сібіла Тру (Sybil True, її справжнє

прізвище – Herrold) заздалегідь у власників відповідних торговельних місць брала нові платівки для програвання в ефірі; зокрема, молоді люди почали частіше заходити до магазинів, щоб купити платівку з тією піснею, яку вони напередодні почули по радіо [3, 42–43]. Можна сказати, що це було перше музичне шоу в історії радіомовлення.

Після 1922 р., коли в ході першої конференції по радіомовленню були представлені формальні пропозиції про використання американських радіочастот, процес поширення йшов лавиноподібно. У березні цього року було зареєстровано 60 станцій, а в листопаді – вже 564.

Використання записів на радіо майже миттєво викликало опір. У США міністерство торгівлі видавало пільгові ліцензії станціям, що не програвав музичні записи, оскільки вважалося, що така трансляція є другосортною (в основному через набагато більш високої якості звучання музики в живому виконанні). У 1927 р. новий регулятор галузі – федеральна комісія з питань радіо – і підкреслила, що застосування фонографа «зайве».

Американська федерація музикантів (AFM), що діяла як закрита профспілка, оголосила діджея ворогом музиканта, розпочавши довгу і наполегливу боротьбу за заборону трансляції мелодій по радіо. AFM дозволила своїм членам випускати платівки лише за умови виплати більших авторських гонорарів артистам для компенсації їхніх збитків від трансляції записів по радіо. Також було пред'явлено вимогу припинення використання в нічних клубах музичних автоматів. Більше року нові платівки практично не випускалися, після чого звукозаписні компанії здалися. У Великій Британії профспілка музикантів і звукозаписні компанії вели подібну ж війну з диск-жокеєм, хоча вона велася скоріше проти публічного програвання записів, ніж їх присутності на радіо.

Утім у 1931 р. А. Блюмляйн запропонував спосіб стереофонічного запису на диск одним різцем і в одній канавці. Однак стереофонічний запис в той час не набув поширення через низький технічний рівень. Перша демонстрація всіх переваг стереофонічного звучання була успішно здійснена в США у 1933 р. директором акустичного відділу компанії «Belle Telephone» Г. Флетчером. Він організував спе-

ціальну радіопередачу з залу Філадельфійської музичної академії, яка в цей час мала відбутись за участю місцевого симфонічного оркестру під управлінням Л. Стоковського. На сцені було встановлено три мікрофони. Звук передавався окремими лініями зв'язку до Вашингтону, де в Конституційному залі стояли три потужних динаміки (в тому ж порядку, що і мікрофони в Філадельфії). Коли з динаміків полилися звуки, слухачі були приголомшені повною ілюзією присутності на реальному концерті. Аналогічні досліді з передачею стереозвучання проводилися І. Гороном [11, 30–31].

Золотим століттям американського радіо прийнято вважати 1930–1940-ті роки: транслювалися симфонічні концерти, драматичні та оперні театральні вистави; створювалися радіоп'єси і комедійні серіали.

Магнітофони в роботі радіостудій стали застосовуватися тільки з другої половини 1940-х рр. З цього часу близько 90% всіх матеріалів, що передаються в радіоефір, почали звучати з запису на матеріальних носіях.

З середини 1940-х рр. радіооркестри втрачали популярність і до початку 1950-х рр. практично зникли з радіоефіру. Захід національних радіомовних мереж був трагедією для деяких великих зірок і двох тисяч музикантів, які працювали в радіооркестрах. Однак у той же час він став подарунком для класичних, кантрі, джазових та етнічних виконавців, за розташування яких тепер боролися програмні директори станцій. У цьому кліматі процвітали незалежні рекорд-лейбли, і багато стилістичних змін у популярній музиці 1950-х рр. прямо пов'язано з диск-жокеями місцевих радіостанцій.

У 1950-ті роки в США з'явилися спеціальні музичні радіостанції, завданнями яких стали реклама і просування на музичному ринку нових записів та виконавців. Музичні радіопередачі йшли у прямому ефірі і мали тісний зв'язок із слухачем. Найбільш затребуваною категорією радіоведучих стали диск-жокеї. У 1959 р. в США налічувалося вже 3879 радіомовних станцій різної потужності.

З 1960-х рр. радіо стало набирати популярність завдяки спеціалізаціям станцій за змістом та аудиторією. Одним з основних змістовних напрямів стала музика (причому не тільки в США, а й згодом у всьому світі, незалежно від системи

влади та власності відповідних радіомовників). На початку 1960-х років існували часові обмеження на звучання поп-музики в радіоефірі (щодо прокручування відповідних грамплатівок). Тому музиканти записували радіотреки на спеціальних сесіях. Так, поступово формат радіо «Тор 40» став номером один в США. Формат «Топ 40» змінив не тільки музичне мовлення, а й новини, змусив модернізувати програмування і ефірне просування. В цілому ж формат «Топ 40» виявився благодатним ґрунтом для появи нових форматів, диференціації станцій в трьох напрямках: по-перше, так звані «кореневі», засновані на оригінальній музиці (кантрі, фолк, блюз), по-друге, мікси музичних композицій для тінейджерів і молоді, нарешті, цільові формати, спрямовані на певну аудиторію.

Формування потужної радіоіндустрії призвело до появи величезної кількості форматів і субформатів, форматних різновидів різного роду. 1960-ті рр. ознаменовані зростанням рок-музики, 1970-ті рр. – прогресивним роком і концепцією «прекрасної» музики (Fine music) на радіо.

Наукова новизна. Доведено значимість музичних ресурсів у розвитку радіомовлення та уточнено ранні етапи розвитку музичного радіомовлення у контексті еволюції засобів аудіозапису.

Висновки. Радіо відіграло одну з провідних ролей у музичній сфері і, навпаки, – без музики радіомовлення не отримало відповідного технічного розвитку і відповідно – не набуло б такого впливу на суспільство. Класери музичних радіозаписів на правах підсистем долучені до метасистеми інформаційних комунікацій. У союзі з музикантами висту-

пали видавці музики, які представляли тоді найбільш впливову частину галузі. У момент народження радіо ноти були головним музичним товаром, а автори пісень – справжніми зірками. Однак, коли весь світ замість нот почав купувати платівки, влада з рук видавців та піснярів перейшла до компаній грамзапису і співробітничав з ними виконавцям.

Музичне радіомовлення на ранньому етапі існування пройшло еволюційний шлях від музичного телеграфа (1876), перших радіошоу з магнітним записом (1914), бурхливого розвитку радіотехніки та техніки звукозапису (1920–1940 рр.), 3-хвилинних рок-н-ролів з кустарних платівок (1950-ті рр.) до «піратської музики», мовлення якої відбувалося з морських судів (1960-ті рр.).

Дослідження історико-культурних передумов становлення та розвитку музичного радіомовлення на ранньому етапі у контексті еволюції засобів аудіозапису дозволило визначити три основні етапи: «пошуковий» (1870–1920), 2) «конкурентний» (початок 1920-х – друга половина 1940-х рр.), 3) «вінілово-стрічковий» (перша половина 1950-х – 1970-ті рр.).

Під поняттям «музичне радіомовлення» пропонується розуміти технологічні засоби звукової передачі необмеженому числу слухачів музичних композицій та/або іншої музичної інформації в радіоефірі, також мережами дрогового радіомовлення або в мережах з пакетною комутацією, класифікуючи їх на «активні фонограми» (підготовлені до трансляції та такі, що транслюються) та «пасивні фонограми» (виконали функціональну роль і передано до архіву).

Список використаних джерел

1. Аршинов А. От фонографа к видеозаписи. *Журнал Радио*. 1974, № 6. С. 56–58.
2. Аршинов А. Краткая летопись грамзаписи (важнейшие этапы). *Мелодия*. 1981, № 2. С. 76–77.
3. Brewster B., Broughton F. *Last Night a DJ Saved My Life: The History of the Disc Jockey*. New York: Publisher: Grove Press; Revised, Updated Edition. 2014, 578 с.
4. Гоян О. Я. *Основи радіожурналістики і радіоменеджменту : підручник*. Вид. 2-ге, допов. Київ : Веселка, 2004. 245 с.
5. Грюнберг П. Н. Феномен ранней грамзаписи в истории России начала XX века. *Вестник Московского гос. обл. ун-та. История и полит. Науки*. 2010. №4–5. С. 17–24.
6. Демидов С. Э., Баксанский О. Е. *Популярная книга о звуке, музыке и других вопросах чарующего мира звуков*. Москва : Ленанд. 2020. 224 с.
7. Долинский М. Правда о граммофоне. *Искусство*, 1997. № 13. С. 6.
8. Железный А. *Наши друг – грампластинка. Записки коллекционера*. Київ : Музична Україна. 1989. 279 с.

9. Замбержицкая Е. С., Киселев М. Н. Оценка результативности деятельности звукозаписывающих компаний в условиях смены технологии звукозаписи и идеологии авторства. *Вестник Университета Российской академии образования*, 2020. № 2. С. 84–96.
10. Козюренко Ю. У истоков грамзаписи. *Музыкальная жизнь*, 1982. № 6. С. 22–23.
11. Макнамара Р. «Говорящая штукавина». Перевод с англ. Н. Рудницкой. *Ровесник*, 1985. № 4. С. 30–31.
12. Пройдаков А. Эпоха фонографа (предыстория и общий обзор). *Мелодия*. 1999. № 4-5. С. 14–19.
13. Севашко А. В. *Звукорежиссура и запись фонограмм. Профессиональное руководство*. Москва : Альтекс-А, 2004. 195 с.
14. Синеекий О. В. Расширение границ жизненного цикла фонодокумента с концептуальной позиции технотронной архивистики (историко-технический и информационно-коммуникационный аспекты). *Исторический журнал: научные исследования*. 2018. № 1. С. 17–51.
15. Синеекий О. В. Гибридизация как инструмент модернизации системы хранения фонодокументов в цифровом коммуникационном пространстве (на примерах фонохранилищ Украины, Белоруссии, России, Азербайджана). *Частное и общественное в повседневной жизни населения России: история и современность. Ленинградский государственный университет имени А. С. Пушкина. Материалы международной научной конференции: в 2 томах. 15–17 марта 2018 г. Санкт-Петербург*, 2018. С. 121–128.
16. Тихонов А. О секретах черного диска (из истории звукозаписи). *Музыкальная жизнь*, 1989. № 1. С. 30–31.

References

1. Arshinov, A. (1974). *From phonograph to video*. *Radio Magazine*. 1974, 6, 56-58. [in Russian].
2. Arshinov, A. (1981). *Kratkaya Brief annals of gramophone recording (the most important stages)*. *Melody*. 1981, 2, 76-77. [in Russian].
3. Brewster, B. & Broughton, F. (2014). *Last Night a DJ Saved My Life: The History of the Disc Jockey*. Publisher: Grove Press; Revised, Updated Edition. [in English].
4. Goyan, O. Ya. (2004). *Fundamentals of radio journalism and radio management: a textbook*. View. 2nd, ext. Kiyiv : Veselka. [in Ukrainian].
5. Gryunberg, P. N. (2010). *The phenomenon of early recording in the history of Russia at the beginning of the XX century*. *Moscow State Bulletin region un-that. History and polit. science*, 4-5, 17-24. [in Russian].
6. Demidov, S. E., Baksanskij, O. E. (2020). *A popular book about sound, music and other matters of the enchanting world of sounds*. Moskow : Lenand. [in Russian].
7. Dolinskij, M. (1997). *The truth about the gramophone*. *Art*, 13. 6. [in Russian].
8. Zheleznyj, A. (1989). *Our friend is a gramophone record*. *Collector's Notes*. Kyiv: Muzychna Ukraina. [in Russian].
9. Zambrzhiczka, E. S., Kiselev, M. N. (2020). *Evaluation of the performance of recording companies in the context of a change in recording technology and ideology of authorship*. *Bulletin of the University of the Russian Academy of Education*, 2, 84-96. [in Russian].
10. Kozyurenko, Yu. (1982). *At the origins of the record*. *Music life*, 6, 22-23. [in Russian].
11. Maknamara R. (1985). «Talking contraption». (N. Rudniczkaia, Trans). *Rovesnik*, 4, 30-31. [in Russian].
12. Projdakov, A. (1999). *The era of the phonograph (background and overview)*. *Melodiya*, 4-5, 14-19. [in Russian].
13. Sevashko, A. V. (2004). *Sound engineering and phonogram recording. Professional guidance*. Moscow: Alteks-A. [in Russian].
14. Synieokiy, O. V. (2018). *Expanding the boundaries of the life cycle of a phono document from the conceptual position of technotronic archivistics (historical, technical and information and communication aspects)*. *Historical journal: scientific research*, 1, 17-51 [in Russian].
15. Synieokiy, O. V. (2018). *Hybridization as a tool for modernizing the system for storing phono documents in the digital communication space (on the examples of phono storages in Ukraine, Belarus, Russia, Azerbaijan)*. *Private and public in the everyday life of the population of Russia: history and modernity*. Leningrad State University named after A.S. Pushkin. Materials of the international scientific conference: in 2 volumes. March 15-17, 2018 St. Petersburg, 121-128 [in Russian].
16. Tikhonov, A. (1989). *On the secrets of the black disc (from the history of recording)*. *Music life*, 1, 30-31. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 29.09.2020
Отримано після доопрацювання 07.10.2020
Прийнято до друку 20.11.2020

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. ІНФОРМОЛОГІЯ

УДК 378.147.88

Цитування:

Фіялка С. Б. Редактор наукового журналу як гейткіпер науки, організатор видавничого процесу, консультант та рекрутер. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 63–70.

Fiyalka S. (2020). Editor of scientific journal as a gatekeeper of science, organizer of publishing process, consultant and recruiter. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 63–70 [in Ukrainian].

Фіялка Світлана Борисівна,

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри видавничої справи та редагування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
fiyalka@i.ua
<http://orcid.org/0000-0002-1855-7574>

**РЕДАКТОР НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ ЯК ГЕЙТКІПЕР НАУКИ,
ОРГАНІЗАТОР ВИДАВНИЧОГО ПРОЦЕСУ,
КОНСУЛЬТАНТ ТА РЕКРУТЕР**

Метою статті є узагальнення актуальних на сьогодні ролі редактора наукового журналу на основі поточних досягнень світової наукової думки. **Методологія.** Стаття має характер нарративного огляду літератури. В огляді застосовано методи аналізу, класифікації та узагальнення, а також системний підхід. Зазначена методологія дала змогу комплексно проаналізувати ролі редактора наукового журналу. **Наукова новизна** полягає в розширенні уявлень про роль редактора у редакційно-видавничому процесі наукового видання. **Висновки.** Редактор наукового видання виконує ролі гейткіпера науки, організатора, консультанта та рекрутера. У ролі гейткіпера редактор фільтрує результати наукових досліджень, добираючи з потоку статей саме ті, які буде оприлюднено. Як організатор редактор відповідає за взаємодію всіх учасників редакційно-видавничого процесу та стратегію розвитку журналу, ініціює входження журналу до наукометричних баз, налагоджує зовнішні зв'язки журналу. У ролі консультанта редактор допомагає авторам покращити якість рукописів, а виконуючи роль рекрутера – формує склад редакційної колегії, призначає рецензентів, запрошує до співпраці нових авторів. У цілому ролі редактора зводяться до підтримки інтересів та взаємодії чотирьох зацікавлених сторін: засновник видання, автор, рецензенти та читачька аудиторія. Особа редактора непомітна, коли редакційно-видавнича система працює безперебійно. Однак у проблемних ситуаціях, наприклад коли щодо рукопису прийнято необґрунтоване рішення, коли рецензент отримує на експертизу невідповідний за тематикою рукопис, коли бракує статей для наповнення номера, коли виникають конфлікти та непорозуміння між учасниками редакційно-видавничого процесу, саме редактор покликаний збалансувати потреби, можливості та вимоги всіх зацікавлених сторін. Крім того, саме редактор стоїть на сторожі дотримання принципів академічної доброчесності.

Ключові слова: науковий журнал, редактор, гейткіпер, організатор, консультант, рекрутер, рецензування, конфлікт інтересів.

Fiialka Svitlana,

Candidate in Communication Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Publishing and Editing
of National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

EDITOR OF SCIENTIFIC JOURNAL AS A GATEKEEPER OF SCIENCE, ORGANIZER OF PUBLISHING PROCESS, CONSULTANT AND RECRUITER

The purpose of the article. On the basis of current scientific achievements, the role of the editor of the scientific journal is considered. **Methodology.** The article is a narrative review of the literature. The methods of analysis, classification, and generalization, as well as a systematic approach, were used in the review. The methodology used made it possible to comprehensively analyze the roles of the editor of a scientific journal. **The scientific novelty** is to broaden the perception of the editor's role in the editorial and publishing process. **Conclusions.** The editor of the scientific journal acts as the gatekeeper of science, organizer, consultant, and recruiter. In the role of gatekeeper, the editor filters the results of scientific research, selecting the ones that will be published. As the organizer, the editor is responsible for the interaction of all participants of the editorial and publishing process and the strategy for the development of the journal, initiates the journal's entry into scientific-metric databases, and establishes external links of the journal. As a consultant, the editor helps the authors improve the quality of the manuscripts, and in the role of recruiter he or she forms the editorial board, appoints reviewers, invites new authors to collaborate. In general, the editor's roles are reduced to supporting the interests and interaction of four stakeholders: the founder of the journal, the author, reviewers, and the reader. The identity of the editor is invisible when the editorial and publishing system works smoothly. However, in problematic situations, for example, when an unreasonable decision is made regarding the manuscript when the reviewer receives an inappropriate manuscript for examination when there are not enough articles to fill the volume when conflicts and misunderstandings arise between the participants of the editorial and publishing process, the editor has to balance the needs, opportunities, and requirements of all stakeholders. In addition, the editor is responsible for adhering to the principles of academic integrity.

Key words: scientific journal, editor, gatekeeper, organizer, consultant, recruiter, peer review, conflict of interest.

Актуальність теми дослідження. Специфіка і складність наукового пресовидання висуває особливі вимоги до редактора наукового журналу, адже саме він повинен контролювати весь редакційно-видавничий процес, комунікувати з усіма його учасниками та ідентифікувати перспективні напрями досліджень у відповідній галузі науки. Редактор спрямовує зусилля всіх учасників редакційно-видавничого процесу й кожного його члена зокрема на виконання спільних завдань, що актуалізуються й водночас ускладнюються інтернаціоналізацією досліджень та зростанням вимог до якості оприлюднених наукових результатів, зокрема їх наукової цінності. За таких умов для редактора украй важливим стає непересічний дипломатичний талант міжнародного менеджера, необхідний на всіх етапах підго-

товки наукової публікації: від грамотних, вдало проведених переговорів з авторами й рецензентами до вирішення складних і неоднозначних конфліктних ситуацій. Тож є потреба узагальнити актуальні на сьогодні ролі редактора наукового журналу на основі поточних досягнень світової наукової думки з означеної проблематики, а відтак поступово перенести кращий зарубіжний досвід на терени вітчизняного наукового пресовидання.

Стаття має характер наративного огляду літератури. Під час добору публікацій для дослідження перевагу було віддано науковим працям, опублікованим у виданнях, що належать до Web of Science. Намагаючись максимально охопити релевантні публікації, ми проводили пошук у зазначеній наукометричній базі за ключовими словами «редагування

наукового журналу», «функції редактора наукового журналу», «обов'язки редактора наукового журналу», «роль редактора наукового журналу», «напрями роботи редактора наукового журналу», а також обирали публікації зі списків літератури до вже знайдених за тематикою дослідження статей. Задля повнішого представлення наукових результатів було проведено додатковий пошук у Google Scholar. При цьому з пошуку було виключено статті у виданнях з ознаками хижацьких (де немає рецензування, склад редколегії яких не відповідає тематиці видання, де не процитовано статті із журналів, які належать до провідних міжнародних наукометричних баз, тощо). З метою інтеграції наукових напрацювань до розгляду було включено статті не тільки з тематики видавничої справи, а й масової комунікації та журналістики. Ми враховували суперечливі погляди науковців на те саме явище, при цьому формулювали оцінки неоднозначних наукових результатів, зважаючи на власний досвід редакторської роботи в галузі наукового пресовидання (редагування фахових видань «Україна: аспекти праці» (економіка), «Обрії друкарства» (соціальні комунікації).

Мета статті – на підставі узагальнення результатів наукових досліджень виокремити провідні ролі редактора наукового журналу.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши масив наукової літератури з тематики дослідження, можна виокремити чотири основні ролі редактора наукового журналу: гейткіпер, організатор, констультант та рекрутер. При цьому йдеться саме про головного редактора. Адже окрім нього редакторський колектив журналу може охоплювати редакторів-консультантів, відповідальних редакторів, членів редакційної колегії, літературних редакторів та ін. [13].

Редактор-гейткіпер

Гейткіпінг у науковому пресовиданні – це процес, завдяки якому гейткіпери науки (редактори та рецензенти) фільтрують результати наукових досліджень, добираючи з потоку статей саме ті, які буде оприлюднено [24]. Інакше кажучи, вони визначають, яка саме наукова інформація буде тиражована та стане доступною для читацької аудиторії [7].

Редактор бере участь у гейткіпінгу на всіх етапах редакційно-видавничого процесу, а рівень його вимог під час добору матеріалів до опублікування визначається його науковим світоглядом, доброчесністю та політикою видання. При цьому роль редактора-гейткіпера є поєднанням професійної етики, адміністративного тиску й вимог ринку [1; 8; 11; 25].

Редактори авторитетних наукових видань дотримуються керівництва Комітету з питань етики публікації (COPE) – найбільшої асоціації, що містить понад 9000 редакторів з усього світу [15]. Однак більшість етичних кодексів розроблено передусім для авторів, а не редакторів і рецензентів. Наприклад, редактори можуть вимагати від авторів вказівки щодо відсутності конфлікту інтересів, при цьому автори з високою ймовірністю так ніколи й не дізнаються, що такий конфлікт інтересів був у рецензента та (або) редактора [18; 25].

Поведінку редактора в процесі гейткіпінгу можна оцінювати як упереджену або неупереджену [27]. Упереджена поведінка притаманна редакторам хижацьких журналів (синоніми – недобросовісні, псевдонаукові, сміттєві, фейкові), які коштом авторів готові оперативно розмістити статтю у відкритому доступі незалежно від її якості. Такі редактори не дотримуються стандартів відбору й підготовки наукових публікацій.

Натомість неупередженою поведінкою характеризуються редактори авторитетних наукових журналів. Авторитет наукового журналу вимірюється імпаکت-фактором, кількістю статей, які подаються на розгляд, якістю зворотного зв'язку, що налагоджується з авторами, суворістю вимог до наукового рівня публікацій, відсотком відхилених статей, статусом науковців, що належать до редколегії видання [21].

Наприклад, для редактора авторитетного міжнародного наукового журналу важливо, щоб опубліковані статті були актуальними як для високорозвинутих країн, так і країн третього світу, як для великих наукових колективів та транснаціональних корпорацій, так і для окремих учених у відповідній галузі [19]. Тобто такий журнал стає «не лише пасивним репозиторієм результатів досліджень, а форумом, що поширює ідеї, ініціює дискусії, стимулює

до подальших наукових пошуків, допомагає молодим дослідникам окреслити перспективні напрями наукових пошуків, виявити свою нішу» [13]. Редактор такого видання завжди пам'ятає, чому читачі читають журнал, та підлаштовувати контент до потреб аудиторії.

Центральною в забезпеченні доброчесності та репутації авторитетного журналу є прозорість (відкритість усіх процесів – від процедур подання рукопису до фінансового складника) [26]. При цьому редактор є нейтральним, а отже – неупередженим [3].

До критеріїв оцінювання рукопису неупередженим редактором належать: цитування релевантних публікацій (вони мають бути сучасними та з авторитетних видань); зв'язок із практикою, прагматичність; теоретична значущість; інноваційність; відтворюваність наукових результатів; дотримання принципів наукової етики; актуальність тематики («гаряча тема»); зрозумілий стиль та стислий виклад [20].

Однак у природничих і соціальних науках дещо різні підходи до добору публікацій. Наприклад, у фізиці важлива відтворюваність дослідницьких методик, оригінальність, точність розрахунків, урахування сучасних досягнень у галузі, тоді як щодо статей із соціальних наук увагу звертають передусім на логіку викладу, теоретичну і практичну цінність результатів [4].

Редактор-організатор

Редактор наукового періодичного видання – ядро журналу, точка, до якої сходяться всі зв'язки між учасниками редакційно-видавничого процесу. Він підтримує взаємодію між усіма зацікавленими сторонами: засновником, членами редколегії, авторами (як новими, так і тими, що вже публікувалися раніше), рецензентами, читачами, мас-медіа та іншими суб'єктами. При цьому журнал представляє передусім коло фінансових та наукових інтересів свого засновника. Такими засновниками можуть бути професійні асоціації (наприклад, Academy of Management, Academy of International Business, Family Firm Institute, Society of Advancement for Management Studies), видавничі корпорації (Elsevier, Palgrave Macmillan, SAGE, Wiley тощо) чи окремі науковці [16; 17]. Відповід-

но до інтересів засновника з участю редактора формуються візія, місія, цілі та наукова проблематика видання.

Вузька проблематика видання може призводити до того, що до журналу подаватимуть високоякісні статті, які буде відхилено, а відтак якщо й опубліковано в інших виданнях, то із запізненням, тобто буде затримано оприлюднення актуальних наукових результатів. Натомість надто широка проблематика призводить до розсіювання фокуса уваги, унаслідок чого статтю прочитають не всі, кому вона потенційно може бути цікава. Тому при формулюванні тематичного фокуса видання варто дотримуватися балансу, що дає змогу науковій спільноті гуртуватися навколо певного журналу. Відтак вплив журналу зростає, статті читають і цитують. Надалі дедалі більше науковців виявляють бажання опублікуватися у такому виданні, стати рецензентами чи приєднатися до редколегії. У цьому процесі редактор виконує «церемоніальні обов'язки», об'єднуючи інтереси внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін [16; 17].

Як перший читач надісланої автором статті редактор з'ясовує, чи відповідає стаття тематиці та стандартам журналу (наявність докладного огляду літератури з тематики дослідження з урахуванням сучасних досягнень у відповідній галузі, опис методики дослідження, дотримання стандартів академічної доброчесності) [12]. Відтак редактор вдається до дорадчого обговорення з відповідальним редактором та членами редколегії. За результатами приймається рішення щодо відхилення рукопису або надсилання статті на зовнішнє рецензування. З урахуванням коментарів рецензентів редактор ухвалює остаточне рішення щодо рукопису.

Тож редактор у ролі організатора контролює відсоток прийнятих і відхилених статей, завантаженість рецензентів та графік проходження прийнятого рукопису всіма етапами редакційно-видавничого процесу.

Сприяти проходженню рукопису може авторитет науковця, тим часом статтю невідомого автора може бути відхилено [23]. Однак краще відхилити статтю на початковому етапі, ніж дати авторові надію й відхилити її

на пізніших стадіях редакційно-видавничого процесу [13]. До того ж відхилення на початковому етапі заощаджує час рецензентів.

Крім того, як організатор редактор представляє видання на конференціях, зустрічах, наукових форумах, стежить за новаціями в науковому світі та упровадженням сервісів, покликаних покращити роботу журналу [13; 21], а також, керуючись чинним законодавством, ухвалює рішення про напрями розвитку, обрання економічної моделі, умов доступу до публікацій, обсягу та періодичності виходу видання, входження до наукометричних баз, контролює наповнення сайту журналу.

Консультант

Опублікована стаття рідко має той вигляд, який вона мала, коли її було вперше подано на розгляд редакції [10]. Будь-яка наукова праця є частиною наукової дискусії, а не останнім словом щодо певного питання. Тому завдання редактора – «урахувати всі сильні сторони статті порівняно з її недоліками та вирішити, чи сильні сторони переважають над недоліками, а відтак ухвалити рішення про схвалення або ж відхилення статті» [10].

Схваливши статтю, редактор виконує роль консультанта – надає авторові рекомендації щодо того, як її поліпшити. Такі поради можуть стосуватися як наукового складника рукопису, так і його структури, обсягу, оформлення, мови та стилю.

Рекрутер

Редактор залучає, мотивує та надихає інших учасників редакційно-видавничого процесу. Основне його завдання в цій ролі – подбати про надходження релевантних публікацій, які б відповідали місії та тематиці видання [22]. У провідних журналах у певній галузі відповідальність редакторів розширюється до підготовки потужної міжнародної когорти авторів, які продовжуватимуть генерувати наукові знання та будуть спроможні знаходити нові ефективні способи їх поширення серед зацікавлених науковців та практиків [21].

Ім'я журналу створюють автори з високим індексом цитування. Відоме ім'я привертає увагу читачів до журналу, змушує їх переглядати публікації в ньому, підвищує частоту посилань. Водночас хороший редактор здатен

розпізнати перспективні статті авторів-початківців, які спроможні справити враження на наукову спільноту, а відтак збільшити частоту звернень до журналу [5].

Необхідною умовою існування наукового видання є також залучення рецензентів, оскільки редактор не може присвятити достатньо часу кожному поданню та не може бути експертом з усіх наукових питань, що їх охоплює журнал [6]. Редактор добирає рецензентів 1) на підставі їхніх знань та особистого знайомства з ними; 2) з бази попередніх рецензентів, співвідносячи тематику досліджень рецензентів з тематикою статті; 3) зі списку літератури до статті; 4) спираючись на пропозиції автора рукопису [2].

Важливо по змозі залучати тих рецензентів, котрі мають цитовані публікації за тематикою дослідження. Добираючи рецензентів, редактор має також ураховувати можливий конфлікт інтересів (робота в одній установі з автором, коли рецензент є колишнім науковим керівником, консультантом, студентом чи співавтором). Географію рецензентів бажано вивести за межі однієї країни, щоб виявити, наскільки значущою є теоретична і практична цінність дослідження на міжнародному рівні.

Більше двох рецензентів доцільно обирати, коли вони мають взаємодоповнювальні навички (експериментатор, теоретик, математик), щоб піддати експертному аналізу різні аспекти рукопису тощо [14].

Ухвалюючи рішення, редактор завжди зважає на зауваження рецензентів: якщо всі рецензії негативні, він не може рекомендувати статтю до друку [9]. Проте можлива ситуація, коли результатом рецензування стають суперечливі рішення рецензентів. Відтак редактор може стати остаточним суддею рукопису або ж передати його ще одному або ж кільком рецензентам.

Важливо, що рецензенти та редактори виходять із різних міркувань. Перші складають рекомендації, виходячи із достоїнств статті, а в деяких випадках – місії та репутації журналу. Однак редакторам також необхідно зважити інші питання – кількість поданих статей, суть коментарів та рекомендацій щодо статті порівняно з коментарями до інших публікацій, візія журналу.

Варто зауважити, що під час взаємодії з рецензентами й авторами редактор може стикатися з певними труднощами. Зокрема, деякі рецензенти не надають рецензії вчасно або ж надсилають суто формальні рецензії-відписки низької якості. Інші можуть надсилати рецензії хоч і вчасно та із суттєвими зауваженнями, однак висловленими в грубій формі. У взаємодії з автором може виникнути ситуація, коли редактор змушений донести негативне рішення до людини, з якою перебуває в дружніх стосунках, або ж до члена редколегії, який багато зробив для розвитку журналу.

Наукова новизна полягає в розширенні уявлень про роль редактора у редакційно-видавничому процесі наукового видання.

Висновки. Виконуючи ролі гейткіпера науки, організатора, консультанта та рекрутера, редактор наукового видання активно формує дослідницьку бесіду та наукову культуру в певній науковій галузі. У ролі гейткіпера редактор, як фільтр, пропускає статті з науковою цінністю та відкидає решту, при цьому дивиться на статтю в контексті інших

досліджень та потреб аудиторії. Як організатор редактор несе персональну відповідальність за взаємодію всіх учасників редакційно-видавничого процесу та стратегію розвитку журналу, ініціює входження журналу до наукометричних баз, відповідає за зовнішні зв'язки видання. У ролі консультанта редактор допомагає авторам покращити якість рукописів, а виконуючи роль рекрутера – формує склад редакційної колегії, призначає рецензентів, запрошує до співпраці нових авторів. У цілому ролі редактора зводяться до підтримки інтересів та взаємодії чотирьох зацікавлених сторін: засновник видання, автор, рецензенти та читацька аудиторія.

Особа редактора непомітна, коли редакційно-видавнича система працює безперебійно. Однак у ситуаціях, коли щодо рукопису прийнято необґрунтоване рішення, коли рецензенту надсилають невідповідний за тематикою рукопис, коли бракує статей для наповнення номера, коли засновник або читачі незадоволені, саме редактор покликаний збалансувати потреби та вимоги всіх зацікавлених сторін.

Список використаних джерел

1. Borkowsky S., Welsh M. Ethical practice in the accounting publishing process: Contrasting opinions of authors and editors // *Journal of Business Ethics*. 2000. Vol. 25. Pp. 15-31.
2. Bornmann L., Daniel H.-D. Do Author-Suggested Reviewers Rate Submissions More Favorably than Editor-Suggested Reviewers? A Study on Atmospheric Chemistry and Physics // *PLoS ONE*. 2010. Vol. 5(10). P. e13345.
3. Caellegh A. Role of the journal editor in sustaining integrity in research // *Acad. Med*. 1993. Vol. 68. Pp. S23-S29.
4. Chase J. Normative criteria for scientific publication // *The Amer. Sociologist*. 1970. Vol. 5. Pp. 262-265.
5. Donmoyer R. Educational Research in an Era of Paradigm Proliferation: What's a Journal Editor to Do? // *Educational Researcher*. 1996. Vol. 25(2). Pp. 19-25.
6. García J., Rodríguez-Sánchez R., Fdez-Valdivia J. The Game Between a Biased Reviewer and His Editor // *Science and Engineering Ethics*. 2017. Vol. 25(1). Pp. 265-283.
7. Grazia G. The scientific reception system and Dr. Velikovsky // *Amer. Behavioral Scientist*. 2003. Vol. 7. Pp. 38-56.
8. Haiqing Yu. Beyond gatekeeping: J-blogging in China // *Journalism: Theory, Practice & Criticism*. 2011. Vol. 12(4). Pp. 379-393.

9. Hames I. Editorial boards: realizing their potential // *Learned Publishing*, 2001. Vol. 14(4). Pp. 247-256.
10. Kohli A. From the Editor: Reflections on the Review Process // *Journal of Marketing*. 2011. Vol. 75(6). Pp. 1-4.
11. Kotchoubey B., Bütof S., Sitaram R. Flagrant Misconduct of Reviewers and Editor: A Case Study // *Science and Engineering Ethics*. 2014. Vol. 21(4). Pp. 829-835.
12. Liang Y. Should authors suggest reviewers? A comparative study of the performance of author-suggested and editor-selected reviewers at a biological journal // *Learned Publishing*. 2018. Vol. 31(3). Pp. 216-221.
13. Linssen R. Being a journal editor // *Hospital Medicine*. 2001. Vol. 62(4). Pp. 235-236.
14. Mack C. The Editorial Review Process // *Journal of Micro/Nanolithography, MEMS, and MOEMS*. 2015. Vol. 14(3). P. 030101.
15. Manchikanti L., Kaye A., Boswell M., Hirsch J. Medical journal peer review: process and bias // *Pain Physician*. 2015. Vol. 18. Pp. E1-14.
16. Mintzberg H. The nature of managerial work. New York, NY: Harper & Row, 1973. 298 p.
17. Mintzberg H. The manager's job: Folklore & fact // *Harvard Business Review*. 1975. July-August. Pp. 49-61.
18. Oleinik A. Conflict(s) of interest in peer review: Its origins and possible solutions // *Science and Engineering Ethics*. 2014. Vol. 20. Pp. 55-75.
19. Perneger T. New editor for a quality journal // *International Journal for Quality in Health Care*. 2019. Vol. 16(1). Pp. 1-2.
20. Sanford C. Augmenting the gatekeeper's role: a decision support system for a journal editor // *IEEE Transactions on Professional Communication*. 1991. Vol. 34(3). Pp. 140-146.
21. Sharma P. The Job of a Journal Editor // *Family Business Review*. 2016. Vol. 29(3). Pp. 247-255.
22. Shaw A. Vision, mission, passion, and luck: The creation of a university press // *Learned Publishing*. 2016. Vol. 29. Pp. 354-359.
23. Shoemaker P., Eichholz M., Kim E., Wrigley B. Individual and Routine Forces in Gatekeeping // *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2001. Vol. 78(2). Pp. 233-246.
24. Shoemaker P. Gatekeeping. Newbury Park, CA: Sage, 1991. 88 p.
25. Wager E., Fiack S., Graf C., Robinson A., Rowlands I. Science journal editors' views on publication ethics: Results of an international survey // *Journal of Medical Ethics*. 2009. Vol. 35. Pp. 348-353.
26. Waisbord S. Behind the Curtain of Editorial Decisions // *Journal of Communication*. 2016. Vol. 66(2). Pp. 207-210.
27. Editorial behaviors in peer review / E. Wager, S. Fiack, C. Graf et al. // *Springer Plus*. 2016. Vol. 5(1). Pp. 45-57.

References

1. Borkowsky, S. & Welsh, M. (2000). Ethical practice in the accounting publishing process: Contrasting opinions of authors and editors. *Journal of Business Ethics*, 25, 15-31 [in English].
2. Bornmann, L., & Daniel, H.-D. (2010). Do Author-Suggested Reviewers Rate Submissions More Favorably than Editor-Suggested Reviewers? A Study on Atmospheric Chemistry and Physics. *PLoS ONE*, 5(10), e13345 [in English].
3. Caelleigh, A. (1993). Role of the journal editor in sustaining integrity in research. *Acad. Med*, 68, S23-S29 [in English].
4. Chase, J. (1970). Normative criteria for scientific publication. *The Amer. Sociologist*, 5, 262-265 [in English].
5. Donmoyer, R. (1996). Educational Research in an Era of Paradigm Proliferation: What's a Journal Editor to Do? *Educational Researcher*, 25(2), 19-25 [in English].
6. García, J., Rodríguez-Sánchez, R., & Fdez-Valdivia, J. (2017). The Game Between a Biased Reviewer and His Editor. *Science and Engineering Ethics*, 25(1), 265-283 [in English].
7. Grazia, G. (1963). The scientific reception system and Dr. Velikovsky. *Amer. Behavioral Scientist*, 7, 38-56 [in English].

8. Haiqing, Yu. (2011). Beyond gatekeeping: J-blogging in China. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, 12(4), 379-393 [in English].
9. Hames, I. (2001). Editorial boards: realizing their potential. *Learned Publishing*, 14(4), 247-256 [in English].
10. Kohli, A. (2011). From the Editor: Reflections on the Review Process. *Journal of Marketing*, 75(6), 1-4 [in English].
11. Kotchoubey, B., Bütof, S., & Sitaram, R. (2014). Flagrant Misconduct of Reviewers and Editor: A Case Study. *Science and Engineering Ethics*, 21(4), 829-835 [in English].
12. Liang, Y. (2018). Should authors suggest reviewers? A comparative study of the performance of author-suggested and editor-selected reviewers at a biological journal. *Learned Publishing*, 31(3), 216-221 [in English].
13. Linssen, R. (2001). Being a journal editor. *Hospital Medicine*, 62(4), 235-236 [in English].
14. Mack, C. (2015). The Editorial Review Process. *Journal of Micro/Nanolithography, MEMS, and MOEMS*, 14(3), 030101 [in English].
15. Manchikanti, L., Kaye, A., Boswell, M., & Hirsch, J. (2015). Medical journal peer review: process and bias. *Pain Physician*, 18, E1-14 [in English].
16. Mintzberg, H. (1973). The nature of managerial work. New York, NY: Harper & Row [in English].
17. Mintzberg, H. (1975). The manager's job: Folklore & fact. *Harvard Business Review*, July-August, 49-61 [in English].
18. Oleinik, A. (2014). Conflict(s) of interest in peer review: Its origins and possible solutions. *Science and Engineering Ethics*, 20, 55-75 [in English].
19. Perneger, T. (2019). New editor for a quality journal. *International Journal for Quality in Health Care*, 16(1), 1-2 [in English].
20. Sanford, C. (1991). Augmenting the gatekeeper's role: a decision support system for a journal editor. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 34(3), 140-146 [in English].
21. Sharma, P. (2016). The Job of a Journal Editor. *Family Business Review*, 29(3), 247-255 [in English].
22. Shaw, A. (2016). Vision, mission, passion, and luck: The creation of a university press. *Learned Publishing*, 29, 354-359 [in English].
23. Shoemaker, P., Eichholz, M., Kim, E., & Wrigley, B. (2001). Individual and Routine Forces in Gatekeeping. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 78(2), 233-246 [in English].
24. Shoemaker, P. (1991). Gatekeeping. Newbury Park, CA: Sage [in English].
25. Wager, E., Fiack, S., Graf, C., Robinson, A., & Rowlands, I. (2009). Science journal editors' views on publication ethics: Results of an international survey. *Journal of Medical Ethics*, 35, 348-353 [in English].
26. Waisbord, S. (2016). Behind the Curtain of Editorial Decisions. *Journal of Communication*, 66(2), 207-210 [in English].
27. Wang, W., Kong, X., Zhang, J., Chen, Z., Xia, F., & Wang, X. (2016). Editorial behaviors in peer review. *Springer Plus*, 5(1), 45-57 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 10.09.2020
Отримано після доопрацювання 15.10.2020
Прийнято до друку 22.11.2020*

УДК [070.422:316.343-058.14](477-22)070.328-022.218(477)“192/193”

Цитування:

Вакульчук О. А. Робітькорівський рух у системі діяльності багатотиражної преси України (1920 – початок 1930-х рр.). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 71–78.

Vakulchuk O. (2020). The worker and village correspondents (robsilkor) movement in the system of mass-circulation press of Ukraine (the 1920s – early 1930s). *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 71–78 [in Ukrainian].

Вакульчук Ольга Анатоліївна,
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу пресознавства
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
o-vakulchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4171-3886>

**РОБІТЬКОРІВСЬКИЙ РУХ У СИСТЕМІ ДІЯЛЬНОСТІ
БАГАТОТИРАЖНОЇ ПРЕСИ УКРАЇНИ
(1920 – початок 1930-х рр.)**

Мета роботи: охарактеризувати робітькорівський рух як специфічне явище радянської доби, різновид громадсько-політичного руху, що існував у межах партійно-радянської преси; визначити місце і значення руху в системі діяльності багатотиражної преси України у період його становлення і розвитку. **Методологія** базується на принципі історизму і полягає в застосуванні сукупності методів, зокрема: історико-хронологічного, аналізу історичних джерел і синтезу інформації. **Наукова новизна** полягає у тому, що робітькорівський рух як явище радянського часу розглядається в контексті функціонування низової преси, зокрема, стінних та багатотиражних газет, що виходили на промислових підприємствах, у колгоспах, навчальних закладах і установах України у 1920-х – на початку 1930-х років. **Висновки.** Основною рисою, притаманною рухові, є його масовість, залучення активної більшості до кореспондентської праці як однієї з форм «радянського будівництва» і прояву радянської демократії. Попри абсолютну заідеологізованість основних принципів існування робітькорівського руху, він мав неабияке позитивне значення для тогочасного суспільства, принаймні, його частини – самих робітькорів. Завдяки можливості стати кореспондентом газети звичайні робітники і селяни вчилися азам журналістики, підвищуючи свій освітній і культурний рівень; найздібніші з робітькорів ставали редакторами, літературними працівниками. В умовах гострої нестачі професійних кадрів, робітькори стали основними дописувачами низової преси – районних, багатотиражних, стінних газет, що потребувало глибокої обізнаності у справах конкретного виробничого колективу, участі у громадському житті. Позитивним фактором, що характеризує робітькорівський рух, може також слугувати усвідомлення його внеску в історію розвитку медіаосвіти.

Ключові слова: робітничо-селянський кореспондент; робітькорівський рух; партійно-радянська преса; багатотиражні і стінні газети.

Vakulchuk Olha,
Doctor of Philosophy in Social Communication,
Junior Research Associate of the Department
of Biobibliographic Information Resources Formation
of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

**THE WORKER AND VILLAGE CORRESPONDENTS (ROBSILKOR) MOVEMENT
IN THE SYSTEM OF MASS-CIRCULATION PRESS OF UKRAINE
(the 1920s – early 1930s)**

The purpose of the article is to characterize the Robsilkor movement as a specific phenomenon of the Soviet era, a kind of social and political movement existing within the Soviet Party press; to determine the place and significance of the movement in the system of mass-circulation press of Ukraine during its formation

and development. **The methodology** is based on the principle of historicism and offers a set of methods to be applied herein, in particular: historical and chronological, analysis of historical sources and synthesis of information. **The scientific novelty** lies in consideration of the Robsilkor movement as a phenomenon of the Soviet era in the context of the functioning of the grassroots press, in particular, wall and mass-circulation newspapers issued by the industrial enterprises, collective farms, schools, and institutions of Ukraine in the 1920s - early 1930s. **Conclusions.** The Robsilkor movement was a specific phenomenon of the Soviet era that became widespread and gained public importance thanks to the support of the Soviet Party leadership that trusted workers and village correspondents to shape public opinion. The main feature of the movement was its massiveness as the active majority worked as correspondents «building Soviet socialism» and manifesting Soviet democracy. Despite the fact that the basic principles of the Robsilkor movement were ideologically charged, it had a positive influence on society at that time. Thanks to the opportunity to become a newspaper correspondent, ordinary workers and peasants learned the basics of journalism, increasing their level of education and culture; the most capable of the worker and village correspondents became editors, literary workers. In the context of acute shortage of professional staff, worker and village correspondents became the main contributors to the grassroots press – district, mass-circulation, and wall newspapers. That job required deep awareness of the affairs of a particular production team as well as participation in public life. Awareness of the contribution to the history of media education can also serve as a positive factor that characterizes the Robsilkor movement.

Key words: worker and village correspondents; Robsilkor movement; Soviet party press; mass-circulation and wall newspapers.

Актуальність теми дослідження. Робсількорівський рух – специфічне явище радянської доби, що набув найширшого розповсюдження і суспільного значення завдяки підтримці партійно-радянського керівництва, яке покладалося на робітничих і селянських кореспондентів у справі формування суспільної думки. Окрім усвідомлення того факту, що робсількорів можна використовувати як активних провідників у життя лінії партії, з їх допомогою можна було вершити розправу над «ворогами народу». Втім, роль робсількорівського руху не є такою однозначною, на часі дослідження цього феномену з нових позицій, що означає перегляд усталених стереотипів, які заважали об'єктивному висвітленню цієї теми як у пострадянський період, так і на сучасному етапі розвитку історичної науки. У статті пропонується розглянути процес становлення і розвитку руху в Україні в контексті вивчення багатотиражної преси.

Мета роботи – розкрити роль і значення, визначити місце робсількорівського руху в системі діяльності багатотиражної преси України 1920-х – початку 1930-х рр.

Аналіз досліджень та публікацій. Для вивчення руху робітничо-селянських кореспондентів характерні два підходи: дослідження

його як складової історії радянської періодики і як самостійного об'єкта. В обох випадках це явище трактувалося як суто радянський винахід, новація радянської преси. Усі дослідження радянських часів, присвячені пресі, торкаються питань руху робсількорів. Серед праць, цілком присвячених вивченню робсількорівського руху, такі: «Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР (1917–1937)» Г. Кожевникова (1965) [1], «Возникновение и развитие рабселькоровского движения в СССР» В. Алферова (1970) [2], дисертаційні дослідження Г. Вартанова «Рабкоровское движение на Украине после XX съезда КПСС (1956–1961 годы)» [3], В. Цветкова «Коммунистическая партия – организатор и руководитель движения рабочих корреспондентов в первые годы индустриализации страны (1926–1929 гг.)» [4], статті «Робселькорівський рух в умовах формування тоталітарної системи в Україні» Ю. Степанчука (2003) [5], «Робсількорівський рух» О. Мовчан (2012) [6], «Рабселькоры как явление советской действительности 1920–1930-х годов» Д. Сафонова (2015) [7] тощо.

Виклад основного матеріалу. Робсількорівський рух – широко розповсюджене явище в СРСР, тісно пов'язане з існуванням низової

преси – районних, багатотиражних, стінних газет. Ініціатором створення руху є В. І. Ленін, чий заклик щодо необхідності організації мережі кореспондентів з місць, важливості дописів з заводів, майстерень, копалень, прозвучали у 1919 р. Втім, задовго до цього матеріали робітників вже публікувалися у газетах «Искра» (1900 р.) і «Правда» (1912 р.). Так, лише в перший рік виходу «Правди» надруковано понад 11 000 робітничих кореспонденцій. Проте масовим робсількорівський рух став саме завдяки ленінським настановам. Безпосередню участь у становленні і розвитку робсількорівського руху брали М. Горький, М. Калінін, Н. Крупська, М. Ульянова, в Україні – П. Постишев.

Форми і методи керівництва робсількорівським рухом, заходи, направлені на укріплення зв'язку робсількорів з масами трудящих, прописані у резолюції XIII з'їзду РКП(б) «Про пресу» від 31 травня 1924 р., постанові Оргбюро ЦК РКП(б) «Про робсількорівський рух» від 1 червня 1925 р., постанові ЦК ВКП(б) «Про чергові задачі партії у галузі робсількорівського руху» від 27 серпня 1926 р., Постанові ЦК ВКП(б) від 16 квітня 1931 р. «Про перебудову робсількорівського руху». Основний посил названих документів зводиться до закликів зміцнення інституту робітничих кореспондентів, залучення до лав робсількорів широких мас робітників і селян, здійснення партійного керівництва роботою робсількорівських організацій, редакцій газет, а також «розгорнутого наступу на класових ворогів» [8, 285].

На початку 1930-х років, у розпал індустріалізації, робкори активно включилися у справу її пропаганди. У газетах друкуються матеріали на кшталт «Київ індустріальний», «Нові соціалістичні велетні вимагають палива...», «Робкори в передові колони бійців за Київ індустріальний», «День індустріалізації на Україні», «Робкори «Ленінської кузні» приймають заклик Червонопрапорців» [9] тощо. Кількість робкорів щороку зростала, як і кількість багатотиражних газет. Так, на київському заводі «Червоний екскаватор», на початку 1930-х років окрім загальнозаводської «Сівалки» виходило до 40 щоденних бригадних і цехових газет. У цих газетах брали участь понад

1500 робкорів (загальна кількість працівників заводу на той час складала 3500). [10].

Формування робкорівського руху в УРСР розпочалося на Донбасі навколо Бахмутської (Артемівської) газети «Кочегарка» у 1922 р. Є відомості, що основні засади руху почали складатися в Україні раніше – у 1920–1921 рр., коли велися дискусії навколо організаційних питань: обирати чи призначати робкорів і хто має це робити, навчати робкорів через гуртки «друзів газети» чи іншим чином. У 1921–1922 р. робкори вже досить активно друкували свої матеріали у додатках до «Коммуниста», таких, як «Рабочая Украина» (Харків, 1922), у газеті «Украинский гудок»/«Южный гудок» (Харків, 1921).

Методичну допомогу у професійному навчанні робсількорів здійснював журнал «Рабоче-крестьянский корреспондент», хоча від самого початку ця робота не вимагала ні спеціальної освіти, ні навіть високого рівня грамотності: «Не нужно смущаться тем, что заметка будет написана коряво... – мы учимся строить свою рабочую газету» [11, 5]. Партійне керівництво України для просвіти зростаючої армії робсількорів і для постановки та обговорення питань друку вважало за необхідне створити місцеві професійні видання. У 1925 р. засновано журнал «Червона преса», де друкувалися статті та інші тексти викладачів кафедри газетознавства Українського комуністичного інституту журналістики (УКІЖ).

У 1927 р. у Харкові почали виходити два журнали: «Робкор України» і «Селькор України», з 1929 р. їх об'єднано під спільною назвою «Робсількор». Заснуванню журналів передувала агітаційна кампанія за нові часописи. Відділ преси ЦК КП(б)У у зверненні до всіх окружних партійних комітетів, редакцій газет, робкорів, аргументував необхідність видання спеціального журналу зростанням робкорівського руху та значним збільшенням кількості газет, особливо, стінних, українською мовою: «Новий журнал мусить посунути наперед по шляху українізації актив робітників, об'єднаних у робкорівських організаціях. Вихід журналу треба розцінювати як новий крок на шляху до здійснення національної політики партії» [12, 5].

У 1930-ті рр. виходили газети, присвячені питанням, пов'язаним з робіткорівською справою. Вони мали вигляд «газети в газеті», як, наприклад, «Робкор-ударник» у газеті «Червонопрапорник» (Київ), «Робкорівська сторінка» у газеті «Шлях робітника» (Шостка); одноразової газети: «За більшовицькі кадри преси» (Харків); спецвипуску, бюлетеню чи додатку, прив'язаного до конкретної події чи дати, як «Робселькор Кременчуччини» (Кременчук, випуск, присвячений охороні урожаю); як оперативна листівка – «Робкорівський ешелон руди – домнам» (Кривий Ріг); у вигляді одноденної газети, як «Робкори промкооперації Криворіжжя рапортують» (Кривий Ріг). Виходили і робіткорівські газети, що їх видавали, як додатки «Луганська правда», «Пролетарська правда», «Соціалістична Харківщина», «Червоний гірник»: «Робселькор Луганщини», «Робселькор-ударник», «Робселькор Криворіжжя», «Робселькор Харківщини» тощо.

Серед заходів, широко розповсюджених у 1920-х – на початку 1930-х рр. і спрямованих на укріплення інституту робіткорів, – конференції, з'їзди, курси, семінари, наради – сотні по всій країні, де обговорювалися нагальні питання стосовно робіткорівської справи, ставилися нові завдання, визначалися найкращі працівники газет тощо. Наприкінці 1923 р. на честь виходу тисячного номера газети «Кочегарка» відбувся перший з'їзд робкорів Донеччини, а влітку 1924 р. на шахтах і заводах пройшли численні робкорівські наради, котрі передували II Вседонецькому з'їзду робкорів, що відбувся у жовтні 1924 р. У 1924 р. на свій з'їзд збиралися робіткори Катеринославщини, у 1925 р. – Одещини; у тому ж 1925 р. проходив Вінницький окружний з'їзд сількорів, окружна нарада сількорів Тульчинської та Кременчуцької округ, з'їзд робіткорів Харківщини тощо. Робкори регулярно звітували про свої досягнення, надаючи цифри про кількість «новонавернених» та про кількість своїх дописів. Ці дані публікувалися у газетах. Так, «Коммунист» у травні 1925 р. повідомляє, що протягом січня–квітня від робкорів надійшло кореспонденцій: у січні – 264, лютому – 288, березні – 407, квітні – 941 і що найкраще охо-

плено Донбас і великі міста – промислові центри. Щодо робкорівських матеріалів, то найбільше у 1925 р. їх надали Харків (440), Київ (177), Одеса (131), Макиївка (84), Катеринослав (79), Сталіно (77), дещо менше – Луганськ (45), Миколаїв (39), Горлівка (21), Запоріжжя (14) та ін. міста [13].

У 1926–1928 рр. організовано 4-місячні курси підвищення кваліфікації газетних робітників, що працювали за такою програмою: 1. Публіцистика (65 год.), 2. Українська література (55 год.), 3. Основи газетної справи (35 год.), 4. Інформація та фоторепортаж (75 год.), 5. Огляд сучасної української преси (25 год.), 6. Техніка друкованої справи (35 год.), 7. Українська мова (75 год.), 8. Політекономія (95 год.), 9. Економгеографія (35 год.), 10. Основні проблеми світової політики (30 год.), 11. Основні проблеми сучасного періоду соц. будівництва (40 год.), 12. Робіткорівський рух (10 год.). У програмі зазначається, що викладання української мови на курсах «має вдосконалити знання мови слухачів та виправити хиби сучасної газетної мови» [14, 113–114]. Така увага до мови пов'язана з проведенням політики українізації у 1920 – на початку 1930-х рр. Тема українізації залишалася актуальною на початку 1930 х років і робіткори, як «ударний загін» радянської журналістики, жваво її обговорювали: «Робкори ... відгукуються на заклик опанувати українську культуру та запровадити українську мову в заводській пресі і в розмовах» [15].

Зважаючи на те, що основними дописувачами у низовій пресі у той час були робкори, в СРСР регулярно проводилися їхні зібрання загальносоюзного рівня. Перша Всесоюзна нарада, де визначено єдині рекомендації щодо всього робкорівського руху, зокрема, об'єднання робкорів навколо редакцій, скликана газетою «Правда» і відбулася у 1923 р., друга – у 1924 р., подальші зібрання скликалися раз на 2–3 роки: третя нарада – у 1926, четверта – 1928, п'ята – 1931 р. Кількість делегатів від наради до наради зростала: у 1923 р. їх було 42, у 1924 р. – 353 від 100 тис. робкорів, у 1926 р. – 580 від 250 тис., у 1928 р. – 746 від майже півмільйона. Делегати п'ятої Всесоюзної наради, яка відбулася у лютому

1931 р., представляли тримільйонну армію робсількорів [16, 320]. Можна стверджувати, що частка учасників з України була чималою з огляду на те, що Україна за кількістю і за типами друкованих видань займала серед інших республік СРСР провідне місце. Право участі у Всесоюзних нарадах виборювали кращі з кращих, яких визначали шляхом проведення оглядів-конкурсів газет і гуртків робсількорів.

До сектору преси культпропу ЦК КП(б)У регулярно надходили телеграми і повідомлення міськкомів і райкомів КП(б)У, редакцій газет про наявність стінних і багатотиражних газет та кількість робсількорів по районах. За даними редакції газети «Артемівський Пролетар», у місті Артемівську станом на кінець травня 1931 р. налічувалося 573 робкори, 638 сількорів, 253 військкори і 97 юнкорів (разом – 1561), у м. Бердичеві – 2004, у Вознесенському районі – 3000, Конотопському – 943, Кременчуцькому – 1100, Лубенському – 1036, в Одесі – 17 000, у Полтаві – 1710, Прилуках – 4056 тощо [17, 3, 14, 43, 82; 18, 16, 39, 41].

Отже, лави робкорів постійно поповнювалися і якщо у 1920-і роки в УРСР їх було до 25 тис. (по всьому СРСР – лише робкорів 74 тис. і приблизно така ж кількість сількорів), то на початку 1930-х рр. армія робсількорів України склала вже понад півмільйона осіб, які публікувалися у вже численних на той час районних, міських і багатотиражних газетах [19, 17]. Таким чином, основною рисою, що характеризує робсількорівський рух як явище, є його масовість: «Наша печать потому и советская, что в ней участвуют массы через рабкоров. Рабкоровское движение – одна из форм советской демократии, реального приобщения масс к активному советскому строительству» [20].

Одночасно з матеріалами про зростання і покращення у справі робсількорівського руху, з'являються повідомлення про «ухили»: «Серед старих робкорів помічається халтура, є випадки протиставлення спеців робітничій пресі», «Пресу нашу куркулі прагнуть використати як легальний засіб боротьби з радянською владою» [21, 182]. Критика і самокритика робкорів звучала постійно, хоча її тон змінювався залежно від запиту і загальної си-

туації. Частими є скарги на відсутність реакції колективів на зауваження робкорів, нарікання на ігнорування постанов робсількорівських нарад щодо переходу на нові форми роботи: «Робкори плентаються у хвості великої трудової армії. Робкори можуть і повинні йти в ногу з темпами життя... Робкори повинні писати про те, що потрібно на сьогодні» [22]. Щодо справжніх недоліків у роботі робсількорів, то ними є загальна бюрократизація руху, формалізм. Позитивним можна вважати той факт, що зазвичай кореспондентами обирали або призначали більш-менш грамотних людей, яких знали і поважали у колективі.

Робсількори у 1920-і – на початку 1930-х років відігравали значну роль у житті суспільства, перебуваючи при цьому під постійною опікою партійних органів. Втім, у той час були непоодинокими випадки гоніння на робкорів. Про це дізнаємося з газетних статей, де йдеться про переслідування робкорів аж до фізичної розправи над ними: «В Бердичевском округе местное кулачье и темные элементы ведут кампанию против селькора Ящука. Была сделана попытка покончить с Ящуком. Следствие по делу о преследовании селькора ведется прокуратурой» [23]. Переслідування робкорів і факти вбивств були непоодинокими, тому регулярно проводилися засідання, збори колективів редколегій, на порядок денний яких виносилося питання «зажиму робкорів». У розправах над робсількорами звинувачували «непманів і куркулів»: «Ненависть куркулів проявлялася у численних побиттях, звірячих убивствах робкорів і сількорів... Радянський уряд став на захист робсількорів» [24]. Задля залякування «ворогів», над ними повсюдно проводилися показові судові процеси. З допису «Партия и рабкеры» у газеті «Коммунист», дізнаємося про заснування фонду робкорів і сількорів за рахунок добровільних пожертв, кошти з якого мали виділятися родинам кореспондентів, які загинули на своєму посту [25]. Помста робсількорам часто здійснювалася у відповідь на їхні публікації – доноси на антирадянські виступи чи висловлювання громадян. Упродовж всього періоду існування робсількорів, їм відводилася роль «викривачів» того, що заважало владі, натомість вла-

да завдяки робсількорам намагалася показати свій тісний зв'язок з «трудящими масами».

Наукова новизна полягає у тому, що робсількорівський рух як явище радянського часу розглядається в контексті функціонування низової преси, зокрема, стінних та багатотиражних газет, що виходили на промислових підприємствах, у колгоспах, навчальних закладах і установах України у 1920-х – на початку 1930-х років.

Висновки. На початок 1930-х рр. низова преса вкупі з величезною армією кореспондентів-аматорів міцно закріпилися у системі політичного контролю радянської держави. Менше з тим, робсількорівський рух, навіть з огляду на всі політичні та ідеологічні особливості історичного періоду, що розгляда-

ється у статті, мав неабияке позитивне значення для тогочасного суспільства. Завдяки можливості стати кореспондентом газети, нехай і стінної, звичайні робітники і селяни вчилися азам журналістики, підвищуючи свій освітній і культурний рівень. В умовах гострої нестачі професійних кадрів, робсількори стали основними дописувачами низової преси – районних, багатотиражних, стінних газет, що потребувало глибокої обізнаності у справах конкретного виробничого колективу, участі у громадському житті. Необхідно також відмітити роль робсількорівського руху в історії розвитку медіаосвіти. Вважається, що саме робсількорівський рух був першим усвідомленим досвідом масової медіаосвіти.

Список використаних джерел

1. Кожевников Г. А. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР (1917–1937). Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1965. 120 с.
2. Алферов В. Н. Возникновение и развитие рабселькоровского движения в СССР. Москва : Мысль, 1970. 304 с.
3. Вартанов Г. И. Рабкоровское движение на Украине после XX съезда КПСС (1956–1961 годы). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Киев, 1964. 20 с.
4. Цветков В. П. Коммунистическая партия – организатор и руководитель движения рабочих корреспондентов в первые годы индустриализации страны (1926–1929 гг.). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Харьков, 1969. 21 с.
5. Степанчук Ю. С. Робсількорівський рух в умовах формування тоталітарної системи в Україні. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2003. № 493 : Держава та армія. С. 175–182.
6. Мовчан О. М. Робсількорівський рух. Енциклопедія історії України. Том 9. Київ : Наукова думка, 2012. С. 247–248.
7. Сафонов Д. Рабселькоры как явление советской действительности 1920–1930-х годов URL:// http://vestospu.ru/archive/2015/articles/Safonov_D2-14.html (дата звернення: травень 2020).
8. Постановление ЦК ВКП(б) о перестройке рабселькоровского движения. 16 апреля 1931 г. КПСС в резолюциях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988). Т. 5: 1929–1932. Москва, 1984. С. 285.
9. Пролетарська правда, 1931. 7 серпня ; Пролетарська правда, 1931. 8 серпня.
10. Низовий фабрично-заводський пресі – міцне партійне керівництво. Пролетарська правда, 1931. 27 жовтня.
11. Юров Ю. Твоя заводская газета. Москва, 1960. 117 с.
12. До всіх окружних партійних комітетів, редакцій газет, робкорів та редколегій стінних газет. ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 2493, арк. 1, 1927.
13. Ближе к рабкору. Коммунист, 1925. 5 мая.
14. Проект навчального програму 4-місячних курсів підвищення кваліфікації газетних робітників. ЦДАГО, ф. 1. оп. 20, спр. 2699, арк. 113–114, 1928.
15. Пролетарська правда, 1930. 30 березня.
16. Рабселькоровское движение. Большая советская энциклопедия. Москва, 1975. Т. 21. С. 320.
17. Відомості міськкомів, райкомів КП(б)У, редакцій міських і районних газет про наявність багатотиражних і стінних газет, кількості робсількорів. Ч. 1. ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 4417, арк. 3, 14, 43, 82.
18. Відомості міськкомів, райкомів КП(б)У, редакцій міських і районних газет про наявність багатотиражних і стінних газет, кількості робсількорів. Ч. 2. ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 4418, арк. 16, 39, 41.

19. Степанчук Ю. С. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. XX століття. Автореф. дис. ... канд. іст. наук, 2006. Черкаси. С. 17.
20. Всеукраїнское совещание редакторов. Коммунист, 1925. 5 февраля.
21. Про партійне керівництво робітькорівським рухом. ЦДАГО, ф. 1. оп. 20, spr. 2493, ark. 182.
22. Ясинський Я. Робкори не завжди ведуть вперед. Пролетарська правда, 1930, 4 березня.
23. Поход против селькора. Коммунист, 1925. 24 февраля.
24. Александров А. Руки прочь от рабкора! Коммунист, 1924. 21 ноября.
25. Партия и рабкоры. Коммунист, 1924. 21 ноября.

References

1. Kozhevnikov, G. A. (1965). The Party as an organizer of worker and village correspondents' movement in the USSR (1917—1937). Saratov: Izd-vo Saratovsogo un-ta [In Russian].
2. Alferov, V. N. (1970). The formation and development of the worker and village correspondents' movement in the USSR. Moscow: Mysl [In Russian].
3. Vartanov, G. I. (1964). The worker and village correspondents' movement in Ukraine after the XX Congress of the CPSU (1956—1961). Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Russian].
4. Tsvetkov, V. P. (1969). The Communist Party as an organizer and leader of the worker correspondents' movement in the early years of the country's industrialization (1926—1929). Extended abstract of candidate's thesis. Kharkov [in Russian].
5. Stepanchuk, Iu. S. (2003). The worker and village correspondents' movement in the context of formation of totalitarian system in Ukraine. Herald of Lviv Polytechnic National University (No. 493), (pp. 175—182) [In Ukrainian].
6. Movchan, O. M. (2012). The worker and village correspondents movement. Encyclopedia of History of Ukraine (Vol. 9), (pp. 247—248). Kyiv: Naukova dumka [In Ukrainian].
7. Safonov, D. (2015). The worker and village correspondents as the phenomenon of Soviet reality in the 1920s and 1930s. Retrieved from http://vestospu.ru/archive/2015/articles/Safonov_D2-14.html [in Russian].
8. Resolution of the Central Committee of the CPSU (b) on the restructuring of the worker and village correspondents' movement. April 16, 1931. CPSU in resolutions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898-1988). (1984). (Vol. 5), (p. 285). Moscow [In Russian].
9. Proletarska Pravda (August 7, 1931); Proletarska Pravda (August 8, 1931) [In Ukrainian].
10. (October 27, 1931). A strong party leadership for the grassroots factory press. Proletarska Pravda [in Ukrainian].
11. Yurov, Yu. (1960). Tvoja zavodskaja gazeta. Moscow [In Russian].
12. To all district party committees, newspaper editorial offices, workers and editorial boards of wall newspapers (1927) TSDAGO, f. 1, op. 20, spr. 2493, ark. 1. [In Ukrainian].
13. Closer to worker correspondent. (May 5, 1925). Kommunist [in Russian].
14. Draft curriculum of 4-month refresher courses for newspaper workers (1928). TSDAGO, f. 1. op. 20, spr. 2699, ark. 113—114 [In Ukrainian].
15. Proletarska Pravda. (March 30, 1930). [in Ukrainian].
16. The worker and village correspondents' movement. (1975). The Great Soviet Encyclopedia. (Vol. 21), (p. 320), Moscow [In Russian].
17. Information of city committees, district committees of KP (b) U, editorial offices of city and district newspapers on the availability of mass-circulation and wall newspapers, the number of worker and village correspondents. p. 1. TSDAGO, f. 1, op. 20, spr. 4417, ark. 3, 14, 43, 82.
18. Information of city committees, district committees of KP (b) U, editorial offices of city and district newspapers on the availability of mass-circulation and wall newspapers, the number of worker and village correspondents. p. 2. TSDAGO, f. 1, op. 20, spr. 4418, ark. 16, 39, 41.
19. Stepanchuk, Iu. S. (2006). The activity of public and political associations of the USSR in the context of the social policy of the Bolshevik regime in the 1920s - early 30s of the twentieth century. Extended abstract of candidate's thesis. Cherkasy [In Ukrainian].
20. All-Ukrainian meeting of editors. (February 5, 1925). Kommunist [In Russian].
21. About the Party leadership of the worker and village correspondents' movement. TSDAGO, f. 1. op. 20, spr. 2493, ark. 182 [In Ukrainian].

22. Iasynskyi Ia. (March 4, 1930). The worker correspondents do not always lead ahead. Proletarska Pravda [in Ukrainian].
23. Campaign against the village correspondent. (February 24, 1925). Kommunist [In Russian].
24. Aleksandrov, A. (November 21, 1924). Hands off the worker correspondent! Kommunist [In Russian].
25. The Party and the worker correspondent. (November 21, 1924). Kommunist [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2020
Отримано після доопрацювання 15.10.2020
Прийнято до друку 10.12.2020

УДК 329:659.4:004.738.5.

Цитування:

Кузняк О. В. Сучасні партійні pr-технології як різновид прикладних соціально-комунікаційних технологій. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 78–82.

Kuzniak O. (2020). Modern party pr-technologies as the variety of applied social-communicative technologies. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 78–82 [in Ukrainian].

Кузняк Олександр Володимирович,
аспірант Київського національного університету
культури і мистецтв
crisshhh07@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3724-1831>

СУЧАСНІ ПАРТІЙНІ PR-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК РІЗНОВИД ПРИКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Мета роботи. Визначити ключові pr-технології в партійних інтернет-комунікаціях, а також проаналізувати специфіку їх застосування як різновиду соціально-комунікаційних технологій (СКТ). **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні соціально-комунікативного та структурно-функціонального підходів, а також на загальних принципах науковості, об'єктивності, єдності логічного та історичного підходів під час дослідження соціальної структури, політичних інститутів і процесів. **Наукова новизна** роботи полягає в обґрунтуванні тези про вплив «ноополітики» на визначення сутнісних характеристик PR-технологій у партійній комунікації як СКТ, які ґрунтуються на певному плані (програмі) та є цілеспрямованою організованою діяльністю з управління комунікативним процесом в межах роботи партії, а також в обґрунтуванні потреби у формуванні й підтримці двосторонньої партійної комунікації, заснованої на інтерактивних PR-практиках у інтернет-просторі. **Висновки.** Проведений аналіз PR-технологій, що використовуються у партійній комунікації в глобальній мережі, засвідчує істотну динаміку функціональних змін в інтернеті від Web 1.0 до Web 2.0.: від створення особистих сайтів політичних діячів й політичних сил, інтернет-представництв, технології відкритих інтернет-дебатів й «інформаційного спонсорства» ЗМІ – до ситуації, коли на перше місце виходить блогінг й починають активно використовуватися соціальні мережі (Facebook й Twitter), що стимулюють розвиток горизонтальних мереж партійної інтерактивної комунікації.

Ключові слова: прикладні соціально-комунікаційні технології; інтернет, pr-технології; політичні партії; партійна комунікація; соціальні мережі; блогінг.

22. Iasynskyi Ia. (March 4, 1930). The worker correspondents do not always lead ahead. Proletarska Pravda [in Ukrainian].
23. Campaign against the village correspondent. (February 24, 1925). Kommunist [In Russian].
24. Aleksandrov, A. (November 21, 1924). Hands off the worker correspondent! Kommunist [In Russian].
25. The Party and the worker correspondent. (November 21, 1924). Kommunist [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2020
Отримано після доопрацювання 15.10.2020
Прийнято до друку 10.12.2020

УДК 329:659.4:004.738.5.

Цитування:

Кузняк О. В. Сучасні партійні pr-технології як різновид прикладних соціально-комунікаційних технологій. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 78–82.

Kuzniak O. (2020). Modern party pr-technologies as the variety of applied social-communicative technologies. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 78–82 [in Ukrainian].

Кузняк Олександр Володимирович,
аспірант Київського національного університету
культури і мистецтв
crisshhh07@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3724-1831>

СУЧАСНІ ПАРТІЙНІ PR-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК РІЗНОВИД ПРИКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Мета роботи. Визначити ключові pr-технології в партійних інтернет-комунікаціях, а також проаналізувати специфіку їх застосування як різновиду соціально-комунікаційних технологій (СКТ). **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні соціально-комунікативного та структурно-функціонального підходів, а також на загальних принципах науковості, об'єктивності, єдності логічного та історичного підходів під час дослідження соціальної структури, політичних інститутів і процесів. **Наукова новизна** роботи полягає в обґрунтуванні тези про вплив «ноополітики» на визначення сутнісних характеристик PR-технологій у партійній комунікації як СКТ, які ґрунтуються на певному плані (програмі) та є цілеспрямованою організованою діяльністю з управління комунікативним процесом в межах роботи партії, а також в обґрунтуванні потреби у формуванні й підтримці двосторонньої партійної комунікації, заснованої на інтерактивних PR-практиках у інтернет-просторі. **Висновки.** Проведений аналіз PR-технологій, що використовуються у партійній комунікації в глобальній мережі, засвідчує істотну динаміку функціональних змін в інтернеті від Web 1.0 до Web 2.0.: від створення особистих сайтів політичних діячів й політичних сил, інтернет-представництв, технології відкритих інтернет-дебатів й «інформаційного спонсорства» ЗМІ – до ситуації, коли на перше місце виходить блогінг й починають активно використовуватися соціальні мережі (Facebook й Twitter), що стимулюють розвиток горизонтальних мереж партійної інтерактивної комунікації.

Ключові слова: прикладні соціально-комунікаційні технології; інтернет, pr-технології; політичні партії; партійна комунікація; соціальні мережі; блогінг.

Kuzniak Olexander,
graduate student
of the Kyiv National University
of Culture and Arts

MODERN PARTY PR-TECHNOLOGIES AS THE VARIETY OF APPLIED SOCIAL-COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES

The purpose of the work is to confirm the key PR-technologies in party Internet communications and also to analyze the specifics of their usage as the variety of social-communicative technologies (SCT). The methodology of the research is based on the applying social-communicative and structural-functional approaches and also on general principles of scientific, objective, unity of logical and historical approaches during the research of social structure, political institutions, and processes. The scientific novelty consists in reasoning thesis as for the influence of “noo-politics” on definition essential characteristics of PR-technologies in party communication as SCT which are based on the certain plan (program) and is the organized management activities in communicative process in the measures of party work and in reasoning need informing and support bilateral party communication based on interactive PR-practices in Internet space. Conclusions. The conducted analysis of PR-technologies which is used in party communication in the global Net confirms the significant dynamics of functional changes on the Internet from Web 1.0 till Web 2.0. from the creation of personal sites of politicians and political powers, Internet agencies, open Internet debates technologies, and media “information sponsorship” when on the first place comes blogging and social nets (Facebook, Twitter) begin actively use which stimulate the development of horizontal measures of party interactive communication.

Key words: applied social-communicative technologies; Internet; PR-technologies; political parties; party communication; social Nets, blogging.

Актуальність теми дослідження. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема інтернету на початку XXI ст. чинить величезний вплив на характер й форми соціальної взаємодії, в тому числі у політичній та партійній сферах. На сьогоднішній день інтернет-комунікація є однією з ключових форм побудови взаємин між різними політичними акторами, партіями, органами державної влади та громадськістю. Це не могло не відобразитися на партійному PR як управлінні масовими комунікаціями, інформаційними потоками та процесами, що має на меті створення не лише позитивної репутації конкретного політика, партії чи владної структури, але й через них – іміджу країни на міжнародній арені.

В умовах, коли кожен користувач інтернету чи соціальних мереж вільно висловлює власну думку та оціночні судження про важливі події у суспільно-політичному житті країни, виникає необхідність побудови та підтримки двосторонньої партійної комунікації, заснованої на інтерактивних PR-практиках.

Розміщення великої частки політичної аудиторії у кіберпросторі та успіх електоральних кампаній в інтернеті актуалізують питання аналізу, відбору та реалізації партійних PR-технологій на сучасному етапі, що сприяють ефективній комунікації з електоратом для отримання його схвалення й підтримки. Партійні PR-технології як різновид соціально-комунікативних технологій (далі у тексті – СКТ) – системно організована сукупність операцій, структур й процедур, що базується на певній програмі (плані) й забезпечує досягнення мети політичної партії чи окремого її члена за допомогою регульованої соціально-політичної комунікації.

Інтернет-простір завдяки підвищеній мобільності інтеракцій, відсутності меж й різноманітності сервісів обміну інформацією надає великі можливості реалізації партійних PR-технологій у системі політичної комунікації: проведення довгострокових політичних кампаній, формування іміджу політичних діячів або ж партій, створення у кіберпросторі їх

цифрових відповідників, зокрема, й за допомогою інтернет-представництв та ін. Аналіз сучасної ситуації свідчить про те, що з розвитком інтернет-технологій та інформаційних інструментів стрімко розширюється перелік PR-технологій, які використовуються у зовнішній та внутрішній партійній комунікації.

Розвиток як політичної, так і партійної комунікації в мережевому суспільстві, враховуючи можливості переходу від платформи Web 1.0, для якої характерні статичні технології (створення особистих сайтів політичних діячів чи політичних сил), до Web 2.0, коли на перше місце вийшов блогінг, сприятиме ефективності обміну інформацією за умови аналізу та відбору кращих їх практик. У зв'язку з цим, виникає потреба у системному аналізі партійної комунікації в інтернеті для систематизації, узагальнення та виявлення ефективних PR-технологій, котрі виникають у процесі постійного вдосконалення технологічних платформ, що дасть змогу визначити тенденції їх трансформації, виходячи з прогнозованих змін інтернет-простору.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У рамках комунікативістики тема інформаційних технологій та їх впливу на суспільне життя в цілому розроблена, однак періодично доповнюється авторськими концепціями. Якщо говорити про один із аспектів цієї теми, – розвиток PR-технологій як напрямку професійної діяльності, – то необхідно згадати праці В. Березенка, С. Бровко, Д. Гавро, І. Кужелевої-Саган, Г. Почепцова, Л. Цой, О. Чумікова і М. Бочарова та ін. Нині активно досліджуються прикладні аспекти політичних PR-технологій в інтернет-просторі: Д. Іванова, Т. Ігнатенко, Ю. Радзіховська, Т. Соломович, І. Шевченко та ін.

Теоретичний аналіз літератури дає підстави стверджувати, що, з одного боку, питання PR-технологій в політичній комунікації розкрито досить широко й комплексно, однак, з іншого, – існує потреба у розробках, які б розглядали специфіку генези PR-технологій залежно від розвитку технологічних платформ (перехід від Web 1.0 до Web 2.0), а також з урахуванням особливостей партійної комунікації. Слабка представленість у науковому дискурсі досліджень, що відображають вико-

ристання партійних PR-технологій як різновиду СКТ й сегменту інформаційного супроводу діяльності політичних партій зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Мета статті – визначити ключові PR-технології в партійних інтернет-комунікаціях, а також проаналізувати специфіку їх застосування як різновиду СКТ.

Виклад матеріалу. Зростання ролі знання, інформації та інформаційних технологій у життєдіяльності сучасного соціуму призводить до формування нового, «інформаційного суспільства», яке, за словами О. Путілової, прямо залежить від розвитку можливостей інтернету як сукупності модифікованих соціальних інститутів, мережових відносин, технологій і технічних засобів, які пов'язані між собою за допомогою комп'ютерно-опосередкованих ліній з їхнім спільним просторово-часовим континуумом. Авторка наголошує: «В умовах становлення інформаційного суспільства мережа інтернет виконує функцію інтеграції людства через витіснення безпосереднього людського спілкування штучними формами соціальної комунікації, що породжують зміни повсякденної соціальної взаємодії індивідів й соціальних груп, опосередковане спілкування яких здійснюється за допомогою мережі Інтернет» [8, 5].

Інформаційний простір інтернету, який при цьому утворюється, а також ті процеси, що в ньому відбуваються, перетворюються на важелі управління суспільними тенденціями та важливі стимули технологізації комунікативних процесів, підвищення технологічності управління зовнішніми і внутрішніми комунікаціями. Своєю чергою, це обумовлює розвиток технологічних аспектів PR-супроводу ринкових й політичних проектів.

Вчені-комунікативісти по-різному підходять до розгляду PR-технологій, аналізуючи їх у контексті «гуманітарних» (П. Щедровицький), або «соціальних» (Д. Гавра, А. Мойсєєва), або «комунікативних» (Ф. Марков) технологій. Серед зазначених підходів на особливу увагу заслуговує концепція Д. Гаври, який запропонував розглядати PR-технології як різновид СКТ. У своїх працях дослідник зазначає, що СКТ ґрунтуються на певній програмі дій та являють собою цілеспрямовану й сис-

темно-організовану діяльність з управління комунікацією соціального суб'єкта, спрямовану на розв'язання будь-якого соціально значущого завдання, а тому важливо враховувати систему процедур та операцій використання соціальних ресурсів, що забезпечують вирішення цього завдання [2, 30].

У широкому значенні об'єктами СКТ є соціальні простір і час, а у прикладному – підсвідомість, свідомість й поведінка соціальних суб'єктів. Предметом СКТ є заснований на базі соціальних комунікацій планомірний системний процес управління соціальним простором і соціальним часом для вирішення вищезазначеного завдання. Подібна технологія має свій внутрішній цикл та задану послідовність етапів, що впливає з низки ознак і критеріїв, які властиві СКТ – системність, технологічність, дискретність, оптимізація та формальна організація, креативність, стандартизація, циклічність й можливість тиражування. Останнє, при цьому, здійснюється на базі творчого підходу з урахуванням специфіки нового завдання.

Важливо врахувати інтегральну та екстернальну концепції СКТ. Перша спирається на синергичний ефект вищезгаданих характеристик і полягає у кращій ефективності та підвищеному рівні технологічності [1, 224]. Враховуючи прикладний аспект, СКТ у межах цієї концепції постає діяльністю з управління, процесом комунікації в сумі його складових (джерела, повідомлення, каналу, одержувача), що розгортається відповідно до певних критеріїв. У межах екстернальної концепції, що передбачає середовище, в якому відбувається комунікація й умови функціонування реальних та потенційних її суб'єктів, СКТ розглядається як ґрунтована на програмі та системно організована сукупність операцій, структур і процедур, яка забезпечує досягнення мети соціального суб'єкта за допомогою управління процесами соціальної комунікації та умовами їх функціонування. До подібного трактування входять СКТ в інтегральному сенсі, а також соціальні технології управління комунікаційним середовищем та умовами виникнення й функціонування комунікаційних процесів [1, 228].

В інформаційному суспільстві вкрай важливо вибудовувати двосторонню комуні-

кацію з громадськістю, що дозволяє дізнатися громадську думку, а також вплинути на комунікативний процес, коригуючи його відповідно до певної мети. Цей різновид комунікації є одним із базових принципів будь-якої PR-діяльності, зокрема й у політичній сфері та виборчому процесі, яка здійснюється завдяки PR-технологіям, котрі є складовою політичних технологій.

PR виконує особливу функцію управління комунікативними потоками, яке спрямоване на встановлення й підтримання довірчих взаємин між організацією і громадськістю для вирішення різних завдань за допомогою спеціальних технологій. До таких технологій відносять PR-технології, що спрямовані переважно на інтерсуб'єктивність комунікації, а тому є комунікативними, хоча це не означає, що в них відсутній комунікаційний аспект, оскільки їхня реалізація з метою управління громадською думкою під час діалогу передбачає використання різних технічних засобів масової комунікації [6, 14–17].

У політичній та партійній комунікації PR функціонує у процесі публічної взаємодії структур, для яких першочерговим завданням є боротьба за політичну владу та зміна соціального статусу з урахуванням престижу. Партійні PR-технології спрямовані на формування в інформаційному просторі комунікацій, які встановлюють довірчі відносини між учасниками політичного чи виборчого процесу й створення позитивного іміджу політичних партій та окремих її членів в очах громадськості. У цьому їм допомагає інтернет, який спрощує зворотній зв'язок, робить політичну інформацію доступнішою та закладає інноваційні форми участі населення у політичній комунікації. За словами А. Денісової, «піар-функція інтернету полягає в розвитку взаємодії між політиком і виборцями, що має на меті донесення поглядів до виборців, залучення прихильників і, врешті-решт, перемогу на виборах, що здійснює ключовий фактор впливу на хід, напрямок і швидкість протікання політичних процесів» [3, 205].

Важливим атрибутом реалізації PR-технологій у партійній комунікації в глобальній мережі є синтез масово- та особистісно-об'єктної спрямованості, коли будь-яке пові-

домлення тиражується великому колу мережевих спільнот, при цьому орієнтоване на кожного індивіда. В основі подібного твердження лежить концепція М. Кастельса про «мережевий індивідуалізм» як соціальну структуру, в межах якої «індивіди будують власні мережі, онлайнові та офлайнові, ґрунтуючись на своїх інтересах, цінностях, схильностях і проєктах» [5, 64]. Завдяки гнучкості й комунікаційним можливостям інтернету утворюється особливий політичний простір, який вчений назвав «ноополітикою». Йдеться про глобальне інформаційне середовище, що охоплює кіберпростір та всі інші інформаційні системи, включаючи медіа. Ноополітика пов'язана з мережевими й віртуальними спільнотами, які є базовими політичними об'єктами, а взаємодія з ними обумовлює специфіку та характер політичних PR-технологій в інтернет-просторі, головною метою яких є підвищення ефективності діяльності та рейтингів політичної партії.

Перехід політичної комунікації до кіберпростору зумовив трансформацію природи самої політики, яку сьогодні називають «мережевою» та «медійною». Хоча більшість вчених сходяться на думці, що властивості і функції політичної комунікації залишилися такими, як і були, а інтернет лише додав й розвиває нові жанри, форми, умови та моделі поведінки комунікантів. Зокрема, медійність зумовлює персоналізацію політики, її «прив'язку» до лідерів партій, медійний образ яких має бути вигідно «проданий» на політичному ринку.

Найбільш вживаними термінами, які використовуються для позначення теорії та практики використання інформаційно-комунікаційних технологій мережі інтернет в практичній площині зв'язків із громадськістю, вважаються: «інтернет-PR» або «PR в інтернеті», «онлайн-PR», «цифровий PR», «PR у Мережі», «PR 2.0», «електронний PR». Вважаючи найбільш коректним застосування останнього терміну, враховуючи традицію найменування різних сервісів і технологій, які були перенесені в мережу інтернет з «невіртуального» простору, В. Терещук робить наступні висновки в результаті аналізу місця й

потенціалу застосування технологій електронного PR у діяльності політичної партії: по-перше, політична сфера, що є виразно персоналізованою, постає полем боротьби за владу для партій та окремих лідерів, що є носіями та «пропагандистами» певної ідеології, поглядів і підходів, а тому PR-діяльність у політичній сфері має «сезонний» характер; по-друге, саме інтернет є засобом масової комунікації, який найбільш повно дозволяє реалізовувати ключові завдання PR-технологій, що стоять перед політичними партіями та лідерами в рамках інформаційно-довідкового (інформація про політичного діяча чи організацію, звіт про їх роботу), інформаційно-роз'яснювального (пропаганда ідеології), іміджевого та медійного (використання мас-медіа) напрямків; по-третє, система засобів електронного PR політичної партії включає в себе партійний веб-сайт, персональні веб-сайти пов'язаних з партією політичних лідерів, спеціальні веб-сайти (орієнтовані на певні аудиторії, присвячені певним темам тощо), сторінки партії в соціальних мережах й сторінки (канали) в соціальних медіа (сервіси мікроблогінгу, фото й відеохостінги). «Комплексне використання цих засобів уможливорює повноцінну комунікацію з цільовими аудиторіями, залучає їх до діяльності політичної сили, і в цілому забезпечує “двосторонню симетричну” модель зв'язків з громадськістю» [9].

Основна і чи не найперша PR-технологія, яка почала застосовуватися на пострадянському просторі – створення інтернет-представництв політичних діячів і партій як технологія інформування громадськості та формування позитивного іміджу. Поглиблення медіатизації політики дозволило здійснювати двосторонній інформаційний обмін та повну інтерактивність процесу комунікації. Почали використовувати такі PR-технології, як створення видимості підтримки політика з боку інтернет-аудиторії або демонстрація використання політиком чи партією сучасних технологій, що є показником їх прогресивності (приміром, інтернет-конференції), або представлення позиції політичної партії в інтернеті чи окремих її представників, суголосній їхній позиції у реальному політичному житті тощо.

З появою і розвитком нових медіа партійні структури почали активно використовувати технології «зворотного зв'язку», де велика увага приділялася роботі з реакціями, коментарями, висловленими думками громадськості. Все це здійснювалося за допомогою створення форумів і чатів, на яких користувачі могли висловити свою думку з приводу кандидата чи партії, а також її політичної програми. На сайтах політиків і політичних сил додається розділ, де можна написати лист, або на самому сайті залишити коментар. Ця технологія дозволяє здійснити інформаційну взаємодію між політичними партіями та громадськістю за рахунок отримання інформації про громадську думку, настрої і реакції людей та соціальних груп на певні події, дає змогу оцінити ефективність комунікації для подальшого її коригування. Разом з тим, на базі цих технологій починають вдаватися до інших, зокрема «маніпулювання громадською думкою», що містить низку прийомів (інформаційне перевантаження, дозування інформації, «велика неправда», змішування реальних фактів з гіпотезами та чутками, зволікання часу, своєчасна неправда).

Згодом додалися технології створення інформаційного приводу, «інформаційних війн» та «чорного PR», які перейшли в інтернет-простір з off-lain. Одним із прикладів найзапеклішої інформаційної війни між учасниками виборчого марафону була безпрецедентно негативна кампанія проти Блоку «Наша Україна» в ході парламентських виборів 2002 р., коли був використаний доволі широкий арсенал інформаційних атак з метою поширення недостовірної інформації та стимулювання негативного ставлення жителів Росії й Сходу України.

«Чорний PR» як політична та соціально-комунікативна технологія, якою користуються політичні партії та інші суб'єкти політики, допомагає вивчити політичні потреби соціальних груп, які діють на ринку політичних сил, формує уявлення про політичний «товар». Як технологія застосовується для створення потрібного уявлення про політичну силу та просування його на політичному ринку з метою отримання вигоди або ж утримання політичної влади. Дуже часто він використовується як

намагання скомпрометувати небажаного політика чи партію за допомогою правдоподібної чи неймовірної неправди, налаштувавши проти них громадськість. Одними з найпоширеніших засобів «чорного PR» є, по-перше, технологія еристики (скандалу) – метод інформаційного супроводу актуальної проблеми шляхом неспростовної аргументації, що дозволяє тримати аудиторію у стані зацікавленості й пасивної участі в політичному процесі (так звані «диванні війська»); по-друге, технологія рабулістики, коли створюється предмет обговорення, який часом не відповідає дійсності або подається під чітко заданим кутом зору, як у випадку з передачею інформації у соціальних мережах, уточнення її шляхом «онлайн-трансляції» [7, 105; 121].

Впродовж першого десятиліття XXI ст. завдяки глобальній мережі інтернет політичні діячі та їх політтехнологи почали використовувати таку інформаційну PR-технологію, як прес-релізи. Також потрібно згадати ще такі PR-технології, як «інформаційне спонсорство» ЗМІ, технологія «політичного порядку денного», що особливо актуалізується у виборчий період, технології відкритих інтернет-дебатів й «прямого звернення» до свого електорату, де головним інструментом стала розсилка тексту листа кожному виборцю.

Нова багатоканальна та багатомодульна система самокомунікацій через інтернет, зручна та відкрита, вона легко інтегрує повідомлення і коди з будь-яких джерел. Стандарти все більше втрачають своє значення як джерело мережевої влади, а абсолютним правилом стає різноманітність форматів. З початком 2010-х рр. активно починають використовувати соціальні мережі, що стимулюють розвиток горизонтальних мереж інтерактивної комунікації. З їх допомогою створюються групи політичних партій та особисті сторінки їхніх членів, а також реалізуються такі політичні PR-технології, як «створення позитивного іміджу», «зворотний зв'язок», «Я, як і ви», відео, аудіо та текстовий контент, який формує позитивну думку про політичну партію чи кандидата.

На основі блогів, форумів і соціальних мереж, в яких обмін інформацією здійснюється

ся у цифровій формі, часто відбувається «накрутка» передплатників і «лайків», що свідчить про маніпулятивність технології, як і продукування ботів не тільки для кількості, але для створення певних тем обговорень. Хоча в цілому, блогінг як різновид PR-технологій на сьогодні постає ефективною технологією вибудовування двосторонньої політичної та партійної комунікації у Web 2.0. Блог у мережних партійних комунікаціях поряд із інформаційною функцією (генерування контенту і впорядкування інформації в мережі інтернет) виконує низку інших функцій – комунікативну, консолідує та ін. Стосовно політичних функцій блогів, то, за словами Ю. Дорожкіна та Н. Солєнікової, до них відносять наступні: політико-мобілізаційну (включаючи консолідацію або організацію потрібного електорату, проведення флешмобів й різних політичних акцій), політико-іміджеву та політико-рекламну, а також функцію політичної соціалізації електорату [4].

Необхідно відзначити, що канали комунікації політичні партії та їх окремі члени обирають, опираючись на власні цільові аудиторії. Здебільшого, якщо мова йде про український політикум, то це Facebook, де контент, що публікується на особистих сторінках кожного представника тієї чи іншої політичної сили, включає в себе інструмент «залучення» аудиторії. По можливості кожен діяч намагається оновлювати записи в особистому блозі, які йому та його радникам здаються актуальними, оригінальними та злободенними. При цьому кожне повідомлення несе в собі не тільки інформативну складову, але й направлене на формування та підтримку іміджу комунікатора, про що не потрібно забувати. Щодо зворотного зв'язку як однієї з PR-технологій, то він зведений до мінімуму та активізується лише напередодні виборів з метою впливу на громадськість як електорат. У цьому ключі можна зробити висновок про те, що українські політичні партії та діячі, переслідуючи ситуативні та короткотермінові цілі, забувають, що через це руйнується цілісність технології створення позитивного іміджу в мережі

інтернет, а, отже, використання технології не може вважатися ефективним.

Висновки. Підсумовуючи, згадаймо слова Діка Морріса, який у 2000 р. писав: «... Інтернет буде конгресом. Інтернет буде парламентом. Інтернет буде виборами» [10, 17]. Ця думка дуже добре ілюструє ситуацію навколо PR-технологій у рамках партійної комунікації та її видів на сучасному етапі. Завдяки гнучкості й комунікаційним можливостям інтернету утворюється особливий політичний простір («ноополітика»), який впливає на визначення сутнісних характеристик PR-технологій у партійній комунікації як СКТ, що ґрунтуються на певному плані (програмі) та представляють цілеспрямовану організовану діяльність з управління комунікативним процесом в межах роботи партії, що орієнтована на розв'язання будь-якої значущої задачі, яка стоїть перед політичною силою. У політичній сфері PR-технології формуються у процесі публічної взаємодії структур, для яких основна мета – боротьба за владу й зміна соціального статусу шляхом формування й підтримки іміджу. Враховуючи те, що кожен користувач інтернету сьогодні стає все більш вибагливим у процесі відбору інформації та може вільно висловлюватись з приводу політичних партій та політиків, виникає потреба у формуванні й підтримці двосторонньої партійної комунікації, заснованої на інтерактивних PR-практиках у інтернет-просторі. У свою чергу, проведений аналіз PR-технологій, що використовуються у партійній комунікації в глобальній мережі, засвідчує істотну динаміку функціональних змін в інтернеті від Web 1.0 до Web 2.0. – від створення особистих сайтів політичних діячів й політичних сил, інтернет-представництв, технології відкритих інтернет-дебатів й «інформаційного спонсорства» ЗМІ – до ситуації, коли на перше місце виходить блогінг й починають активно використовувати соціальні мережі (Facebook й Twitter), що стимулюють розвиток горизонтальних мереж партійної інтерактивної комунікації.

Список використаних джерел

1. Березин В. М. Массовая коммуникация: сущность, каналы, действия. Москва : РИП-Холдинг, 2014. 427 с.
2. Гавра Д. П. Социально-коммуникативные технологии: сущность, структура, функции. Петербургская школа PR: от теории к практике : сб. ст. Санкт-Петербург : Роза мира, 2013. Вып. 1. С. 28–46.
3. Денисова А. Ю. Технології «чорного піару» у політичних процесах сучасності : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, Львів, 2018. 239 с.
4. Дорожкин Ю., Соленикова Н. Интернет в избирательных кампаниях: современные особенности и функции // Власть. 2015. № 6. С. 31–34.
5. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер. с англ. А. Матвеева; под ред. В. Харитонов. Екатеринбург : У-Фактория, 2004. 328 с.
6. Лещёв С. В. Социально-философские проблемы коммуникативных отношений: дис. ... д-ра филос. наук. Москва, 2012. 250 с.
7. Ляпина Т. В. Политическая реклама. Киев : ВИРА-Р, 2000. 152 с.
8. Путилова Е. А. Интернет как фактор формирования информационного общества: автореф. дис. ... канд. соц. наук / Тюмен. гос. ун-т. Тюмень, 2004. 27 с.
9. Терещук В. И. Технологии электронного PR в деятельности политической партии // Studia Humanitatis. 2016. № 2. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/tehnologii-elektronnogo-pr-v-deyatelnosti-politicheskoy-partii%20(1).pdf (дата звернення: травень 2020).
10. Morris D. The New Prince: Machiavelli Updated for the Twenty-First Century. St. Martin's Griffin; 1st Edition, 2000. 260 p.

References

1. Berezin, V. M. (2014). Mass communication: essence, channels, actions. Moscow: RIP-Kholding. [in Russian].
2. Gavra, D. P. (2013). Social and communication technologies: essence, structure, functions. Peterburgskaya shkola PR: ot teorii k praktike: Sbornik statey. St. Petersburg: «Roza mira», 1, 28–46. [in Russian].
3. Denisova, A. Yu. (2018). Technology of «black food» in political processes of participation: Extended abstract of candidate's thesis. Lviv. [in Ukrainian].
4. Dorozhkin, Yu., Solenikova, H. (2015). Internet in election campaigns: modern features and functions. Vlast', 6, 31–34. [in Russian].
5. Castells, M. (2004). Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society. Yekaterinburg: U-Faktoriya. [in Russian].
6. Leshchev, S. V. (2012). Socio-philosophical problems of communicative relations: Doctoral dissertation. Moscow Engineering and Technical Institute (State University). Moscow. [in Russian].
7. Lyapina, T. V. (2000). Political advertising. Kyiv: VIRA-R. [in Russian].
8. Putilova, E. A. (2004). Internet as a factor in the formation of the information society: Extended abstract of candidate's thesis. Tyumen. [in Russian].
9. Tereshchuk, V. I. (2016). Electronic PR technologies in the activities of a political party. Studia Humanitatis, 2. Retrieved from: file:///C:/Users/Home/Downloads/tehnologii-elektronnogo-pr-v-deyatelnosti-politicheskoy-partii%20(1).pdf [in Russian].
10. Morris, D. (2000). The New Prince: Machiavelli Updated for the Twenty-First Century. St. Martin's Griffin; 1st Edition. [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2020
Отримано після доопрацювання 25.09.2020
Прийнято до друку 02.11.2020

УДК 001.102-24.11:[021:316.776](477)''20''

Цитування:

Лисенко Т. В. Проблеми функціонування мережі інформаційно-аналітичних центрів України на сучасному етапі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 86–94.

Lysenko T. (2020). Problems of functioning the net of the information–analytical centers of Ukraine on the modern stage. *Library science. Record Studies. Informology*. 4, 86–94 [in Ukrainian].

Лисенко Тарас Валерійович,
аспірант Київського національного
університету культури і мистецтв
Tarafey@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4879-9646>

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕРЕЖІ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Мета статті. Проаналізувати основні проблеми функціонування мережі інформаційно-аналітичних центрів (ІАЦ) України на сучасному етапі. **Методологія дослідження** ґрунтується, по-перше, на багатофакторному аналізі, який спрямований на комплексне вивчення внутрішніх й зовнішніх факторів роботи мережі ІАЦ, з метою виявлення її ключових проблем; по-друге, на методах узагальнення та типологізації, завдяки яким вдається сформулювати та виокремити тісно пов'язані між собою блоки проблем. **Наукова новизна** роботи полягає у виокремленні ключових блоків проблем функціонування мережі ІАЦ в Україні сьогодні: 1) фінансовий (відсутність стабільного фінансування з боку держави, нестача інституційних грантів, проблеми законодавчого регулювання диверсифікації джерел надходження коштів та ін.); 2) комунікаційний (відсутність належного рівня комунікації між ІАЦ, владними інститутами та бізнесом, між різними суб'єктами аналітичної діяльності); 3) інституційно-нормативний («гібридний» і ситуаційний характер діяльності більшості агентів інформаційно-аналітичного ринку, відсутність асоціації українських ІАЦ та ін.); 4) освітньо-науковий («кадровий голод», який прямо пов'язаний з відсутністю освітніх центрів з підготовки й підвищення кваліфікації аналітиків); 5) репутаційний (низький рівень інтегрованості українських ІАЦ у глобальну аналітичну спільноту, несистемна робота з підняття рівня довіри українського соціуму до ІАЦ, слабка присутність на регіональному рівні, неефективна медійна активність тощо). **Висновки.** Стверджується, що мережа ІАЦ України як фундамент для ефективної інтелектуальної платформи процесу ухвалення управлінських рішень, поки що перебуває на стадії еволюції та формування, тим не менш, її діяльність не лише можлива, а й ефективна, навіть беручи до уваги закритість політичної системи та ризик підвищення соціальної напруги з огляду на невирішеність багатьох соціально-економічних проблем в Україні на сьогоднішній день.

Ключові слова: Україна; інформаційно-аналітичні центри (ІАЦ); суб'єкти аналітичної діяльності; інформаційно-аналітичний ринок; підготовка аналітиків; медіасфера.

Lysenko Taras,
graduate student of Kyiv National
University of Culture and Arts

PROBLEMS OF FUNCTIONING THE NET OF THE INFORMATION–ANALYTICAL CENTERS OF UKRAINE ON THE MODERN STAGE

The purpose of the article is to analyze the main problems of functioning the information–analytical centers (IAC) of Ukraine on the modern stage. **The methodology** of the research is based, firstly, on multifactorial analysis which is directed on the complex studying of internal and external factors of IAC work with the purpose of revealing its key problems, and, secondly, on methods of generalization and typology, thanks to

which is possible to form and separate closely connected blocks of problems. **The scientific novelty** of the work is in separation the key blocks of problems of IAC functioning in Ukraine nowadays: 1) financial (absence of stable financing from the state, lack of institutional grants, problems of legislative regulation of diversification of sources of income, etc.); 2) communicative (absence of the proper level of communication between IAC, power institutions, and business, between different subjects of analytical activity); 3) institutional-regulatory ("hybrid" and situational type of activity of major agents of the information-analytical market, absence of Ukrainian IAC association, etc.); 4) educational-scientific ("staff shortage" which is closely connected with the absence of educational centers of analysts' advanced training); 5) reputational (low level of Ukrainian IAC integration into the global analytical community, non-system work in raising the level of Ukrainian society trust to IAC, weak presence on the regional level, non-effective media activity, etc.). **Conclusions.** It is affirmed that the IAC NET of Ukraine as the basis for the effective intelligent platform for the management decision-making process which, is still on the stage of evolution and formation, nonetheless, its activity is not only possible but also is effective, even note the closed nature of the political system and the risk of increasing social tensions, given the unresolved nature of many socio-economic problems in Ukraine nowadays.

Key words: Ukraine; information-analytical centers (IAC); subjects of analytical activity; information-analytical market; analysts' advanced training, media sphere.

Актуальність дослідження. Необхідність і готовність застосування новітніх інформаційних технологій в діяльності абсолютно всіх економічних і політичних інституцій, враховуючи новітні інформаційні реалії, обумовлюють ефективність їх функціонування в сучасному світі. Успіх і сталий розвиток державних й комерційних організацій в умовах постіндустріальної економіки та глобалізації переважно визначається їх можливістю реагувати на підставі постійного аналізу інформації про свій стан та навколишній світ на зміну ситуації, а тому успішне вирішення поставлених перед ними проблем залежить від ефективного використання організаційного потенціалу і розвинених інформаційно-аналітичних технологій та ресурсів, здатних інтегрувати навколо себе всі інші ресурси.

Досліджуючи нові можливості подібних суспільно-політичних інститутів у контексті інформаційного суспільства, особливо важливо звернути увагу на «фабрики думок» (від англ. thinktank) або «інформаційно-аналітичні центри» (далі в тексті – ІАЦ), які традиційно вивчаються як інститути публічної політики в рамках політології та міжнародних відносин, що здійснюють аналітично-експертну та дослідницьку діяльність, пов'язану з реалізацією державної політики.

За даними дослідницького проекту Пенсільванського університету «The Think Tanks and Civil Societies Program» (TTCSPP), станом на 2019

р. у світі задіяно 8248 аналітичних центрів[12], збільшення кількості яких пов'язане зі зростанням інтересу дослідників до аналізу інформації та стратегічного консалтингу, а також з трансформаційними процесами у технологічній сфері. На сьогоднішній день ІАЦ у своїй діяльності виходять за межі вказаного кола інтересів, функціонуючи практично у всіх сферах людської діяльності – від стратегічного та оперативного аналізу актуальних економічних та соціально-політичних проблем – до вивчення громадських потреб і запитів, включаючи бізнес-аналітику, які впливають на прийняття значимих для суспільства управлінських рішень.

Враховуючи генерацію нових ідей та підходів, аналітичну продукцію, інноваційні рішення та механізми їх реалізації, тобто «інтелектуальний місток», який вибудовують провідні світові ІАЦ між владою та громадянами, переважно, коли йдеться про неурядові організації, виникає нагальна потреба у вивченні досвіду функціонування ІАЦ України на сучасному етапі. Які досягнення та проблеми, пов'язані з їхньою роботою? Чи можна ІАЦ в нашій країні по праву вважати суб'єктами демократичного процесу, громадського контролю та тиску? Зрештою, яка ситуація з формуванням спільної інтелектуальної платформи процесу ухвалення управлінських рішень на базі синергії потенціалу різних ІАЦ в Україні? Відповіді на ці та інші питання актуалізують пропонуване дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Окреслений тематиці останнім часом присвячується значна кількість публікацій в основному теоретичного характеру. В першу чергу, хотілося б відмітити роботи таких науковців, як А. Валюх і Є. Курілов, В. Варенко, В. Горовий і М. Нечай, Т. Гранчак, В. Захарова та Л. Філіппова, О. Кобелев, О. Мандзюк, В. Пальчук, Н. Ржевська, О. Царенко, Л. Чуприна та ін. Особливу увагу привертають публікації А. Валюха і Є. Курілова [2], які розглядають місце аналітичних центрів України у Глобальному рейтингу «фабрик думок» впродовж 2007–2018 рр., а також пов'язані з ним проблеми та шляхи їх вирішення; В. Горового та М. Нечай [3], що аналізують питання обслуговування аналітичними центрами владних структур; Т. Гранчак [4], в якій авторка обґрунтовує функціонування інформаційно-аналітичних структур як суб'єктів національної інформаційної політики, розкриває специфіку розвитку їхньої діяльності та взаємодії з владою й громадянським суспільством в Україні на сучасному етапі; О. Мандзюка [5], в якій він визначає та класифікує інформаційно-аналітичні служби та центри аналітичних досліджень як суб'єкти аналітичної діяльності. Також хотілося б відмітити методологічну та евристичну цінність публікацій результатів досліджень Центру Разумкова [7] та опитування аналітичних центрів України та Німеччини у 2016 р. [6], матеріали яких використано у цій статті.

Метою статті є виокремлення та аналіз основних проблем, пов'язаних з функціонуванням мережі ІАЦ в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі в Україні, якщо брати до уваги основні критерії класифікації видів суб'єктів аналітичної діяльності у сфері інформаційних відносин, виділяють наступні різновиди служб і центрів аналітичної діяльності:

- за належністю – державні та недержавні (неурядові, громадські);
- за джерелами фінансування – бюджетні, госпрозрахункові та безоплатні (на громадських засадах);
- за підпорядкованістю – підпорядковані керівництву (державному, партійному, академічному тощо) та незалежні;

- за правом власності – належать юридичним або фізичним особам; за економічними показниками – комерційні та неприбуткові;

- за цільовим показником – інформаційно-управлінські, соціально-консолідуючі, наукові або суспільно-просвітницькі;

- за дотриманням законності – законослухняні та ті, що вчиняють правопорушення;

- за статусом суб'єктів діяльності – владно-державні, громадські, підрозділи у структурі Національних бібліотек та відокремлені професійно-орієнтовані суб'єкти (інститути і центри досліджень, аналітичні центри);

- за партійною ознакою – партійні та позапартійні;

- за наявністю допуску до таємниці в установленім законом порядку – допущені та без допуску;

- за структурою – розгалужені та моноструктурні;

- за охопленням напрямів – спеціалізовані або широкого спектра;

- за чисельністю – малочисельні, середні та великі;

- за сферою обслуговування – загальнодержавні (міждержавні) та локальні (регіональні);

- за часом діяльності – постійно діючі та тимчасові;

- за часом існування – понад 10 років, понад 5 та нещодавно створені;

- за ступенем впливу на громадську думку – авторитетні та сумнівні;

- за науковим потенціалом – об'єднання науковців, об'єднання фахівців (спеціалістів) або об'єднання громадських експертів;

- за ступенем поширення аналітичного продукту – відкриті та закриті;

- за деонтологічними ознаками – конструктивні та деструктивні [5].

Узагальнюючи, необхідно відмітити, що мова йде про урядові, неурядові (незалежні), академічні та партійні різновиди, де основний кістяк проблем пов'язаний з урядовим сегментом мережі ІАЦ України. Попри функціональність і достатньо високу продуктивність роботи інформаційно-аналітичних служб у складі Адміністрації Президента, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України й інших органів державної влади і управління,

як зазначають фахівці, ці служби станом на сьогодні не володіють достатнім рівнем мобільності та відкритості, не можуть вважатися вищезгаданим «інтелектуальним містком» між владою і суспільством, бути генератором нових ідей для влади та пропонувати інноваційні рішення.

Одним із прикладів цього можна назвати п. 17 «Положення про Секретаріат Кабінету Міністрів України» [8], де на перших позиціях у переліку основних завдань, покладених на структурні підрозділи секретаріату, знаходяться технічні (підготовка і проведення засідань, складання протоколів тощо), а проведення юридичної та фахової експертизи, підготовка експертних висновків до проектів актів законодавства, що подаються на розгляд Кабміну лише на восьмому, не кажучи вже про підготовку аналітичних, інформаційних, довідкових та інших матеріалів, що йде під одинадцятим номером. Подібний підхід свідчить про істотну недооцінку ролі інформаційно-аналітичної роботи, що є проявом анахронізму радянської епохи, коли Секретаріат виконував лише функцію діловодської служби. Або ситуація з розосередженістю інформаційно-аналітичних функцій по численних департаментах, управліннях й відділах у різних міністерствах, що свідчить про приділення їй неналежної уваги з боку урядових структур. Тому слушно зауважив О. Хоруженко: «У результаті рішення приймаються або із запізненням, або на основі браку інформації. Чиновники бояться виходити за рамки вже схвалених концепцій і зрештою відстають від життя» [11].

Тому в різні періоди незалежної України неурядові ІАЦ залучалися через різні механізми до експертизи та розробки державних документів різного рівня (традиційна практика залучення неурядових експертів до підготовки щорічних послань Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України»; їхня участь у робочих групах з підготовки проектів законодавчих актів, програмних документів стратегічного та концептуального характеру; виконання робіт на замовлення органів влади; самостійна підготовка ІАЦ проектів державних документів з їх наступною пропозицією

органам влади; участь у підвищенні кваліфікації представників органів влади тощо). Причому, за участі експертів неурядових ІАЦ готувалися і готуються такі важливі стратегічні документи, як Стратегія забезпечення економічної безпеки України, Концепція національної безпеки України, Концепція державної регіональної політики, Енергетична стратегія України на період до 2030 року та ін. [9].

У цілому співпраця урядових й неурядових ІАЦ в Україні характеризується нетривалим досвідом взаємодії та відсутністю сталих традицій комунікації між аналітичними структурами та суб'єктами управлінської діяльності. За словами В. Горового та М. Нечай, у порівнянні зі схожою практикою західних країн, де краще розвинута система соціальних комунікацій, тісно пов'язаних з владними інституціями, у молодих країнах, до яких відноситься і наша, виникає ціла низка проблем, вирішення яких потребує належної інформаційної підтримки, аналізу специфіки власних суспільно-політичних, економічних і культурних процесів, створення інформаційної інфраструктури загальносуспільного призначення, а також покращення стану матеріально-технічного забезпечення, ситуація з яким нині не дає можливості впроваджувати сучасні технології обробки та аналізу потоків інформації [3].

Все ж, варто визнати, що попри вплив глобальних і національних процесів на розвиток неурядових ІАЦ України, які породжують для останніх нові виклики та вимагають пошуку адекватних відповідей, аналітичні центри повільно, проте завойовують прихильність громадської думки, і це помітно на прикладі запиту на інтелектуальний продукт неурядових дослідницьких структур і довіри до нього, котрі існують в українському суспільстві. Так само повільно українські ІАЦ інтегруються у світовий контекст, концентруючись здебільшого на внутрішніх проблемах, тоді як умови їх діяльності не можна вважати оптимальними. І це через недосконалість законодавчої бази, а також неготовність органів влади підтримувати неурядові ІАЦ, враховувати їх напруження у своїй роботі, співпрацювати з ними чи забезпечувати умови їх власного, зокрема, і через їхню залежність від

зовнішніх джерел фінансування. Має рацію і О. Роговик, який наголошує, що «держава часто сприймає запропоновану інтелектуальну продукцію третього сектору як виклик, як настирливе втручання у «свята святих» – процес здійснення державної політики» [9].

У аналітичній доповіді Центру Разумкова «Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи» з-поміж основних ризиків роботи подібних структур вказуються високий ступінь конфліктності політичних процесів, який зберігається вже тривалий час, що втілюється у конфронтації між владними інституціями, політичними силами та бізнес-структурами, кожна з яких прагне посилити власний вплив на ІАЦ, щоб потім використати у власних цілях. Високий градус конфліктогенності на політичному підґрунті, що продовжує існувати в українському суспільстві, актуалізує загрози «одержавлення», «партизації» чи «корпоратизації», а це автоматично означатиме втрату ІАЦ власної незалежності. «Для того, щоб ця загроза не перетворилася на реальний шлях розвитку, неурядові аналітичні центри мають зайняти активну позицію, зосередивши зусилля на створенні більш сприятливих умов власної діяльності, підвищенні впливу на владу та політичні процеси в цілому» [7, 35].

Іншу думку у вересні 2016 р. висловила директорка Фонду «Демократичні ініціативи» І. Бекешкіна, з огляду на вплив революційних подій 2013–2014 рр., наголосивши на позитивній тенденції: «Аналітичні центри в Україні виконують дещо відмінну роль від аналітичних центрів у стабільних країнах, де немає революційних потрясінь. Сьогодні ми спостерігаємо унікальну ситуацію зі взаємодії аналітичних центрів із владою, чого не було раніше. Коли відбуваються колосальні трансформації у всіх сферах життя – потрібен мозок, розробки, плани, аналітика. Все це дуже затребуване сьогодні!» [10, 158].

Те, що ситуація з неурядовими та академічними ІАЦ в Україні є значно кращою порівняно з державними, підтверджує опублікований 31 січня 2019 р. щорічний рейтинг найкращих аналітичних центрів світу «Global Goto Think Tank Index Report», підготовлений в рамках Програми аналітичних центрів та

громадянського суспільства Інституту Лаудера Університету Пенсильванії. Серед 39-ти українських ІАЦ, які нарахували в рамках програми, вже традиційно до переліку найкращих у Східній та Центральній Європі за винятком одного увійшли: Центр Разумкова, Міжнародний Центр Перспективних Досліджень, DemocraticInitiatives Foundation – Фонд «Демократичні Ініціативи», Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Інститут Аналітики та Адвокації (вперше в переліку), Інститут світової політики (Institute of World Policy), Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана та Дніпровський центр соціальних досліджень (Dniprovsky Centerfor Social Research) [1].

Сучасні дослідники А. Валюх і Є. Курілов переконані, що спільними проблемами усіх існуючих ІАЦ в Україні є: відсутність належного фінансування послуг цих структур з боку державних органів влади всіх рівнів; недостатність комунікацій між ІАЦ та владними інституціями; відсутність розвиненого ринку надання інформаційно-аналітичних послуг поза політикою та медіасферою; низький рівень інтегрованості українських ІАЦ у глобальну аналітичну спільноту та довіри до органів та/або представників органів державної влади, а також недовіри суспільства до аналітичних структур; нестача кадрів високого рівня та відсутність достатньої кількості сформованих колективів ІАЦ; здебільшого ситуаційний характер діяльності більшості українських ІАЦ; низький рівень взаємодії та обмежені контакти з бізнес-структурами; недостатній рівень використання з боку владних органів потенціалу державних аналітичних установ та практики створення ІАЦ на академічному підґрунті; обмежене розуміння змісту та специфіки роботи і продукції ІАЦ, що, у свою чергу, призводить до зниження кваліфікованого попиту на важливі аналітичні продукти; недостатня присутність ІАЦ на регіональному рівні та неефективна медійна активність [2, 45].

Все це призводить до того, що у рамках мережі ІАЦ України на зміну професіоналізації приходить кон'юнктура та комерціалізація, коли авторитети та назви окремих аналітичних центрів конвертуються у товар, а їх

аналітичні продукти на проплачену політичну маніпуляцію. За словами О. Роговика, «окремі аналітичні центри України перетворились на закриті клуби застарілих кадрів, що втратили зв'язок з реальністю, яка змінилася. Вони перетворилися на інструмент заробляння грошей і забули про свою важливу місію у державі та суспільстві. У контексті революції аналітичний ринок змінився лише по формі, а не по змісту. В Україні існував і продовжує існувати режим внутрішньої та зовнішньої аналітичної окупації. І цей режим є прямою загрозою національній безпеці нашої держави. Це варто розуміти» [9].

У 2016 р. Інститут європейської політики (Берлін) та Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (Київ) провели спільне дослідження та оприлюднили результати опитування, зробивши внесок в усунення бар'єрів на шляху інтеграції українських ІАЦ в європейський науковий простір та у розвиток демократичного українського суспільства. В першу чергу, нас цікавлять ІАЦ в Україні, серед яких було опитано наступні 16: Агенція журналістики даних, Всеукраїнська асоціація сприяння самоорганізації населення, Громадянська мережа «ОПОРА», «Детектор Медіа», «Європа без бар'єрів», «Європейський діалог», Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Інститут світової політики, Міжнародний центр перспективних досліджень, Рада зовнішньої політики «Українська призма», Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», Український незалежний центр політичних досліджень, Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Харківський інститут соціальних досліджень, Центр досліджень регіональної політики, Центр міжнародних досліджень ОНУ Мечникова, Центр політико-правових реформ, Центр політичних студій та аналітики «Ейдос», CEDOS та Di Xi Group.

Привертають увагу результати відповідей зокрема на 2 питання [6]:

(1) *«Як Ви вважаєте, які основні проблеми стоять на заваді активній співпраці між українськими аналітичними організаціями та їхніми колегами в країнах-членах ЄС?»*.

Варіанти та кількість відповідей: відсутність фінансових ресурсів для співпраці на

системній основі – 16; відсутність інтересу до постійної співпраці з боку іноземних аналітичних центрів – 10; недостатня обізнаність про те, хто може виступати потенційним партнером і які організації можуть бути корисними – 10; організаційні та інституційні відмінності у діяльності аналітичних центрів – 9; недостатній рівень компетенції та професіоналізму українських аналітичних центрів – 8; обмежений перелік тем та проблем для спільних досліджень та проектів – 7; проблематичність адвокації висновків і рекомендацій, отриманих в результаті спільних проектів і досліджень – 5; різні підходи до проведення досліджень, методологічні відмінності – 4; відсутність інтересу до постійної співпраці з боку українських аналітичних центрів – 2; міжкультурні відмінності у діяльності аналітичних центрів – 1; недостатній рівень компетенції та професіоналізму закордонних аналітичних центрів – 0; нічого не заважає, співпраця – на достатньому рівні – 0; інше – 1.

(2) *«Дайте, будь ласка, узагальнену оцінку діяльності українських аналітичних центрів за нижче наведеними параметрами за 5-бальною шкалою, де «1» – дуже погано, а «5» – дуже добре»*.

Параметри та середній бал: наявність чіткої методології у дослідженнях – 2,7; інституційна спроможність аналітичних центрів – 2,4; забезпеченість кадрами – 2,9; фінансова стабільність дослідницької діяльності – 1,9; фандрайзингова спроможність – 2,7; комунікаційний супровід проектів – 3,1; адвокація результатів аналітичної роботи – 2,8; відповідність аналітики міжнародним стандартам policyanalysis – 2,7; вплив аналітики на процес ухвалення рішень – 2,4; залученість стейкхолдерів під час підготовки аналітики – 2,8.

Враховуючи зазначене, формування потужної інтелектуальної платформи процесу ухвалення управлінських рішень на базі синергії потенціалу різних українських ІАЦ, про що зазначає Т. Гранчак [4], поки що залишається доволі дискусійним питанням. Як ми вже зрозуміли, мова йде про проблему, яка має комплексний характер, а тому задля її вирішення потрібно декілька важливих кроків: формування асоціації українських ІАЦ та її статуту, а також професійної незалежної спіл-

ки працівників ІАЦ; активна робота з розширення представлення у інтернет просторі та розробка єдиного інформаційного порталу українських ІАЦ; створення експертно-аналітичних мережових структур співпраці урядових, неурядових і академічних ІАЦ України; створення українського незалежного рейтингу ІАЦ; налагодження тісної та системної співпраці із зарубіжними ІАЦ; створення освітніх центрів з підготовки й підвищення кваліфікації аналітиків, як результат тісної співпраці урядового, неурядового та академічного секторів мережі ІАЦ України, внаслідок якої аналітична діяльність поєднується з ґрунтовою науково-дослідною роботою; запровадження органами влади центрального та регіонального рівнів державних програм з надання грантів (у випадку неурядових ІАЦ), а також законодавче регулювання й забезпечення відповідного фінансування з державного та місцевих бюджетів на оплату виконання робіт, надання послуг ІАЦ, експертів-консультантів та науковців, для розробки та публікації українських й перекладених праць з окремих проблем інформаційно-аналітичної діяльності, організації та методики роботи ІАЦ, для розробки академічними установами спеціалізованих навчальних програм та створення курсів бакалаврату та магістратури за спеціалізацією «Діяльність аналітичних центрів», що сприятиме вирішенню проблеми «кадрового голоду», та ін.

Висновки. Отже, відповідаючи на питання про проблеми функціонування мережі ІАЦ України на сучасному етапі, важливо відмітити найголовніші з них, що стоять на заваді створення ефективної інтелектуальної платформи процесу ухвалення управлінських рішень на базі взаємодії й поєднання потенціалу різних аналітичних центрів і перешкоджають результативній роботі самої мережі. Це цілі блоки проблем: 1) *фінансовий* – відсутність стабільного фінансування послуг ІАЦ з боку державних органів влади всіх рівнів, нестача інституційних грантів, диверсифікація джерел надходження коштів та пов'язані з цим проблеми законодавчого забезпечення та врегулювання; 2) *комунікаційний* – відсутність належного рівня комунікації на системних за-

садах не лише між ІАЦ, владними інститутами та бізнесом, але й між різними суб'єктами аналітичної діяльності в рамках мережі (урядовими, неурядовими, академічними та ін.), низький рівень співпраці між ними через відсутність інтересу; 3) *інституційно-нормативний* – відсутність асоціації українських ІАЦ, її статуту, незалежного рейтингу ІАЦ, а також професійної незалежної спілки працівників ІАЦ, що визначає переважно «гібридний» і ситуаційний характер діяльності більшості агентів інформаційно-аналітичного ринку, обмежене розуміння специфіки роботи та продукції ІАЦ, яке знижує кваліфікований попит на важливі аналітичні продукти, домінування комерції над професіоналізмом; 4) *освітньо-науковий* – «кадровий голод» (нестача кадрів високого рівня та відсутність достатньої кількості сформованих колективів ІАЦ), який пов'язаний не лише з відсутністю сталої взаємодії між аналітичною та академічною роботою, за виключенням низки аналітичних центрів, але й з відсутністю освітніх центрів з підготовки й підвищення кваліфікації аналітиків, спеціалізованих навчальних програм та курсів бакалаврату та магістратури за спеціалізацією «Діяльність аналітичних центрів», що, безумовно, впливає і на низький рівень використання владою потенціалу державних аналітичних установ та практики створення ІАЦ на академічному підґрунті; 5) *репутаційний* – низький рівень інтегрованості українських ІАЦ у глобальну аналітичну спільноту та довіри до органів державної влади та/або їх представників, відсутність тісної та стабільної кооперації із зарубіжними ІАЦ, а також несистемна робота щодо підняття рівня довіри українського соціуму до аналітичних структур в цілому, що, у свою чергу, залежить від відсутності розвиненого ринку надання інформаційно-аналітичних послуг поза політикою та медіасферою, слабкої присутності ІАЦ на регіональному рівні та неефективної медійної активності.

Зазначені проблемні блоки свідчать про те, що мережа ІАЦ України як фундамент для ефективної інтелектуальної платформи процесу ухвалення управлінських рішень, поки що перебуває на стадії еволюції та формування.

Тим не менш, діяльність мережі ІАЦ не лише можлива, а й ефективна, навіть беручи до уваги закритість політичної системи та ризик підвищення соціальної напруги з огляду на невирішеність багатьох соціально-економічних проблем в Україні на сьогоднішній день. Наша країна повільними темпами, але все ж інтегрується у глобальний економічний та по-

літичний простір, що обумовлює необхідність реформування та модернізації багатьох інститутів й сфер суспільного життя, включаючи ІАЦ, перетворюючи їх на генераторів інтелектуального капіталу, суб'єктів національної інформаційної політики та повноцінних представників міжнародного аналітично-експертного середовища.

Список використаних джерел

1. 11 українських аналітичних центрів увійшли до світового рейтингу Global Goto Think Tank Index Report. *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/2019/02/05/11-ukrayinskyh-analitychnyh-tsentriv-uvijshly-do-svitovogo-rejtyngu-global-go-to-think-tank-index-report/> (дата звернення: 05.02.2019).
2. Валюх А. М., Курілов Є. А. Проблеми аналітичних центрів України та шляхи їх вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 19. С. 45–51.
3. Горовий В., Нечай М. СІАЗ: обслуговування владних структур. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Матеріали науково-теоретичної конференції «Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття соціально-політичних рішень», м. Острог, 22–23 квіт. 2000 р. URL: <http://old.niss.gov.ua/Table/Ostrog/003.htm>. (дата звернення: 05.02.2019).
4. Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури як суб'єкти національної інформаційної політики. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* : збірник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; [редкол.: В. І. Попик та ін.]. Київ, 2016. Вип. 43. С. 24–46.
5. Мандзюк О. А. Інформаційно-аналітичні служби, центри аналітичних досліджень як суб'єкти аналітичної діяльності [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. № 48. URL: <http://goal-int.org/informatsijno-analitichni-sluzhbi-tsentriv-analitichnih-doslidzhen-yak-sub-yekti-analitichnoyi-diyalnosti/> (дата звернення: 05.02.2019).
6. Мельник Л., Паталонг М., Сидорчук О. Аналітичні центри в Україні та Німеччині: головні розбіжності та перспективи співпраці. Київ: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2016. 29 с. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/854168914585d2fd4a3c0f5.81720744.pdf>. (дата звернення: 05.02.2019).
7. Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи (Аналітична доповідь Центру Разумкова). *Національна безпека і оборона*. 2007. № 6 (90). С. 3–42.
8. Положення про Секретаріат Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12 серп. 2009 р. № 850. *Урядовий портал*. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245395677. (дата звернення: 05.02.2019).
9. Роговик О. Аналітична революція чи аналітична еволюція? Контекст прогресивного розвитку України. *Free Voice Information Analysis Center*. URL: <http://iac.org.ua/analitichna-revoljutsiya-chi-analitichna-evolyutsiya-kontekst-progresivnogo-rozvitku-ukrayini> (дата звернення: 10.10. 2015).
10. Федорчук О. Недержавні аналітичні центри України як сегмент політичної науки. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 10. С. 155–159.
11. Хоруженко О. Роль Think Tanks у формуванні політичного порядку денного. *Sumy News*. 2014. 16.06. URL: <http://elections-2015.sumynews.com/crps/texts/7059>. (дата звернення: 05.02.2019).
12. McGann J. G. 2018 Global Go To Think Tank Index Report. 2019. URL: https://repository.upenn.edu/think_tanks/16 (дата звернення: 05.02.2019).

References

1. 11 Ukrainian think tank sare included in the global ranking of the Global Goto Think Tank Index Report. (2019, May 2). Retrieved from: <https://rubryka.com/2019/02/05/11-ukrayinskyh-analitychnyh-tsentriv-uvijshly-do-svitovogo-rejtyngu-global-go-to-think-tank-index-report/> [in Ukrainian].

2. Valyukh, A.M., Kurilov, E.A. (2019). Problems of analytical centers of Ukraine and ways to solve them. *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, 19, pp. 45-51. [in Ukrainian].
3. Gorovy, V., Nechay, M. (2000). IASS: maintenance of government agencies. Proceedings of the scientific-theoretical conference «Informatsiyno-analitychne zabezpechennya pryynyattya sotsial'no-politychny khrishen'», Ostrog, April 22-23. Retrieved from: <http://old.niss.gov.ua/Table/Ostrog/003.htm>. [in Ukrainian].
4. Granchak, T. (2016). Information-analytical structures as subjects of national information policy. *Naukovi pratsi Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny im. V. I. Vernads'koho : zbirnyk / NAN Ukrayiny, Nats. b-ka Ukrayinyim. V. I. Vernads'koho, Asots. b-k Ukrayiny*. Kyiv, 43, pp. 24-46. [in Ukrainian].
5. Mandzyuk, O. A. (2018). Information and analytical services, centers of analytical research as subjects of analytical activity. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Pravo»*, 48. Retrieved from: <http://goal-int.org/informatsiyno-analitichni-sluzhbi-tsentri-analitichnih-doslidzhen-yak-subyekti-analitichnoyi-diyalnosti/> [in Ukrainian].
6. Melnyk, L., Patalong, M., Sydorchuk, O. (2016). Analytical centers in Ukraine and Germany: main differences and prospects for cooperation. Kyiv: Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Il'kaKucheriva. Retrieved from: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/854168914585d2fd4a3c0f5.81720744.pdf>. [in Ukrainian].
7. Non-government al think tanks in Ukraine: opportunities, challenges, prospects (Analytical report of the Razumkov Center). (2007). *Natsional'na bezpeka i oborona*, 6 (90), pp. 3-42. [in Ukrainian].
8. Regulations on the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 850. (2009 August 12). Retrieved from: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?Art_id=245395677. [in Ukrainian].
9. Rogovyk, O. (2015). Analytical revolution or analytical evolution? Kontekst prohresyvnoho rozvytku Ukrayiny. Free Voice Information Analysis Center. Retrieved from: <http://iac.org.ua/analitichna-revolutsiya-chi-analitichna-evolyutsiya-kontekst-progresivnogo-rozvitku-ukrayini>. [in Ukrainian].
10. Fedorchuk, O. (2017). Non-governmental think tanks of Ukraine as a segment of political science. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosof's'ko-politologichni studiyi*, 10, pp. 155-159. [in Ukrainian].
11. Khoruzhenko, O. (2014). The role of Think Tanks in shaping the political agenda. *SumyNews*. Retrieved from: <http://elections-2015.sumynews.com/crps/texts/7059>. [in Ukrainian].
12. McGann, J. G. (2019). 2018 Global Go To Think Tank Index Report. Retrieved from: https://repository.upenn.edu/think_tanks/16 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 08.09.2020
Отримано після доопрацювання 17.09.2020
Прийнято до друку 25.11.2020*